

Vangipuravanambi Raghava
Dhoopa Swami
of Sri Bhashyakarar Sannidhi
Melkote
Alias Great Rock

M. A. Tirunarnachar.

92

శ్రీరస్తు.

శ్రీమత్పంచజన పంచాననాయనమః.

శృంగారామరుకకావ్యమ్.

శ్రీవేమభూపాలవిరచితయా శృంగార దీపికా
నామికయా గీర్వాణవ్యాఖ్యయా
బ్రహ్మశ్రీ॥ సాధుపల్లి ॥ చంద్రశేఖరశాస్త్రి ప్రణీతాం
ధ్రపద్యైశ్చ విరాజిత మాంధ్ర తాత్పర్య యుతంచ
బ్రహ్మశ్రీ॥ సాగ్గర, శ్రీకంఠశాస్త్రిభిః
సమ్యక్సంశోధ్యపరిష్కృతమ్.

అధిగతై తద్గ్రంథ స్వాతంత్ర్యేణ,
వాజపేయ, కృష్ణార్యేణ స్వకీయ,
" బెంగళూరు బుక్ డిపో " నామని ముద్రాధామని
ప్రథమవారం ముద్రితం సద్విజయతేతరామ్.
ఏతద్గ్రంథమూల్యం ౮ కలాః.

బెంగళూరు.

1896.

శ్రీ రస్తు.

శ్రీమహా త్రిపురసుందర్యై నమః.

సకల రసికజన మనోవినోదజనకంబై నాయక నాయికాలంకార భావ
రస సంపద్గర్భితంబై యభినయమునకు తగినదై బహు
కాలంబునుండి ప్రసిద్ధికెక్కి మిక్కిలి శ్లాఘింపపడుచుండెడు

ఈ ఆంధ్రా మురుక గ్రంథము.

శ్రీమత్త్రిపురసుందరీ కృపాపరీవాహ పారంపరీ సమాలబ్ధ షడ్విధ
విచిత్ర కవిత్వ నిరంకుశ ప్రతిభావిభాసమాన, నిరంతర మదనాంతకా
ర్చన ధురీణ, కోటి పంచాక్షరీజప ప్రవీణ, సాధుపల్లీ మతల్లీ నివాసి
సకల బుధజనోల్లాసి విద్వజ్జనవిధేయ వేంకటరాయ నామ
ధేయ తనూభవ శృంగార జగన్మోహినీ మిశ్రిభాణ
నిర్మాణచాతురీధురీణ, విసర్మిత భాణసంధాన,
శ్రీమన్మహీశూర మహారాజాస్థానలబ్ధ ప్రతిష్ఠావిద్యోతమాన బాల
చంద్రశేఖరాభిధాన విద్వన్మణులచే విరచియింపంబడి,

పండితులచే లేఖప్రమాద జనిత దోషరాహిత్యంబుగ పరిష్కరింపబడి,

వాజపేయం, కృష్ణయ్యగారి స్వకీయ్య,

బెంగళూరు బుక్ డిపో ముద్రాక్షరశాలయందు ముద్రించి

ప్రకటింపబడియె.

బెంగళూరు.

౧౮౯౬.

శ్రీరస్తు.

ప్రకటనపత్రికా.

సకల సజ్జనమండలికి విజ్ఞాపనములు.

ఈ గ్రంథము నూతనముగా రచియింపబడి మూలశ్లోక వ్యాఖ్యాన యావదర్థ రసభావముల విడువక పద్యరూపముగా నాంధ్రీకరించి నందువల్ల పద్యములయందు కొన్ని పద్యములు మాలికెలుగాను, ౬—౮ పాదములుంచవలశివచ్చెను, గనుక శ్లోకనిష్ఠ యావదర్థము, పద్యంబున నచ్చునట్లు రచియింపబడినది, గాన కీడెంచక మాత్సర్యముడిగి విలోకింతురనియు, నిందుతో భ్రమప్రమాదములచే నక్షర స్ఖాలిత్యములు మొదలగునవి గనుపడినయెడల కృపయుంచి మాకెఱింగించిన రెండవకూర్పునదాని సరిచేయించి ప్రచురించెదము.

సాధుపల్లి, చంద్రశేఖరశాస్త్రిలు.

శ్రీ ర స్తు.

శ్రీ శి వా భ్యాం న మః.

అంధ్రామరుగ గ్రంథమునకు మంగళాచరణము.

శ్లో॥ సంధాయసుమనోబాణాన్ కర్ణాంతేమైక్షవంధనుః।
జగజ్జైత్రీంజపారక్తాం దేవీంవశ్యముఖీంభజే॥

శా॥ శ్రీవిశ్వంభరశంభుజంభరిపు లక్ష్మీభారతుల్ గొల్వగా । బోరిపన్ బూచుచుపుష్పబాణములనా పుండ్రేక్షుచాపంబునన్ । సావష్టబ్ధతగూర్చిన బాహ్వైదుజగజ్జైత్రిన్ జపారక్తయా । దేవిన్ వశ్యముఖిన్ భజింతుమదిలో ధీసంపదావాప్తికై ॥ ... ❋

కులదేవతా ప్రార్థనము.

ఉ॥ భార్గవముఖ్యసంయమిసభాపతియై భువనప్రసిద్ధమౌ । రాగశమావిరంచిపురమందుననిల్చియరణ్యదుర్గమౌ । మార్గమునన్ ద్విజాళిహితమాన్పినమత్కులదైవమైనశ్రీ । మార్గసహాయలింగము సమస్తసుఖంబులమాకొసంగుతన్ ॥ ... ... ❋

గురునమస్కారము.

శ్లో॥ శంకరంశంకరాచార్యం కేశవంబాదరాయణమ్ । సూత్రభాష్యకృతౌవందే భగవంతౌపునఃపునః ॥ సదాశివ సమారంభాం శంకరాచార్యమధ్యమామ్। అస్మదాచార్యపర్యంతాం వందేగురుపరంపరామ్॥

ఉ॥ ఆర్యమతంబునర్థిసమహిమాచలసేతుపథంబుదాకనా । బాహ్యతషణ్మతంబులనుస్థాపనజేసి సరస్వతిన్ మహా । శ్చర్యములో జయించియెలశారదనారయంత్రోక్తి తెచ్చిలో । కార్యులుగొల్వశృంగపురమందు సరస్వతినుంచిబ్రహ్మసూ । త్రార్యసుభాష్యముల్ బన్నియద్భుత దుష్టమతావళీతమ । స్సూర్యుడుబోలె నాద్రవిడశుద్ధమహాన్వయరత్నదీపులై । యార్యులవేదశాస్త్రములసంతతనిల్పినమహానుభావులై । కార్యముఁన్ దొరకించి కృప

గల్గి జగద్గురువర్యశంకరా । చార్యులపాద కంజములకంజలి జేయుదుభ
క్తియుక్తుడై ॥ ... ... *

సీసము ॥ ఏతపోధనుతపోజాతప్రభావమున భూలోకదక్షిణామూర్తి
యండ్రు । ఏవాగ్మి సకలవిద్యావిచక్షణతను ప్రియమారసరస్వతీపీఠమండ్రు।
ఏమహాత్ముని సార్వభౌమగౌరవమునన్ గొవరొప్పగా జగద్గురువటండ్రు।
ఏయోగివరుని నిర్ణాయకత్వంబును షణ్మతస్థాపనాచార్యుడండ్రు । అట్టి
శ్రీశృంగపురనాథుడై చెలంగు । సచ్చిదానందశివాభినవనృసింహ । భార
తీస్వామి శ్రీపాదపద్మములకు । భావమున వందనము జేతుభక్తితోడ ॥*॥

ఉ॥ అందముమీరపూర్వమహితాశ్రమమందున శైలబాలికా । నందిత
చంద్రచూడచరణాబ్జమహార్చన జేసిసూరిరా । డ్బృందపురందరుండగు
చు వేంకటరాజబుధాభిధానమున్ । జెందుచు సంస్కృతాంధ్రకవిశేఖరు
డై బహుకీర్తి నొందిమా । యంపరితండ్రియైతుదకు నారయ మద్గురుడైన స
చ్చిదా । నందసరస్వతీంద్రయతిచంద్రుని పాదయుగంబు భక్తితో । డెంద
మునందలంతు కృతిసిద్ధి తడలేక ముగించువేడుకన్ ॥ ... *

* ఇష్టదేవతాప్రార్థనము. *

శా॥ ఆరాజద్రిసపేటియానమరుగం బాంధ్రీకరించంగ నే । నారంభిం
చితిమాధురుల్ మిగులనజ్ఞాతాంధ్రగంధుండన । వ్వారిన్ శ్రీసతిభారతీరతు
లుగొల్వన్ శంభుశుంభత్ప్రద । స్ఫారత్తాండవసాక్షివై యెదుటపంచబ్రహ్మ
సింహాసనం। బారోహించినరీతి నావదనదీవ్యత్సూక్తిముక్తాంచిత। శ్రీరత్న
స్థలినోలగించుమిఖిలతల్లీ రాజరాజేశ్వరీ ॥ ... *

* కవులనైశ్చింత్యము. *

ఉ ॥ శ్రీకరమైనసౌధమతిసీతలవారిసరోవరోజ్జ్వలా । నోకహవల్లికా
గ్రసుమనోభరబంభరకీరశారికా । నేకసుకోకిలావృతవనీ తిలకంబు సుధా
మయూఖకాం । త్యాకలితత్రియామ నవయౌవనమంజుల హావభావబి ।
బ్బోకకలాకలాపముల బొంగెడుఛిలకలకొల్కులున్ సవా । వ్యాకరణ
జ్ఞులిద్దరుద్ధృతాక్షరలేఖకులున్ కవిసవ్వడో । మైకదృశుల్ చలంగమదికిం పుగ

(బలుహాముగ)నుయ్యాలపైవసించియూ । పాకమువృత్తిసద్రసముఃభావము శయ్యచమత్క్రియాదుల । స్తోకతమించసత్కవికృతుల్ రచియింపగబూనువేళనా । శ్లోకములన్ స్తుతింప ఫణిలోకపురందరుడైనశక్తుడే ॥ * ॥

కవిత్వలక్షణము.

శ్లో॥ నోఘూర్జరీస్తనఇవాతితరాం నిగూఢో నోద్రావిడీస్తనఇవాతితరాం ప్రకాశః । అర్థోగిరామపి హితఃపిహితశ్చ కించిత్సౌభాగ్యమేతి చతురాంధ్రవఘూకుచాభః ॥ ... ... *

చ॥ కపురవుపల్కులాల్క బలుకంచని తమ్మినిజారుతేనతో । సుపమితవాగ్విలాసగతియొప్ప కవిత్వముజెప్పబూనన । చ్చపుగుజరాతినాతి బిగిచన్నులరీతినిమూయకుండబల్ । నిపుణతచోళదేశతరుణీషణి నిబ్బరపుబ్బుగుబ్బల । ట్లపగతకూర్పసమేపడబయల్పడినట్టులగాకమీనవ । చ్చపలచకచ్చకన్నయనశాలిముఖోజ్వలదాంధ్రసుందరీ । సుపటుపటీరపంకఘనశుద్ధమృగీమదసారసౌరభా । ఢ్యపటముగప్పనొప్పెడుమిటారిచొకాటపుగబ్బిగుబ్బపా । ల్కపద సమూహయోజనభజీయని యుండవలెన్ త్వదీయస । త్కృపననుగప్పజెప్పెదమదిన్ ముదముంచివినయ్యసంయమీ । జ్జపితపితామహార్చితుడ సాధుపురీశదయాపయోనిధే ॥ ... *

కవితాప్రశంస.

శ్లో॥ యంత్రాకృష్ట సువర్ణనాలమివయ త్పద్యంసువేరోస్తటాత్ప్రోత్క్షిలత్కురువిందకందళయితస్వచ్ఛఃపదార్థోదయః । తత్రాప్యుల్లలదంశుకాంతరలసత్కాంతాకుచాంతోపమ వ్యంగ్యం యత్రపహో కవిత్వమితర ద్వాస్తేవతోపద్రవః ॥ ... ... *

ఉ॥ అచ్చతెనుంగుసంస్కృతమునంటగజెప్పినపద్యమెకం । మెచ్చునసీడ్చిదీసినకడాసిమెఱుంగులతీగబోలగన్ । మెచ్చగనౌపదార్థములుమేరుతటంబున సౌరపునింపురా । యచ్చపుకెంపురాపెలకలట్లుచలంగగనందులోపలన్ । సిచ్చపువ్యంగ్యవైభవముసిద్ధపుముద్దులగుమ్మకమ్మనౌ । గట్టినపైటలోసగముగన్పడిగన్పడకుంనసిబ్బెపుక్ । నచ్చలగబ్బిగుబ్బకనమూర్తిమనంబునకింపొసంపుతా । నిచ్చుచువేడ్కజూపునది యేసకవిత్వ

నుతకేళిఁ సల్పివా। పచ్చనివాఁగథీశ్వరికిపదరీవ మిచ్చుటఁగానె యారయన్॥

శ్లో॥ అయమేవాగ్గుంభో లలితపదవిన్యాసవిశదస్ఫురద్బంధో వంధ్యః పరహృదిస్ఫృతార్థః కవిహృది। కటాక్షో వామాక్ష్యాః దరదళితనేత్రాంతగళితః కుమారేనిస్సారస్స తుకిమపియూనస్సుఖయతి॥ ... ... *

మ॥ ఇదిగో నాదు వచఃప్రగుంభనము సద్వృత్తిన్ మృదుప్రస్ఫురత్పదవిన్యాసముచేత తెల్లమయిసద్బంధంబునుం గల్గిదు। హృదయుల్ చేరినవ్యర్థ మైనపహృదయుల్ చేరన్ కృతార్థంబు దా। నదియట్లౌననుయుంచుకన్ దెరవనే త్రాంతంబునన్ జారిసం। మదమైగు లేఁడువాలుగంటికడగంటన్ దాపుకామభ్రమా। స్పదమౌ బాపుకుమారుపైబడిననిస్సారంబుగానుండన। య్యదిమే ప్రాయపువానిపైబడనవాచ్యంబౌ సుఖంబిచ్చుగా॥ *

* సాహితీప్రశంస. *

శ్లో॥ రటంతుపటునిస్వనం ఘటపటేతి నైయ్యాయికాః పఠంతుచ హఠాత్తరాంకఫచ కేతి పాతంజలాః॥ వయంవకుళమంజరీగళదమందమాధ్వీఝరీ ధురీణమధుకీతిభిఃఫణితిభిః ప్రమోదామహే॥ ... ... *

చ॥ ఘటపటమంచు తార్కికులు గట్టిగగూయనిశాబ్దికాళిలం। పటనుహఠాత్కృతిన్ కఫచతంబనిబలకని మేముచైత్యసి। ఘుటతటనానటద్వకుళగుచ్ఛగళన్మధుమాధురీఝరీ। పటలసరత్పరీమళనిభంబగు పల్కులసంతసింతుమే॥ ... ... *

ఆర్యా॥ సంచరసాహితివత్సే శ్రీవసోరుపకంఠమేవరసికానామ్।
నోచేదానఖచూడం తార్కికభల్లూకమల్లదష్టాస్యాః॥

ఉ॥ సాహితి కన్యకామణిరసజ్ఞబుధావళిచాలచంతను। త్సాహముగా తిరుంగునినుజక్కగబూతురులేకయున్నకో। లాహలమూర్ఖతార్కికకులంబనుత్కుల్లకభల్లుకాళినీ। దేహము నెల్లెడన్ గొరికి దీనతనిచ్చుసువర్ణభూషణా॥ *

* కుకవి సుకవి నింద న వందనములు. *

శ్లో॥ అంధీభూయసుణాగుణేషుతరవో వాతావధూతాఇవ శ్లాఘంతేయదిసాహితీంరసవతీమజ్ఞాస్తతఃకింఫలమ్॥ జానన్త్వంగచమత్కృతీఃపదగతీ రర్థాంచితీశ్చావశాదంతశ్శర్మయదశ్నుతేరసయితా సాజీవనాడీకవేః॥ ... *

శా॥ సారంబైనగుణాగుణంబు లెఱుఁగఁ సాధ్యంబు లేకంధులై । భో
రన్ గాలికి మ్రాకులాడెడుగతిన్ మూఢుల్ తలల్ ద్రిప్పిళ్ళం । గారోద్యద్ర
సద్భావబంధవిలసత్కావ్యంబు నట్టిట్టనో । రారన్ శ్లాఘనఁ జేయనేమి ఫల
మౌహా తద్రసజ్ఞుండు సొం । పారన్ వ్యంగ్యచమత్కృతిన్ మృదుపదాద్య
ర్థౌఘ చితిన్ దల్సిత । త్సారంబున్ మదిలో నెరింగి రసమాస్వాదించి యానంద
మున్ । జేరన్ తాన దిజీవనాడికవికిన్ శ్రేయస్కరంబిద్ధరన్ ॥ ✻

శ్లో॥ విద్వాంసః ప్రభుసంనిధౌ పరవచ శ్లాఘాను తేవంచకాః భూపాలాః
కమలావిలాసమదిరామోదోన్మదాఘూర్ణితాః॥ ఆస్యేధాస్యతి కస్యలాస్య మధు
నాథస్యస్యకామోల్లసత్స్వశ్యామాధరమాధురీమధురయన్ వాచాం విపాకో మమ॥

శా॥ అమ్మా భారతి రాజసంనిధి బుధాధ్యక్షుల్ పరోక్త్యాళి విం। చు
మ్మాటన్ గొనియాడ వంచకులు రాజుల్ రాజ్యలక్ష్మీవిలా । సమ్మోల్ మించు
మదామోదమదిరా మంథానుసంధానమౌ। యెమ్మెన్ మత్తుగసోలుచుం
దురిఖితానేధన్యునే మ్మోముకెం। దమ్మిన్ చిందులఁ గ్రిందునో దెలియకండ
పాంధగంధర్వరా । ట్సమ్మాన్యాధరమాధురిన్ దొరయు మత్సారోక్తి
పాకంబిలన్ ॥ ✻

... ...

శ్లో॥ పురోవా పశ్చాద్వాక్వచిదపి వపామోనరపతే స్తతః కాన్తో హా నిర్వచన
రచనాక్రీతజగతాం । అగారే కాంతారే కుచకలశహారే మృగదృశాం మణే స్తుల్యాం
మాల్యం సహజసుభగస్య ద్యుతిమతః॥

ఉ॥ పొందగు రాజసన్నిధిని ముందట నైనను వెన్కనైన నేమి । మెండ
యి నర్వసించెదము యిందున దక్కవ యేమి మాకు మా । కుందమరందసుం
దరవికాసి వచోరచనన్ జగత్త్రయిన్ । కొందల మొప్పఁగా వెలయఁ గొన్న కశా
ధనులైన వారికిన్ । మందిరమందుఁ గానమందున సుందరి గుబ్బదోయి
పై । చిందులు గ్రందు హారముల చెల్వగుచున్ సహజస్వభావమై । యిం
పెసఁగా తిరత్నమున కెక్కుడ నెక్కుడె మాల్యమిద్ధరన్॥

✻ వడమద్రవిడుల ప్రశంస. ✻

మ॥ పుడమిన్ జూడఁగ చోళదేశ భవులాప్తుల్ సూక్ష్మబుద్ధుల్ స
దా। మృడపూజారచనాదురంధరులు శ్రీమీనాంబికాభక్తులు। వ్యైడనానా

వినయజ్ఞతోషితబుధాధీశుల్ జగత్పండితుల్ । జడతాపహాన్యులు వేదశాస్త్ర
కవితాలంకారసాహిత్యగారుడసమ్మోహనమంత్రతంత్రనిపుణుల్ రుద్రా
క్షభూషోజ్వలుల్ । షడశీతుల్ ఘనజంత్రగాత్రముల పాషాణంబునైనం గ
రం । గెడులీల విరచించు వాద్యసుఖసంగీతాదివిద్యానిధుల్ । దుడుకుల్
జేయకసాధ్యసాధనసమర్థుల్ సర్వరాజప్రియుల్ । తడలేకుండ నఖండ
పాండురయశోద్దండ ప్రచండుల్ గదా । వడనుల్ వాద్యములన్ బృహ
చ్ఛృగణులన్ బల్పెన్నడల్ ద్రావిడుల్॥

❋ కవివంశము. ❋

సీ॥ శ్రీవైభవాప్తి నిర్జితదేవనగరంబు యెల్ల వారులు సాధుపల్లె
వారు । చండతేజోవిశేషముచేత పద్మినీపల్లవారులు సాధుపల్లెవారు। కీర్తి
విస్ఫూర్తిధిక్కృతమహానట జటావల్లి వారులు సాధుపల్లెవారు । విలస
చ్చతుష్షష్టివిద్యాభ్యాసశోభిల్లువారులు సాధుపల్లెవారు । పండితాగ్రే
సరులు సాధుపల్లెవారు । వైద్యధన్వంతరులు సాధుపల్లెవారు । ఘల్ల శా
స్త్రజ్ఞులీ సాధుపల్లెవారు । త్సుల్లకులు గారుమా సాధుపల్లెవారు॥

❋ ఈకవి రచించిన గ్రంథములు. ❋

సీ॥ లలిత గీర్వాణాంధ్రములు గూర్చి జేసితిన్ సత్యభామా ఘణీ
సాంత్వనంబు । సరసకర్ణాటభాషను కన్నడించితిన్ నయమా మనుచరిత్ర
నాటకముగ । భువిలో ప్రచండపాండవమనే కర్ణాటనాటకంబును జేసినాడ
జూడ । కలికిశృంగారజగన్మోహనాఖ్యమామిశ్రభాణంబు నిర్మించినాడ।మ
హితమా శ్రీకంఠమహిమావతారతారావళి రచియించినట్టివాడ । చన్న
పురీరత్నచంద్రరేఖాదండకము జేసివిభవంబు గాంచినాడ । విదితసిద్ధాంత
కౌముదికి కర్ణాటభాషను టీక రచియించితను వృత్తోడ । భాగవతదశమంబు
గీర్వాణభాష । ఖడ్గవృత్తంబులన్ జేసిగరిమ గాంచి । నాడ వెంకటరాయ
నందనుడబాల । చంద్రశేఖరకవిరాజచంద్రుడేను॥

❋ ప్రతిజ్ఞ ❋

సీ॥ పద్యంబుజెప్పితే హృద్యానవద్యవిద్యాధురీణులు శబాసనగవ

లయు। మరిపద్యమల్లి తేమల్లీమతల్లి కావల్లి కానళిబోలవలయుఁబాడ। షట్పు
జేప్పినపద్మపరిగళన్మధుఝురీబృందంబుతోఁపియ్యఁ జందవలయు। అలయార్భ
టించిపద్యముజెప్పదాతచేవరసాలఝుల్లఁ జుపాలవలయు। గానకవులెల్ల
నానందగరిమచెలగ । జెప్పిగురునాథునకుభక్తినొప్పగించు । కవులుచవులి
చ్చువినుడుచకోరంగనిపుడు। మరుగమునఁబోలునాంధ్రామరుగమునిపుడు॥

కృతజ్ఞత.

ఉ॥ సుద్దులబల్కి కొందరరసొంపువితండవువాదమలాడితా। వద్దిరొసంగిం
తురిఖనట్టియహంకృతినాకులేనహొ । పెద్దలు మీరలీకృతి నుపేక్ష యొ
నచక కతప్పులొప్పగా। తిద్దిననేకృతజ్ఞుడయిదీవెనలొందగమీకు మ్రొక్కెదన్॥

ఈకృతి యెవ్వరికి సమర్పింపబడియె.

సీసమాలిక ॥ శ్రీకులాచలకుమారీదివ్యకృపచేత ఘటికాప్రబంధంబుగ
ట్టినాడ । శృంగారసర్వస్వభంగియౌసమరుగం బాంధ్రపద్యములలోనతికి
నాడ । సరసనతరవిలోక సార్వభౌమా యంచు గురుడిచ్చుబిరుదు చేకొ
న్నవాడ। నాటకాద్యఖిలనానాచిత్రకృతులెల్ల నొప్పులకుప్పగా చెప్పినాడ।
శ్రీబాలచంద్రముద్రిక బెట్టి వెయ్యారు శృంగారజావళ్ళు జేసినాడ । సర్వ
తోభద్రభాస్వరకల్పవల్లి కావ్యాశుబంధశతంబు జేశినాడ। ఈరసాలంకృతిని
చమత్కృతిని కృతిని । యోతుషారాద్రిరాడ్వంశజాతనీయ । నూనమంజీ
రఝాంకృతుల్ నినాద। మత్తపాదాబ్జపూజనాయత్తచిత్త । సచ్చిదానంద
భారతీస్వామినాగ। వెలయు గురునాథునకుసమర్పింతునమ్మ। వసుధకృ
తినమ్మనితరదైవములనమ్మ ॥ ... ... *

కం॥ శృంగారలహరియనుపే ।
రుంగానని మంజులామరుగకావ్యము నీ॥
వంగీకరించవేమృదు ।
సంగీతామృత సనాథ సద్గురునాథా॥

శ్రీరస్తు.

శ్రీగణేశాయనమః.

సంస్కృతాంధ్రామరుకకావ్యము.

మూ॥ జ్యాకృష్టిబద్ధకటకాముఖపాణిపృష్ఠప్రేంఖన్నఖాంశుచయ సంవలితో మృడాన్యాః । త్వాంపాతుమంజరితపల్లవ కర్ణపూర లోభభ్రమద్భ్రమరవిభ్రమభృత్కటాక్షః ॥ ॥౧॥

వ్యా॥ శ్లో॥ విశంకటకటస్థలీగళదమందదానస్పృహా భ్రమద్భ్రమరకాకలీకలితనిత్యకర్ణోత్సవమ్ । ప్రణమ్రజనమస్తకప్రకటడిండిమాడంబరం ముఖేగజముపాస్మహే వపుషిమానుషం దైవతమ్ ॥ అన్యోన్యమేళనవశాత్ప్రథమంప్రవృద్ధంమధ్యేమనాగ్వ్యవహితంచకుతోపిహేతోః । ప్రాప్తందశామథమనోరథ లోభయోగ్యాంపాయాచ్చిరంరతిమనోభవయోస్సుఖంవః ॥ రాజ్యంవేమస్సచిరమకరోత్ప్రాజ్య హేమాద్రిదానోభూమీదేవైర్భువమురుభుజో భుక్తశేషామభుఙ్క్త । శ్రీశైలాగ్రాత్ప్రభవతి పథిప్రాప్తపాతాళగంగాసోపానాని ప్రథమపదవీమారురుక్షుశ్చకార ॥ మాచక్షోణీపతిరథమహేంద్ర విభవో వేమక్షితీశాగ్రజో హేమాద్రేస్సదృశో బభూవసగుణైస్తస్యాత్రయోనందనాః ॥ కీర్త్యా యజ్వాగ్రతి పేడిపోతనృపతిశ్శ్రీకోమటీంద్రస్తతోనాగస్త్వాపతిరిత్యుపాత్తవపుషో ధర్మార్థకామాఇవ॥ వేమాధిపోమాచవిభుశ్చనందనౌ శ్రీకోమటీంద్రస్యగుణైకసంశ్రయౌ। భూలోకమేకోదరజన్మవాంఛయాభూయోవతీర్ణావివ రామలక్ష్మణౌ॥ సవేమభూపస్సకలాసువిద్యాస్వతి ప్రగల్భోజగనబ్బగండః। కదాచిదాస్థానగతః కవీనాంకావ్యామృతాస్వాదనతత్పరోభూత్॥ అమరుకకవినారచితాంశ్శృంగారరసాత్మికాంశతశ్లోకీం ॥ శ్రుత్వావికసితచేతాస్తదభిప్రాయం ప్రకాశ

తాంనేతం ॥ మూలశ్లోకాన్సమాహృత్య ప్రక్షిప్తాన్పరిహృత్యచ ॥ విధ
త్తైవిదుషామిష్టాంటీకాంశృంగారదీపికాం॥ అవతారోథసంబంధోఽభిప్రా
యోభావలక్షణమ్ । నాయికాతదవస్థాశ్చ నాయకశ్చతథారసః ॥ అంగా
నిశైశికీవృత్తేరలంకార స్తతఃక్రమాత్ । ఇత్యేతానిప్రవక్ష్యంతేయథాసం
భవమంజసా॥అ॥అత్రకవిస్తావన్నిర్విఘ్నేన గ్రంథపరిసమాప్త్యర్థంఇష్ట
దేవతాస్మరణద్వారాఽశిషఃప్రయుఙ్క్తే ॥ జ్యాకృష్టీతి॥ మృడాన్యాః దు
ర్గాయాఃకటాక్షఃఅపాంగదర్శనంత్వాంపాత్వితిసంబంధః ॥ కటాక్షఃకీదృ
శః- జ్యాకృష్టయేబద్ధఃకటకాముఖపాణిఃకటకాముఖోనామ ధనురాకర్ష
ణహస్తవిశేషః॥శ్లో॥తర్జనీమధ్యమేమధ్యేమాత్రుంభోంగుష్ఠేనపీడ్యతే।యస్మిన్న
నామికాయోగాత్సహస్తఃకటకాముఖః॥తస్యపృష్ఠే పశ్చాద్భాగేప్రేంఖం
తశ్చలంతః నఖానామంశవఃతేషాంచయస్తేనసంవలితఃమిశ్రః-పునఃకీదృశః
మంజరితస్సంజాతమంజరీకఃతదస్యసంజాతం(*)తారకాదిభ్యఇతజితీతచ్ప్ర
త్యయః- మంజరితశ్చాసౌపల్లవశ్చ సఏవకర్ణపూరః కర్ణావతంసఃతత్ర
లోభేన స్పృహయాభ్రమత్ భ్రమరః తస్యవిభ్రమం లీలాంబిభర్తీతివి
భ్రమభృత్ - అత్రోపమాలంకారః - నఖాంశుచయమంజర్యోః పాణిపల్ల
వయోః కటాక్షభ్రమరయోశ్చసాదృశ్యప్రతీతేర్విద్యమానత్వాత్ "యథా
కథంచిత్సాదృశ్యంయత్రోద్భూతంప్రతీయతే-ఉపమానామసే" త్యుక్తత్వా
త్- అత్రకవిశ్శృంగారరసాత్మకంకావ్యంప్రారభమాణః ఆదావీరరసాభి
వ్యంజికాందేవ్యా ధనురాకర్షణ క్రియాంకిమర్థముక్తవానితి నాశంకనీ
యం- యతః శృంగారరసాత్మికాయాః ఏవవశ్యముఖీసంజ్ఞాయాః దేవ్యాః
ధ్యానంవివక్షితవాన్ - ఉక్తంచత్రిపురసంహారసింధౌ॥శ్లో॥సంధాయసుమ
నోబాణాన్ కర్షంతీమైక్షవంధనుః ॥ జగజ్జైత్రీంజపారక్తాం దేవీంవశ్య
ముఖీంభజే,ఇతి ॥ ... ... ॥౧॥

శా॥ శ్రీకామాక్షికటాక్షలక్ష్మినిసురక్షించుఁ శరాసోజ్జ్వల।
జ్యాకృష్ట్యర్థనిబద్ధమగ్నకటకాస్యాభిఖ్యహస్తాబ్జపృ । ష్ఠాకంప
న్నఖదీధితివ్రజములోసంమిశ్రమైమొగ్గల । స్తోకంబైతగు కెంజ

గుళ్ళగుమిచే సాంపారుకనార్ణవతం । సాకూతార్థపరిభ్రమ
ద్భ్రమరలీలాహారియశ్రాంతముక్ ॥ ॥౧॥

తా॥ అనఁగా బాణము నెక్కుఁబట్టి యాకర్ణాంత మీడ్చునపుడు కటాక్ష మాబాణపు పట్టుమీదనే యుండును గనుక నెట్టని గోళ్ల కాంతులతోఁగూడుకొనఁగా జెవియందలంకరణార్థముగా నొక చిగురు జొంపమునుంచి యుండ దానిమీద దుమ్మెదలు వ్రాలుచున్నట్లుండెనని తాత్పర్యము. ఇచట గోళ్ల కాంతి సమూహమునకును, చిగురు జొంపమునకును, హస్తమునకును, నిగురునకును, క్రీగంటి చూపునకును, తుమ్మెదకును, సాదృశ్యముతోచుచున్నదిగాన నుపమాలంకారము. ఎవ్విధముననైన సాదృశ్య మెచ్చోట నుద్భాసమై తోచుచున్నదో యది యుపమాలంకారమని లక్షణము, ఇచట కవి శృంగార రసాత్మకమగు కావ్యమును చేయబూని మొదట వీరరసాభివ్యంజకమగు దేవియొక్క ధనురాకర్షణక్రియ నేల చెప్పెనని యాక్షేపింపఁగూడదు. శృంగార రసాత్మికయగు వశ్యముఖియను దేవతయొక్క ధ్యానమును వివక్షించెను, ఇట్టు త్రిపురసంహారసింధుయను గ్రంథమునఁజెప్పబడియున్నది పుష్పబాణములనుసంధించి చెరుకువిల్లు నాకర్షించుచున్నట్టియు దాసానిపువ్వువలె దేహవర్ణముగల వశ్యముఖియను దేవతను సేవించెదనని.

మూ॥ క్షిప్తోహస్తావలగ్నః ప్రసభమభిహతోప్యాదదానోంశుకాం
తంగృహ్ణన్ కేశేష్వపాస్తశ్చరణనిపతితో నేక్షితస్సంభ్రమేణ । ఆ
లింగన్యోవధూతస్త్రిపురయువతిభిస్సాశ్రునేత్రోత్పలాభిః కామీ
వార్ద్రాపరాధస్సదహతుదురితంశాంభవోవశ్శరాగ్నిః॥ ॥౨॥

వ్యా॥ క్షిప్తఇతి ॥ శాంభవశ్శాంకరః, శరాగ్నిర్వః యుష్మాకం, దురితం అశుభం దహతు ఇతిసంబంధః కథమివస్థితః ఆర్ద్రాపరాధః సద్యః కృతాపరాధః కామీవస్థితః శరాగ్నిశ్చ కాముకశ్చ ఈదృశః యోహస్తావలగ్నస్సన్ సాశ్రునేత్రోత్పలాభిః త్రిపురయువతిభిః క్షిప్తః నిరస్తః అంశుకాంతం చేలాంచలం ఆదధాన ఆకర్షన్ ప్రసభం ప్రసహ్య అభిహతః తాడితః కేశేషుగృ

ష్ఠాన్ నిరుంధన్ అపాస్తః అపాకృతః చరణనిపతితస్సన్ నేక్షితః నావలోకితః సంభ్రమేణ ఆలింగన్ అవధూతః నిర్ధూతః అపిశబ్దస్సముచ్చయే అత్ర సంభ్రమపదేన శరాగ్నేః దహనాదిక్రియాయాం ఆవేగస్సూచితః కాముక పక్షే త్వరామాత్రం సూచితం అత్రౌపమ్యపమాలంకారః- సామ్యాలంకారో వాయథా॥ శ్లో॥ ద్వయోర్యత్రోక్తిచాతుర్యాదౌపమ్యార్థోవగమ్యతే। ఉపమారూపకాన్యత్వే సామ్యమిత్యామనంతితత్॥ ఇత్యుక్తత్వాత్ - అత్ర అత్యంతరౌద్రస్యశరాగ్నేః రతిసుకుమార కాముక సాదృశ్యముక్తిచాతుర్యేణ ప్రతిపాదయన్ కవిర్విషమేష్వపి ప్రసంగేషు స్వస్యరసికత్వ నిర్వాహశక్తిం ప్రకటీకృతవాన్ అథవా ఏవంవిధస్య శరాగ్నేః కాముకసాధర్మ్యకథనేన కవిః న కేవలం శృంగారరస నాయక ఏవ వీరరౌద్రాది రసనాయకాః పురుషాశ్చ స్త్రీణామగ్రే స్వకీయాం శక్తిం ఉత్సృజ్య కామస్య ఆజ్ఞయా పాద ప్రణామాద్యుపచారాన్ ఆచరంతః తాసాం వశేవర్తంతే ఇతి స్వకావ్యే ప్రతిపాద్యమానస్య కామపురుషార్థస్య సర్వాతిశాయిత్వం దర్శితవాన్ - అత్ర ఆవేగో నామ సంచారీభావః వ్యజ్యతే తథోక్తం॥ శ్లో॥ ఉత్పాతవాతవర్షాగ్నివాజిమత్తమతంగజైః॥ ప్రియాప్రియశ్రుతేర్భ్యాంచ స్యాదావేగోథ సంభ్రమః॥ అత్రాయమగ్నిసంభవః ధూమా॥ శ్లో॥ కులిత నేత్రత్వమంగసంకోచధూననే। అనుక్రమణమిత్యాదిరనుభావో భవేదిహేతి॥ ... ॥౨॥

శా॥ కేలంటన్ వెలిజిమ్మ కొంగునుకచక్రేన్ బట్టగాగొట్టికే। శా
లిన్ ముట్టినత్రోసి కాళ్లపయినిచ్చన్ వ్రాలినన్ జూడకన్। జాలిన్
పైబడి కౌగలింపవిదలించన్ బోయికందమ్ములన్। నీలాంబుల్ చల
గన్ పురత్రయలతాంగీలోకమున్ జుట్టుచున్। జోలన్ క్రొత్తగత
ప్పొనర్చినవిటేశున్ బోలునైవాసుగా। స్ఫాలద్దారుణవీతిహో
త్రుడు భవత్పాపాటవిన్ గాల్చుతన్॥ ॥౨॥

తా॥ అనఁగాఁ ద్రిపుర సంహారమునందు నగ్ని హోత్రుఁడా రాక్షస స్త్రీలనుదహించుచుండఁగా వారువిదిలించుకొని పరుగులెత్తుచుండగానవుడయపరాధము చేసివచ్చి ప్రియుడు ప్రార్థింపఁగా ప్రియురాండ్రు తిర

స్ఫురించునట్లుండె నట్టి సాంబమూర్తి శరాగ్ని మిమ్ము రక్షించుననితాత్పర్యము. ఇచ్చోట నుపమాలంకారము గాని సామ్యాలంకారము గాని యొకటి ఎచట రెంటికుక్తి చాతుర్యముచేత నౌపమ్యార్థము తోచుచును పమారూపకములకంటె వేరుగానుండునో యది సామ్యాలంకారము. ఇచ్చట నత్యంత రౌద్రమగు శరాగ్నికిని అతి సుకుమారుఁడగు కామునకును యుక్తిచాతుర్యముచేత సామ్యమునుపపాదించుచుఁగవి విషమములగు ప్రసంగములయందును రసికత్వమును నిర్వహింపఁగల శక్తి తనకుఁగలదని ప్రకటించెను. అటుగాక శృంగారరసనాయకుఁడుమాత్ర మే స్త్రీలయిష్టమననువర్తించువాడు గాడిక నేమనిన వీరరౌద్రాది రసనాయకులును స్త్రీలయొద్దతమశక్తినివదలి వారియిష్టము నేయనుపవర్తింతురనితన కావ్యమున బ్రతిపాదింబఁబోవు కామపురుషార్థము సర్వాతిశాయియని తెలియజేసెను. ఇచట ఆవేగమనుసంచారిభావములోచుచున్నది. ఉత్పాతముచేతను వాతముచేతను నర్షముచేతను నిప్పుచేతను గుఱ్ఱముచేతను మదపుటేనుగచేతను ప్రియాప్రియముల వినుట చేతను గలుగు సంభ్రమమావేగమనఁబడును. ఇచటి నావేగమగ్నిసంభవము ధూమాకులిత నేత్రత్వమును దేహమును ముణుచుటయు విదిలించుటయు మొదలగు నవిదానియను భావములు.

శ్లో॥ ఆలోలామలకావళిం విలుళితాం బిభ్రచ్చలత్కుండలం కించి
న్మృష్టవిశేషకం తనుతరైః స్వేదాంభసాం జాలకైః । తన్వ్యా య
త్సురతాంతతాంతనయనం వక్త్రం రతివ్యత్యయే తత్త్వాం పాతుచి
రాయకింహరిహరబ్రహ్మాదిభిర్దైవతైః ॥ ॥3॥

వ్యా ॥ ఆలోలామితి ॥ తన్వ్యాః స్తద్వక్త్రం త్వాం చిరాయపాతురక్షతు. అత్రరక్షణంనామ సుఖజనకత్వంహరిహర బ్రహ్మాదిభిర్దైవతైః కింకింప్రయోజనమితిసంబంధః కీదృశంవక్త్రంయద్రతివ్యత్యయే పురుషాయితే ఆలోలాంచంచలాంవిలుళితాం వ్యాకీర్ణాంఅలకావళింబిభ్రత్ పునఃకీదృశం చలత్కుండలంచలతీకుండలె యస్మిన్ తత్ లంబమానకర్ణాభరణమితి

Funding: Tattva Heritage and IKS-MoE. Digitization: eGangotri.

భావః తనులగ్నైరతిసూక్ష్మైః స్వేదాంభసాంజాలకైః బిందుభిఃకించిన్మృష్టవిశేషకం ఈషదపాకృతతిలకం పునఃకీదృశంసురతాం తత్కాలీనయనం అత్రస్వభావోక్తిరలంకారః యథా। శ్లో॥ నానావస్థంపదార్థానాంరూపం సాక్షాద్వివృణ్వతీ- స్వభావోక్తిశ్చజాతిశ్చేత్యుక్తత్వాత్- అస్మిన్ శ్లోకత్రయేపి ఆశీరలంకారోప్యనుసంధీయతే - యథోక్తం - ఆశీర్నామాభిలషితేవస్తున్యాశంసనంమతమితి - తద్వ్యక్తిం త్వాం పాతుహరిహర బ్రహ్మాదిభిర్దైవతైః కిమిత్యనేనఇదానీమేవ సుఖదాయినిఏతాదృశే వ్యక్తిసిద్ధేసతిఏతత్పరిహృత్య కాలాంతరసుఖదాయినోహరిహరబ్రహ్మాదయోనసేవ్యా ఇత్యుక్తంభవతి తథాచనీతివాక్యామృతే॥శ్లో॥యోర్థకామానపాకృత్యధర్మమేవోపసేవతే- పక్వంక్షేత్రంపరిత్యజ్యఅరణ్యంకృషతీనసః॥ఇతి-శ్రమోనామసంచారీభావోవ్యజ్యతే-యథోక్తం ॥శ్లో॥ శ్రమఃఖేదోధ్వమృగయాయుద్ధవాహాధిరోహణైః- సంభోగస్యత్రశస్త్రాస్త్రవ్యాయామాద్యైశ్చప్రజాయతే- విశ్వాసస్వేదసీత్కారాః సంకోచోముఖనేత్రయోః - శీతవాతోదకఛాయాపేక్షా సంవాహనానిచ - అంగమోటన మిత్యాద్యైరనుభావైస్తు లక్ష్యతే॥ ఇతి॥ ... ... ॥౩॥

చం॥ అలికములోపలన్ చదరియల్లలనాడెడుసోగముంగురుల్ । గ
లిగిచలించుకుండలయుగంబును మోమునసన్నసన్నగా । జిలికెడు
ఘర్మబిందువుల చేవోకయించుక జారుబొట్టునున్ । సలలితమైచలంగి
పురుషాయితకాలమునందుజెందుపే । రలసటచేత్రకాంతసురతాం
తమునందరమోడ్పుకండ్లతో । కళలనుచిమ్ముచున్ సుచిరకాలను
నీకృపతోడబ్రోచునా । చిలుకలకొలికి మోము శశిశేఖరవిష్ణువి
ధాతలేటికే ॥ ... ... ॥౩॥

తా॥ ఈ శ్లోకమున స్వభావోక్త్యలంకారము. పదార్థముల నానావిధరూపమును స్పష్టముగావివరించునది స్వభావోక్తియును జాతియునని లక్షణార్థము- మొదటనుండి ఈ ౩ శ్లోకముల యందు నాశీరలంకారమనుస్యూతముగానున్నది- ఆశీస్సనగా నభిలషిత సిద్ధియగుననుటయని దాని

లక్షణము. హరిహరబ్రహ్మాదులచేత నేమిప్రయోజనమనుటచేత నివ్వ డేసుఖమునిచ్చుచున్న ముఖముసిద్ధింపఁగా దానివిడిచి కాలాంతరమునసుఖమునిచ్చు హరిహరాదులను సేవింపఁగూడదనుట. అట్లు నీతివాక్యామృతమను గ్రంథమునసున్నది. ఎవఁడర్థకామములను విడిచి కేవల ధర్మమును సేవించునో వాఁడు పండిన చేనువిడిచి యడవిదున్ను వాఁడని, శ్రమమను సంచారిభావము తోచుచున్నది. దారినడచుట వేట జగడము గుఱ్ఱముసెక్కుట సంభోగము ఆట శస్త్రాస్త్రవ్యాపారము, ఇవి మొదలగు వానిచేతను కలుగునది శ్రమము, నిట్టూర్పు, చెమట, సీత్కారము, ముఖ నేత్రములు సంకోచించుట, చలి గాలి నీళ్లు నీడ వీసియందపేక్షయు, అంగ మర్దనమును దేహముడుగుటయును ఇవిశ్రమానుభావములు.

శ్లో॥ సందష్టాధరపల్లవా సచకితం హస్తాగ్ర మాధూన్వతీ మామా
ముంచ శఠేతి కోపవచనై రానర్తిత భ్రూలతా। సీత్కారాంచి
తలోచనా సపులకం యైశ్చుంబితా మానినీ ప్రాప్తం తైరమృతం శ్రమా
య మథితో మూఢై స్సురై స్సాగరః॥ ॥౪॥

వ్యా॥ అ॥ కవిరిదానీం స్వకావ్య ప్రతిపాద్యమానస్య కామపురుషార్థస్య ఫలందర్శయతి ॥ సందష్టేతి॥ మానినీరమణీ సపులకం యైః చుంబితా తైరేవామృతంప్రాప్తం సాగరః మూఢైస్సురైః శ్రమాయమథిత ఇతిసంబంధః॥ కీదృశీ మానినీ సందష్టాధర పల్లవా సచకితం భయసంభ్రమసహితం॥ని॥ చకితంభయసంభ్రమ ఇత్యమరః॥ హస్తాగ్రం ఆధూన్వతీ విక్షిపంతీ పునః కీదృశీ హే శఠధూర్త మామా అలమలం ముంచత్యజ ఇత్యాది కోపవచనైస్సహ ఆనర్తిత భ్రూలతా, పునః కీదృశీ సీత్కారాంచితలోచనా సీత్కారేణ అంచితే ఈషన్ముకుళితే లోచనే నేత్రే యస్యాస్సా తథోక్తా అత్ర కేచిద్యైరితి బహువచనేన మానినీత్యేకవచనేన ఏకస్యాం నాయికాయాం బహూనాం పురుషాణాం రతిం ప్రసజ్య నాయికాం సాధారణీం కృత్వా రసాభాసం కృతవంతః యథోక్తం॥ శ్లో॥ ఏకత్రైవామరాగశ్చే త్తిర్యఙ్మ్లేచ్ఛగతోపి వా యోషితో బహుసక్తిశ్చేద్రసాభాసస్త్రిధామత ఇతి తస్మాదశ్లీలం భవతి - కింతు

మానినీతిజాతావేకవచనం యైర్మానిన్యశ్చుంబితా ఇత్యర్థః యస్య నాయకస్య యస్యాంనాయికాయాం అభిరతిః తస్యనాయకస్య తస్యాంనాయికాయాం సుఖాతిశయస్య విద్యమానత్వాత్ - అత్ర నాయికా నాయకనిశ్చయోన కర్తవ్య ఇతి అత్రి శతేతి సంబుధ్యా ధూర్తత్వ మవగమ్యతే- గూఢవిప్రియకృచ్ఛఠఇతినాయకభేదోనవివక్షితః-మానినీ శబ్దోపిస్త్రీ సంజ్ఞామాత్రజ్ఞాపకః- స్త్రీణామీర్ష్యాకృతఃకోపోమానోన్యాసంగిని ప్రియఇతి మాన ఈర్ష్యాకృతఃకోపస్సోస్యా అస్తీతినవివక్షితం,కించకోపవచనానిచభ్రూలతానర్తనానిచ ప్రియస్యశాఠ్యకర్తణః సంభూతాని నభవంతి కింతు అధరస్పర్శసంజాతేనకిలికించిత నామ్నా స్త్రీచేష్టావిశేషేణ- యథోక్తం"క్రోధాశ్రుహర్షభీత్యాదేస్సంకరఃకిలికించితమితి" యైశ్చుంబితామానినీత్తైరమృతం ప్రాప్తమిత్యనేన అమృత మత్రైవ విద్యత ఇత్యుక్తం మూఢైస్సురైస్సాగరః శ్రమాయమథితఇత్యనేన తత్రామృతం నాస్తీత్యుక్తం, అత్రాస్యపహ్నవాలంకారః, యథార్థ మమృతమపహ్నుత్యాధరస్యామృతత్వనిరూపణాత్॥ ॥౪॥

చం॥ కమనుడు వాతెరన్ చురుకుగాకొరకన్ భయసంభ్రమంబునన్ । క్రమముగచైవిదల్చి విటరాయుడ వద్దిఖచాలుపీడుమం। చమరిన కినుకపల్కులుకనట్టిటు కన్బొమతీవెలాడగా । సమముగసీత్కృతాంచితదృశన్ వడిబట్టుచు పుల్కు లొల్కనా । యమలతరాంగి మోనిసెవరానిరో వారమృతంబుజెందినన్ । శ్రమకొరకే మథించిరిసురాసురులంబుధిమూఢచిత్తులై ॥ ॥౪॥

తా॥ ఇచట గొందరు మానిని యెవరిజేత చుంబనము చేయబడెనో యనుటవలన నొకనాయికయందనేకులకనురాగమును జెప్పినట్లభిప్రాయము చేసి రసాభాసమునువర్ణించిరిగాని యది సరియయినది కాదు, మానినియన్నది జాతియందేకవచనముగనుక మానినులనియర్థము. ఏనాయకునికే నాయికయందనురాగమో యానాయకునకాపెయందుసుఖాతిశయముండుటవలన నాయికానాయకనిశ్చయములేదు, ఇక్కడ శత అన్నపదమునను

ధూర్తుఁడని యర్థమేకాని గూఢాపకారి శఠుండని చెప్పబడ్డ నాయకుడర్థముకాదు. మానినీశబ్దమునకు స్త్రీయని అర్థమెకాని ప్రియుడితరస్త్రీ సంగమము చేయుట దెలిసి ఈర్ష్యాకృతకోపము గలదనియర్థముకాదు. ఇదిగాక అలుకమాటలు కనుబొమలాడించుటలును ప్రియుని గూఢవిప్రియమువలనంగలిగినవి కావు. ఇక నేమనిన అధరస్పర్శముచేత గలిగిన కిలికించిమను స్త్రీచేష్టచేత గలిగెను. క్రోధము, కన్నీరు, సంతసము, వెరపు, ఇవి మొదలగు వానియొక్కట కూడిక కిలికించితమనంబడును. ఎవరిచేత మానిని చుంబనము చేయబడెనో వారమృతమును పొందిరనుటచేత నమృత మిచటనేయున్నదనియు మూఢులగు సురలు సముద్రమును దరచి రనుటచేత నమృతమచట లేదనియుఁజెప్పినట్లాయెను. యథార్థమగు నమృతము కాదని యధరమమృతమనుటవలన నపహ్నవాలంకారము.

మూ॥ అలసవళితైః ప్రేమార్ద్రార్ద్రైర్ముహుర్ముకులీకృతైః
క్షణమభిముఖైర్లజ్జాలోలైర్నిమేషపరాఙ్ముఖైః । హృదయనిహి
తంభావాకూతంవమద్భిరివేక్షణైః కథయసుకృతీకోఽయం ముగ్ధేత్వ
యాద్యవిలోక్యతే ॥ ॥౫॥

వ్యా॥ అ॥ సఖీనాయికాంబ్రూతే॥అలసవళితైరితి॥ హేముగ్ధే! ఈక్షణైః అద్యత్వయావిలోక్యతే కోఽయంసుకృతీ కథయేతిసంబంధః- కీదృశైరీక్షణైః అలసవళితైః అలసానిచ తానివళితానిచతైః అలసంలజ్జాన్నివృత్తంవళితంపునః ప్రవృత్తంతథోక్తం॥శ్లో॥అలసంతదభీష్టార్థాద్వ్రీడాద్యైర్యన్నివర్తితం- వళితం తన్నివృత్తస్యభూయస్తస్యావలోకనమితిపునః ప్రేమార్ద్రార్ద్రైః ప్రేమ్ణా అత్యర్థంద్రవీభూతైః ప్రేమ్ణామనసిద్రవీభూతేసతి ఈక్షణేపిద్రవీభూతత్వం దృశ్యతఏవ - పునఃకీదృశైః ముహుర్ముకులీకృతైః ప్రియదర్శనసుఖాతిశయేనముకులీకృతైఃయథా॥శ్లో॥స్ఫురత్సంశ్లిష్టపక్ష్మాగ్రాసుఖవిశ్రాంతతారకా॥ ముకుళాదృష్టి రానందాత్సాదృష్టిర్ముకులీకృతా॥ఇతి, క్షణమభిముఖైః పునఃకీదృశైః లజ్జాలోలైర్లజ్జయాచంచలైః పునఃకీదృశైఃనిమేషపరాఙ్ముఖైః నిమేషరహితైః పునఃకీదృశైః హృదయనిహితం

భావాకూతం, భావోనామరతిసంజ్ఞికస్థాయీ భావః, సఏవ ఆకూత మభి ప్రాయః తద్వనుష్ఠ్యేః ఉద్గిరద్భి రివేత్యర్థః ॥ అత్ర చక్షుః ప్రీతి ర్నామ ప్రథమావస్థాద్యోత్యతే॥ శ్లో॥ ఆదా వాద్వీక్షణం యత్ర చక్షుః ప్రీతి రితీర్యతే॥ ఇతి-అత్ర నాయికాస్వీయా ముగ్ధా చేతి కైశ్చిదుక్తం, తదయుక్తం-యత స్త్వయా కాయం విలోక్యత ఇత్యనేన అస్వీయస్య నాయకస్య గమ్యమానత్వాత్, స్వీయ శ్చేత్ సఖ్యాదిభి ర్జ్ఞాయతే అతః కో౽యమితి ప్రశ్నానుపపత్తేః తస్మాన్నాయకస్య అన్యత్వాన్నాయికా స్వీయా న భవతి॥ కింతు పరకీయా॥ ముగ్ధే! ఇతి సంబుద్ధ్యా విపరీతలక్షణయా అపహ్నవే వైదగ్ధ్యం గమ్యతే- అత్రాలస్యాదిభిర్భావలేశై రల్పస్య శృంగారస్య సూచితత్వాత్ కైశికీవృత్తేరంగం నర్మస్ఫోటో౽నుసంధేయః- తథా భారతీయే॥ శ్లో॥ యాశ్లక్ష్ణనైపథ్యవిశేషచిత్రాస్త్రీ సంయుతా యా బహునృత్తగీతైః - కామోపభోగప్రభవోపచారా తాం కైశికీం వృత్తిముదాహరంతి- నర్మచ నర్మస్పందో నర్మస్ఫోటో థ నర్మగర్భశ్చ- కైశిక్యాశ్చత్వారో భేదా హ్యేతే సమాఖ్యాతాః - నర్మస్ఫోటస్తు భావానాం సూచితో౽ల్పరసో లవైరితి॥ అత్రజాత్యలంకారః॥ ౫॥

మ॥ అలసంబై వలితంబునై యధిక ప్రేమార్ద్రమై పల్మ
రుఁ । విలసింపన్ ముకుళీకృతంబులగుచున్ వేగంబునం గొంత సే ।
పలయింపన్ యదురైత్ర పన్ చపలమై యానిర్నిమేషంబులై । అల
రారన్ హృదయంబునందుగల భావాకూతమున్ గ్రక్కున । ట్టుల
గానుం డెడుచూపులన్ కలికి నీటుంగులకన్ నేధన్యునిన్ । లలనాబో
ఛెదో జెప్పవే చకితసారంగాక్షి ముంమ్మాటికిన్ ॥ ॥౫॥

తా॥ అనఁగా నాయికను జెలియొవనిని త్యాదరముతోఁ జూచుచున్నావట్టి యదృష్టవంతుని నాకు జెప్పుమని యడిగెనని తాత్పర్యము. ఇచ్చట చక్షుః ప్రీతి యను ప్రథమావస్థ లోపింపఁ బడుచున్నది, అధరమువలనఁ జూచుట చక్షుః ప్రీతి యనబడు, ఇచట నాయిక స్వీయయని ముగ్ధయని కొందరు చెప్పిరి కాని యది యుక్తముకాదు, స్వీయ నాయకుని సఖిమొఱిగియేయుండును గనుక యితఁడెవ్వఁడని యడుగదు గనుక నాయిక పరకీయ్య

మే, చెలిముద్దలారా అనుటకు విపరీత లక్షణచేత మహాసమర్థురాలవి ళోచుచున్నది, ఇచటనాలస్యము మొదలగు భావలేశముల చేతనల్పశృంగారము సూచితమాయెంగావున కైశికీవృత్త్యంగమగు నర్మస్ఫోటమని యెఱుగవలయును, మృదువేషములచేతంజిత్రమై నంచిసందర్భముగలదై మెండు నృత్తగీతములుకలదై కామోపభోగోపచారములుగల వృత్తి కైశికయనంబడును, దానికి నర్మయనినర్మస్పందమని నర్మస్ఫోటమని నర్మగర్భమని నాలుగుభేదములు, అందు భావలేశముల చేత సూచింపంబడిన యల్పరసము నర్మస్ఫోటము, ఇక్కడ జాత్యలంకారము.

మూ॥ అంగుళ్యగ్రనఖేన బాష్పసలిలం విక్షిప్య విక్షిప్య కింతూష్ణీం రో
దిషి కోపనే బహుతరం ఫూత్కృత్య రోదిష్యసి । యస్యాస్తే పిశు
నోపదేశవచనైర్మానేఽతిభూమింగతే నిర్విణ్ణోఽనునయం ప్రతి ప్రి
యతమో మధ్యస్థతామేష్యతి ॥ ॥౬॥

వ్యా॥ అ॥ నాయకేన భేదోపాయం ప్రాపితా సఖీ నాయికామాహ॥ అంగుళ్యేతి ॥ హే కోపనే అంగుళ్యగ్రనఖేన బాష్పసలిలం విక్షిప్య విక్షిప్య తూష్ణీం కిం రోదిషి - పిశునోపదేశవచనైః యస్యాస్తే మానే ఈర్ష్యాకృతకోపే అతిభూమిం అతిశయంగతే సతి ప్రియతమో నిర్విణ్ణః నిర్వేదం ప్రాప్తస్సన్ అనునయం ప్రార్థనాం ప్రతి మధ్యస్థతాం ఉదాసీనతాం ఏష్యతి తదా సా త్వం బహుతరమతిమాత్రం ఫూత్కృత్య ఫూత్కారం కృత్వా సశబ్దమిత్యర్థః రోదిష్యసీతి సంబంధః ॥ అత్ర సఖీ నాయికామిదానీం కిం రోదిషి ఇతః పరం బహుతరం రోదనం భవిష్యతీతి బోధయిత్వా మానస్త్యాజ్య ఇతి కథయతీత్యభిప్రాయః- అత్ర నాయికా స్వీయా మధ్యా చ నాయకశ్శఠః- అత్ర మానాపనయనోపాయ భేదేన ప్రవర్తత ఇత్యేవ గంతవ్యమ్॥ శ్లో॥ సామ్నా భేదేన దానేనరత్యుత్పేక్షారసాంతరైః - ఏతైష్షడ్భిరుపాయైశ్చ కుర్యాన్మానాపనోదనమితి-అత్ర చాటువచస్సామభేదః సఖ్యుపాయార్జనమిత్యుక్తత్వాత్ మానకృతో విప్రలమ్భశ్శృంగారః-అత్ర విప్రలంభకృతం సోపాలంభవచనం నర్మ యథా॥ శ్లో॥ ఈర్ష్యాక్రోధప్రాయం సోపాలంభంచ

వచనమవిరుద్ధం- సా మోపక్షేపయుతం-సవిప్రలంభంపాతన్నర్మ - ఇతి భారతీయే ఆక్షేపోలంకారః - ప్రతిషేధోక్తిరాక్షేపఇతి॥ ॥౬॥

శా॥ చీరకవేలిగోటకొనచేకనుదమ్ములనీరుచిమ్మిచిం । మ్మూర
కదేలనెడ్చెదెనిదూరుపులగ్గమునాగనూచిఁయీ। తీరునవారియు
పదేశపులుఁలనలఁ హెచ్చనిం । న్నూరడిలంగ జేయని సుకోం
దివిటేశుడు పేక్షజేయఘూతాఁరములోడ నేడ్వవలెమానినియల్క
మానవే॥ ॥౬॥

తా॥ అనగా శబ్దముకలుగనట్లు, రోదిష్యసి ఏడ్వంగలవు, ఇకఁడ చెలి నాయికనుసూచ్చి ఇవుడేలమేడ్చద వికమీదనింటెమేడ్వవలయునని యూహించి మానమును విడువుమని చెప్పెననియభిప్రాయము. నాయిక స్వీయ్య మధ్య, నాయకుండు శఠుండు, మానాపనయన భేదమును చేసెనని యెఱుఁగనలయును, భేదమనఁగా మిత్రభేదముచేతను, ఈవిచేతను, సంభోగేచ్ఛ చేతను, ఉపేక్షచేతను,రసాంతర ప్రశంస చేతను మానమునపనోదింపవలయునని శృంగారశాస్త్రము, మానముచేఁ జేయఁబడిన విప్రలంభము శృంగారము,విప్రలంభముచేఁ జేయంబడిన నింద్యావాక్యమునర్మ, ఈర్ష్యాక్రోధ ప్రచురమైనిందాసహితమైయ విరోధిగ్లై సామసంకీర్ణమైయుండువచనము, విప్రలంభవిశిష్ట నర్మమని భారతీయలక్షణము. ఆక్షేపాలంకారము, వలదనుటయాక్షేపమని లక్షణము.

మూ॥దత్తోస్యాః ప్రణయస్త్వయైవ భవతా సేయంచిరం లాలితా
దైవాదద్యకిలత్వమేవకృతవానస్యానవంవిప్రియం । మన్యుర్దుస్స
హాఏషయాత్యుపశమంనోసాంత్వవాదైస్స్ఫుటం హెనిస్త్రింశవిము
క్తకణ్ఠకరుణం తావత్సఖీరోదితు॥ ॥౭॥

వ్యా॥అ॥ సఖీ నాయికాసన్నిధౌ నాయకమాహ॥ దత్త ఇతి ॥ అస్యాః ప్రణయః విస్రంభః త్వయైవదత్తః॥ని॥ప్రణయాస్త్వమీ। విస్రంభయాచ్ఞాప్రేమాణ ఇత్యమరః- కించ భవతా సేయం చిరంలాలితా ఉపలాలితా అద్య దైవాద్దైవవశాత్ త్వమేవఅస్యాః ఏవం విధాయాః నవమపూర్వం ప్రవి

Funding: Tattva Heritage and IKS-MoE. Digitization: eGangotri.

యం అప్రియం కర్మ కృతవానిహ. కిలశబ్దో వార్తాయాం ॥ని॥ వార్తాసంభా
వ్యయోః కిలేత్యమరః ఏష మన్యురేనం విధవిప్రియజాతః కోపో దుస్సహః సో
ఢుమశక్యః దుస్సహత్వాదేవం సాంత్వవాదైస్సాంత్వవచనై రుపశమం శాం
తిం నోయాతి స్ఫుటం నిశ్చయః హే నిస్త్రింశ నృశంస ॥ని॥ నృశంస ఖడ్గౌ నిస్త్రిం
శావిత్యమరః- విముక్తకణ్ఠం కరుణం చ యథా భవతి తథా కణ్ఠశబ్దేన కంఠధ్వని
ర్లక్ష్యతే విముక్తకణ్ఠం అనిరుద్ధకంఠధ్వని కరుణం సశోకాతిశయం మమ
సఖీ త్వావదో విత్త్వితి సంబంధః తావచ్ఛబ్దో వధౌ, యావల్లో—ప శ్వస్యతి
తావదిత్యర్థః, రోదితి త్యేవ్య రుదాదిభ్యస్సార్వధాతుక ఇతీడాగమః అత్ర నాయ
కేన భేదోపాయం గమితా సఖీ నాయకో పాలంభ వ్యాజేన నాయికాము
పాలభతే కిమితి అనేన తవ విస్రంభో దత్తశ్చిర ముపలాలనం చ కృతం; య
తిలాంచి ద్విప్రియంకృతమితి చైతద్దైవా దేవన స్వతః ప్రవర్తితం సాంత్వ
వచనాన్యపి కృతాని తథాపి కోపాన్న విరమసి ఔచిత్యం వర్జయిత్వా
రోదిషి చేద్యధికస్త్వాం వారయతీత్యభిప్రాయః - అత్ర నాయికా స్వీయా
మధ్యా చ నాయకశ్శఠః అత్ర విప్రియజాతేర్ష్యామానకృతో విప్రలంభశృం
గారః యథోక్తం ॥శ్లో॥ సంభోగో విప్రలంభశ్చ శృంగారో ద్వివిధో రసః ॥ అ
యోగో విప్రయోగశ్చ విప్రలంభోపి సద్విధా ॥ విప్రయోగస్తథా మానః ప్ర
వాసశ్చ కరుణాత్మకః ॥ తత్ర మానో ద్విధా సోయమీర్ష్యా ప్రణయపూర్వ
కః ॥ తత్ర ఈర్ష్యామానశ్చతుర్విధః యథోక్తం భారతీయే ॥శ్లో॥ యత్ర స్నే
హో భయం తత్ర తత్రేర్ష్యా మదనోదయతః। చతస్రో యోనయస్తస్యాః కీ
ర్త్యంతే తాన్నిబోధత వైమనస్యం వ్యలీకంచ విప్రియం మన్యురేవచ। ఏ
తేషాం సంప్రవక్ష్యామి లక్షణాని యథాక్రమమ్ । నిద్రాఖేదాలసగతిం సచి
హ్నం సరసవ్రణమ్। ఏవంవిధం ప్రియం దృష్ట్వా వైమనస్యం విధీయ్యతే॥ బ
హుశో వార్యమాణోపి యస్తు తత్రైవ దృశ్యతే। సామర్షాత్తత్ర మాత్స
ర్యాద్వ్యలీకముపజాయతే। జీవంత్యాం త్వయి జీవామి ధాసోహం త్వం చ
మే ప్రియా। ఉక్త్వైవమన్యథా కుర్యాత్తత్ర వై విప్రియం భవేత్। ప్రతిప
క్షసకాశాద్యాస్సాభాగ్యైక వికత్థనః ఉపసర్పేత్సచిహ్నశ్చ మన్యుస్తత్రో

పజాయతఇతి॥ అత్ర విప్రలంభకృతము పాలంభవచనరూపం నమః ఆక్షే
పాలంకారః॥ ... ... ॥౭॥

ఉ॥ ఈనత నాభికిఁ జనువునీవె యొసంగితి నాటనుండి నీ। చే
నుపలాలనఁ బడశె చేడెకు దైవగతిఁ యపూర్వమై। కానక ని
ప్పుడట్టి యపకారము నీవె యొనర్చితివిగా। మానినియోర్వరాన
లుక మానదుమచ్చికమాట్లవల్ల హా। తానయికోపమూరడిలుదా
క సఖీమణిపెద్దగొంతుతో। దీనతదోపనేడ్వనత ధీర మనసుఁడ
యోరిఘాతుకా॥ ... ... ॥౭॥

తా॥ ఇచట నాయకునిచే మిత్రభేదముచేయఁబడినచెలి నాయకుని నిందించునట్లు నాయికనునిందించుచున్నది, ఎట్లనిన ఇతఁడు నీకుచనువిచ్చి బహుదినములు లాలించెను ఏదో దైవికముగాఁగొంచె మపకారముచేసెనని యెన్ని ప్రియవాక్యములఁజేఁ బ్రార్థించినను గోపమునుచాలింపకున్నావె యుక్తాయుక్తమను విచారింపనిని న్నెవరు వాకింతురని యభిప్రాయము, ఇచట నాయకస్వీయమధ్య, నాయకుఁడుశఠుఁడు, అపకారముచేఁ గలిగిన యీర్ష్యచేతనయిన మానము చేతఁజేయఁబడిన విప్రలంభముశృంగారము, లక్షణమట్లు చెప్పఁబడియున్నది, సంభోగమని విప్రలంభమని శృంగారరసము ద్వివిధము, అయోగమని విప్రయోగమని, విప్రలంభను ద్వివిధము; ప్రయోగము, మానమని ప్రవాసమని, విరహమని మూడువిధములు, అందుమానమీర్ష్యాపూర్వకమని ప్రణయపూర్వకమని రెండువిధములు, అందీర్ష్యామానము నాలుగు విధములు, అట్లు భారతీయ్యాఖ్యను గ్రంధమునఁజెప్పబడెను, ఎచట స్నేహముండునో యచట భయముండును, ఎచట మదనవికారముండునో, అచట ఈర్ష్యయుండును, ఆ ఈర్ష్యకు వైమనస్యము వ్యలీకము ప్రియము మన్యువునని నాలుగు కారణములు నిద్రచేత శ్రమచేతను మందగమనముగలిగి గుర్తులతోఁగూడి సద్రవములగు నఖదంతక్షతములు గలిగియున్న ప్రియునిఁజూచి వైమనస్యముకలుగును, పలుమారుని షేధింపఁబడిన చోటికే ప్రియుడు మరలంబోయిన వ్యలీకముక

లుగును, నీవు జీవింపఁగా జీవించెదను నీదాసుండను నీవే నాకిష్టురాలవని చెప్పి వేరువిధముననెవఁడు నడుచునోయచటిదివి ప్రియమనఁబడును, సపత్నిదగ్గిరనుండి తనసౌభాగ్యము నీవె చూడవలయునని సంభోగములతో నెవ్వఁడువచ్చునో వానియందు మన్యువుకలుగును, ఇచట విప్రలంభముచేఁ జేయబడిన నిందావాక్యము నర్మ, ఆక్షేపాలంకారము.

మా॥ లిఖన్నాస్తేభూమింబహిరవనతః ప్రాణదయితో నిరాహారా
స్సఖ్యస్సతతరుదితోచ్ఛూననయనాః। పరిత్యక్తంసర్వం హసితపరి
తం పంజరశుకైస్తవావస్థాచేయం విసృజకఠినే మానమధునా॥౮॥

వ్యా॥ అ॥ సఖీనాయికాముపాలభతే॥ లిఖన్నితి॥ ప్రాణదయితః బహిః బాహ్యేబాహ్యప్రదేశే అవనతో నతముఖస్సన్ భూమింలిఖన్నాస్తే తిష్ఠతి॥ సఖ్యో నిరాహారాశ్చ సతతరుదితోచ్ఛూననయనాస్తిష్ఠంతి సతతమశ్రాంతం రుదితంరోదనం తేనఉచ్ఛూనాని ప్రాప్తశ్వయథూని నయనాని యాసాంతాస్తథోక్తాః పంజరశుకైశ్చసర్వంహసితపఠితం హాస్యకారి వాగ్వ్యాపారః పరిత్యక్తం విముక్తం తవఅవస్థాచేయంఇదం శబ్దేన సాతిశయ స్సన్తాపాలక్ష్యతె హేకఠినె నిష్ఠురప్రకృతే ఇదానీ మధునామాన మీర్ష్యాకృత కోపం విసృజత్యజేతి సంబంధః నాయికాస్వీయామధ్యాచ నాయకశ్శఠః అత్రమానకృతవిప్రలంభశ్శృంగారః విప్రలంభకృతఉపాలమ్భవచనరూపం నర్మ ఆక్షేపోలంకారః॥ ... ... ॥౮॥

ఉ॥ వారకనంటి పంచ తలవంచి ప్రియాగ్రణి నేలవ్రాసితా। నూ
రక యున్నవాఁడు సఖులొండొక రన్నము లేక నెప్పుడున్। భో
రను నేడ్పుచే కనులు పొంగగ సుశికీరి పంజరంబులన్। దారినచి
లుకలెల్ల పరితాపముచే పరిహాసకోక్తులన్। చేరకమానె నీదశ
వచింపక నిట్టిది యింకనైన నీ। కూరత వీడ వేకఠినహృత్పుట
మేలవిశాలలోచనా॥ ॥౮॥

తా॥ అనఁగా నీవు కోపించియుండఁగాఁ జెలులాహారమును విడిచిరియు

న్నారు ప్రియుండు తలవంచుకొని యేమి పలుకకున్నాఁడు పంజరముల యందు చిలుకలు శబ్దింపకున్నవి కాఁబట్టి కోపమును విడుమనుట యర్థము, నాయిక స్వీయ్యామధ్య, నాయకుండు శఠుఁడు, మానకృత విప్రలంభము శృంగారము, విప్రలంభకృత నిద్రావచనరూపము నర్మ, ఆక్షేపాలంకారము.

మూ॥ నార్యో ముగ్ధశఠా హరంతి రమణం తిష్ఠంతి నో వారితా స్తత్కిం
తామ్యసి కిం చ రోదిషి పునస్తాసాం ప్రియం మా కృథాః। కాంతః కేళి
రుచిర్యువా సహృదయస్తాదృక్ప్రియః కాతరే కిం నో బర్బరకర్క
శైః ప్రియశతైరాక్రమ్య విక్రీయతే। ॥౯॥

వ్యా॥ అ॥ నాయకేన భేదం గమితా సఖీ నాయికాముపాలభతే॥ నార్య ఇతి॥ నార్యో ముగ్ధశఠాస్సత్యః రమణం ప్రియం హరంతి స్వాధీనం కుర్వంతి ముగ్ధాశ్చతాశ్శఠాశ్చ ముగ్ధశఠాః బహిర్ముగ్ధా ఇవ లక్ష్యమాణా అంతశ్శఠా ఇత్యర్థః॥ వారితాస్సత్యో నో తిష్ఠంతి వారయితుం న శక్యా ఇత్యర్థః తత్తస్మాత్కారణాత్ హే కాతరే కిం కిమర్థం తామ్యసి గ్లానిం భజసి - కించ పునః రోదిషి చ తాసాం రమణహారిణీనాం ప్రియమిష్టం రోదనాదికం మా కృథాః అస్యా రోదనాదికమేవ తాసాం ప్రియమిత్యర్థః ప్రియస్తాదృక్కాంతః కేళిరుచిర్యువా సహృదయశ్చ నః అస్మాకం బర్బరకర్కశైః పరుషకఠినైః వచనైరితి శేషః కిం కిం ప్రయోజనం సంప్రతి ప్రియశతైరాక్రమ్య అవరుధ్య విక్రీయతే విక్రయార్హః క్రియతే స్వాధీనః క్రియత ఇత్యర్థః ఇతి సంబంధః, స్త్రీణాం ప్రియాకర్షణ నైపుణ్యమేవ ప్రయోజనం న తు రోదనాదికం పరుషః కఠినో వ్యాపారశ్చ తస్మాత్తత్సర్వం పరిత్యజ్య సౌమ్యప్రకృత్యా ప్రియమ అత్యంతప్రియా స్వ్యాపారాన్ప్రయుజ్యతమావర్జయేతి- సఖీబోధితవతీత్యభిప్రాయః దైన్యం నామ సంచారిభావః అత్ర నాయికా స్వీయా అధీరా మధ్యా చ అధీరాత్వం కథమితి చేత్ బర్బరకర్కశైర్వచనైః కిమితి సఖీవచనాత్ - తథా చోక్తం దశరూపకే॥ శ్లో॥ ఖేదయేద్దయితం కోపాదధీరా పరుషాక్షరమితి- కించ కలహాంతరితా చ॥ శ్లో॥ కోపాత్కాంతం పరానుద్య॥ పశ్చా

త్తాపసమన్వితా - కలహాంతరితాచాసా కోపి దైః పరికీర్తితా ఇతి- నాయకశ్శఠః గూఢవిప్రియకృచ్ఛఠ ఇత్యుక్తవచనాత్ - మానకృత విప్రలంభ శృంగారః విప్రలంభకృతం సోపాలంభవచనరూపం నర్మ, ఆక్షేపాలంకారః॥

ఉ॥ ఇంతిరో నారులిమ్మహిని నెవ్వడు ముగ్ధలబోలె నుండుచున్।
మంతనమందు తాళరత మానరు గావున నాయికాగ్రణీ। వింత
గ వశ్యుడౌనటుల వేగనొనర్తురు వద్దటన్నవా। రింతయు నూ
రకుండ రికనేటకేడన్నదవేలతాంగినీ। వింతిమె గాక తామరల నే
డ్చె దేవారలకిష్టమియ్యకే। కాంతుడు కేళిపైన రుచిగల్గిన వా
డెలప్రియపుర్ణదయా। వంతుడు మాకఠోర కటుబర్బరవాక్య
లచేత నేమివా। డంతటజూడగా ప్రియశతంబగు సుస్తుతులగ్రమ్మ
నమ్మగా। పంతముబూననౌనుగదె వంచనచంచలచిత్తమేలనే॥౯॥

తా॥ ఆడువారికి ప్రియుని స్వాధీన పఱచుకొను నేర్పే ప్రయోజనముగాని ఏడ్పును కర్కసములాడుటయు నట్లుగాదు గావున వానిని నెల్ల విడిచి ప్రియుని విషయమున మిగుల ప్రియములగు వ్యాపారములఁ జేసి వాని స్వాధీనునిఁజేసికొనుమని చెలిచెప్పెననుట. ఇచట దైన్యమనుసంచారిభావము- నాయిక స్వీయ్యమధ్య, కర్కశపు మాటలచేత నేమిప్రయోజనమని చెలి చెప్పుటచేత నధీర, అట్లు దశరూపకమున కోపమువలన పరుషపుమాటలాడి ప్రియుని దుఃఖపరచునది యధీరయని, కోపమువలన ప్రియుని దిరస్కరించి వాడుపోయిన పిమ్మట పశ్చాత్తాపముతోఁ గూడినది గనుక కలహాంతరితయును, నాయకుఁడు గూఢాపకారిగనుక శఠుండు, మానకృత విప్రలంభము శృంగారము, విప్రలంభకృతసోపాలంభవచనరూపము నర్మము, ఆక్షేపాలంకారము.

మా॥ కోపాత్కోమలలోలబాహులతికా పాశేనబధ్వాదృఢం నీ
త్వా మోహనమందిరం దయితయా స్వైరం సఖీనాం పురః। భూ
యోప్యేవమితిస్ఖలన్మృదుగిరా సంసూచ్య దుశ్చేష్టితం ధన్యో
హన్యతఏవనిహ్నుతిపరః ప్రేయాన్ రుదత్యా హసన్॥ ॥౧౦॥

వ్యా॥ అ॥ అపరాధినం నాయకం నాయికా నిర్భత్సయతీతి కవిరాహ॥ కోపాదితి ॥ కోపాత్ కోమలలోలబాహులతికా పాశేనదృఢం బధ్వా మోహనమందిరం సంభోగగృహం నీత్వాస్వైరం యథేచ్ఛం సఖీనాంపురః సఖీసమక్షం భూయోప్యేవ మితిపునరప్యేవం కరోషీత్యధోక్ష్యాస్ఖలన్మృదుగిరాసగద్గదయామృదులయావాచాదుశ్చేష్టితందుర్వ్యాపారంనాయికాంతర గమనమిత్యర్థః సంసూచ్యసంజ్ఞాప్యరుదత్యాదయితయా నిహ్నుతిపరః వంచనాపరః ధన్యోభాగ్యవాన్ ప్రేయాన్ప్రియతమోహసన్హన్యతఎవ తాడ్యత ఏవేతిసంబంధః ప్రియతమయాకృతాని నిబంధననిర్భత్సనతాడనాన్యపి పురుషాణాం ధన్యత్వమాపాదయంతి కిముతమధురభాషణాలింగనాదయ ఇత్యభిప్రాయః- నాయికాస్వీయాప్రగల్భా అధీరాచ-యథోక్తందశరూపకే॥శ్లో॥ సావహిత్థాదరోదాస్తేరత్రాధీరేత కాకుధా-సంత్యజ్య తాడయేత్సాం-తమితి-నాయకోధృష్టః-యతోనాయికయా సంసూచితాపరాధస్తాడ్యమానోపిసహతే-తథాచోక్తం-"వ్యక్తాంగానిర్భయోధృష్ట"ఇతి- ఈర్ష్యామానకృతోవిప్రలంభశృంగారః,అత్రవిప్రలంభకృత మీర్ష్యాక్రోధప్రాయంనర్మ - యథోక్తం భారతీయే- ॥శ్లో॥ఈర్ష్యాక్రోధప్రాయం సోపాలంభంచ వచనమవిరుద్ధం-సామోపక్షేపయుతం సవిప్రలంభం కృతంనర్మేతి- ఆక్షేపోలంకారః- ప్రతిషేధోక్తిరాక్షేపఇతి ॥ ... ... ॥౧౦॥

ఉ॥ కట్టలుకన్ మృదూల్లల లగద్భుజవల్లియనేటి త్రాటితో।
గట్టిగ గట్టి మోహన నికాయ్యము జేర్చి యథేచ్ఛగా సఖుల్। నె
ట్టనె గూడ వారెదుట నీవు మఱిన్నిటు జేతువాయటం। చట్టిటు
జూచి గద్గదతరార్థ వచస్తతితో పరాంగనన్। బట్టుట దెల్పి
యేడ్చుచునుపద్మదళేక్షణ వంచనాత్ముడున్ । దిట్టయునైనకాం
తునిమదింగృపబూడక ముద్దుచేతులన్। గొట్టగనవ్వనాసుకృతకో
టియొనర్చినధన్యుడెవ్వడో ॥ ౧౦॥

తా॥ ప్రియురాలి బెదరింపులును కొట్టుటలును పురుషులకు ధన్యత్వమును

గలుగజేయుచున్నవి. వారలమధురభాషణములు కౌగలింతలు జెప్పనే లయని యభిప్రాయము. నాయిక స్వీయ, ప్రగల్భ,అధీర, దశరూపకము నందు లక్షణము. అధీర, రతికాలమందు కోపముచేత ప్రియుని యపరాధము నుగ్గడించుచు బెదరించికొట్టునని చెప్పియున్నది. నీవీతప్పుచేసితివని బెదరించుచుండినను సహించుట వలన నాయకుఁడు ధృష్టుఁడు, తన యపరాధమును నాయిక యెరిగినను భయములేనివాఁడు ధృష్టుడనిలక్షణార్థము. ఈర్ష్యామానకృతంబగు విప్రలంభశృంగారము, విప్రలమ్భకృతమగు నీర్ష్యాకోపిత ప్రాయనర్మము. భారతీయ్యమను గ్రంధమున- ఈర్ష్యాక్రోధప్రాయమునునిందావచనయుక్తంబును సామోపక్షేపయుతమును విప్రలంభకృతనర్మమనియున్నది, ఆక్షేపాలంకారము. ప్రతిషేధోక్తియాక్షేపమనిలక్షణార్థము.

మూ॥ యాతాఃకింనమిళంతిసుందరిపునశ్చింతాత్వయామత్కృతేనోకార్యానితరాంకృశాసికథయత్యేవంసబాష్పేమయి। లజ్జామంధరతారకేణనిపతత్పీతాశ్రుణాచక్షుషా దృష్ట్వామాంహసితేన భావిమరణోత్సాహస్తయాసూచితః॥ ... ॥౧౧॥

వ్యా॥అ॥ నాయకోక్తిః॥ యాతాఇతి॥ హేసుందరియాతాః ప్రోషితాఃపునర్నమిళంతికిం నసంగచ్ఛతి కింమత్కృతెమదర్థె॥శ్లో॥అర్థేకృతేచతాదర్థ్యేనిపాతద్వయమీరిత మితిశాశ్వతఃత్వయా చిన్తానోకార్యానకర్తవ్యాయతఃనితరామత్యర్థం కృశాసికార్శ్యంభజసి ఏవమనేనప్రకారేణ సబాష్పేమయికథయతి సతి తయా లజ్జామంధరతారకేణ లజ్జయామంధరామందసంచారిణీ తారకాకనీనికాయస్య తత్తథోక్తం,నిపతత్పీతాశ్రూణి పతంతిస్రవంత్యేవ పీతానివిరుద్ధాన్యశ్రూణియస్య తత్తథోక్తంతేన చక్షుషా మాందృష్ట్వాహసితేన ఈషద్ధాసేనభావి మరణోత్సాహఃభవిష్యన్మరణేస్థైర్యాత్ ప్రయత్నస్సూచితోభిజ్ఞాపితఇతిసంబంధః ప్రియస్యగమనప్రసంగః శ్రుత్వాజీవామీతియత్ తదిదంతాదృశప్రేమయుక్తాయామమ అనుచితం ఇతిలజ్జానితరాం కృశాసీత్యుక్తెప్రియగమనానంతరం జీవంత్యాః ఖలు

కార్శ్యం కాంచనమమేతి తద్వచనం స్వగత మాక్షిప్య హసితం కృతం రోదనేన స్వ
కార్యం జ్ఞాపితమితి అశ్రురోధః కృత ఇత్యవగంతవ్యమ్ - అత్ర నిర్వేదో నామ
సంచారీభావః - యథోక్తం - ఇష్టార్థ విరహవ్యాధిక్రోధ తత్త్వావబో
ధనైః- దారిద్ర్యతాడనాక్షేప పరివృద్ధ్యవలోకనైః - నిందాపవాదమా
నైశ్చ నిర్వేదోనిష్ఫలత్వధీః । అంతర్బాష్పోద్గమధ్యాన విశ్వాసస్వావమా
ననైః । దైన్యగద్గదవైవర్ణ్యైరభినేయో భవేదయం, ఇతి- నాయికాస్వీ
యాప్రగల్భాచ-నాయకోనుకూలః "ఏకాయత్తోనుకూలస్స్యా" దితి- భావి
విప్రవాసవిప్రలంభశృంగారః అత్ర ఆత్మోపక్షేపరూపం శృంగారినర్మ "ఆ
త్మోపక్షేప సంగేచ్ఛాభూనైః శృంగార్యక్షిత్రిధే" త్యుక్తత్వాత్ ఆక్షేపా
లంకారః ॥ ... ... ॥౧౧॥

ఉ ॥ ఓ యలనాగ దూరగమగు నూరికి నేగినవారు మళ్ళియున్ ।
బాయక వచ్చి చేరరటె వ్యాకులతన్ ననుపట్లరోచనన్ । సేయ
కు మిక్కిలిన్ తనువు చిక్కఁగ దేయని కంటనీటితో । నేయిటులా
డశిగ్గున కనీనికలాడఁగ వ్రాలిపీలు దృక్ । తోయముగల్గు కన్నుఁగవ
తో నను తప్పకజూచి ముందుగా । బోమెదు చావునన్ స్థిరత
బొందినయత్నము దెల్పెనకటా ॥ ॥౧౨॥

తా॥ ప్రియునిపోకనువిని బ్రతుకుట ప్రేమగల నాకుఁదగని దనిసిగ్గుపడెను
ఉడుగుచున్నా నన్నమాటకు ప్రియుడు పోయిన పిమ్మట జీవించునది గద
యుడుగును నాకుడుగుటయేమియని తనంతట తానాక్షేపించుకొని నవ్వె
ను. రోదనముచేఁగాఁగల కార్యమాయెనని కన్నీరడ్డగింపఁబడెననియు నె
ఱుఁగవలయును. ఇచట నిర్వేదమను సంచారిభావము, ఇష్టార్థముయొ
క్కలేమి చేతను, వ్యాధిచేతను, క్రోధము చేతను, తత్త్వజ్ఞానముచేతను,
దారిద్ర్యముచేతను, తాడనము చేతను, ఆక్షేపముచేతను, పరులవృద్ధిని
చూచుటచేతను, నిందచేతను, అపవాదముచేతను, మానముచేతను, కలిగె
డునిష్ఫలత్వబుద్ధి నిర్వేదమనఁబడును. ఇదికన్నీటిని లోనడ్డగింపుట చేతను, ధ్యాన
ముచేతను, నిట్టూర్పుచేతను, తన్నుఁదా నవమాన పఱచుకొనుటచే

Funding: Tattva Heritage and IKS-MoE. Digitization: eGangotri.

తను, దైన్యముచేతను, గద్గదికచేతను, వన్నెరుమాటచేతను, అభినయించ దగినది. నాయిక స్వీయ ప్రగల్భ- నాయకుఁడేకాయత్తుఁడు గనుక సను కూలుఁడు, భావివిప్రవాసవిప్రలంభశృంగారము.

మూ॥ తద్వక్త్రాభిముఖం ముఖం వినమితం దృష్టిః కృతా పాదయోః
తత్సల్లాపకుతూహలాకులతరే శ్రోత్రే నిరుద్ధే మయా। పాణిభ్యాంచ తి
రస్కృతస్సపులకః స్వేదోద్గమో గండయోః సఖ్యః కింకరవాణి
యాంతి శతధా యత్కంచుకే సంధయః॥ ॥౧౩॥

వ్యా॥ అ॥ నాయికా సఖీభిర్మానకరణాయ బోధితా తత్కర్తుమశక్తా సతీ తాః ప్రత్యాహ॥ తదితి॥ తద్వక్త్రాభిముఖం తస్య నాయకస్య వక్త్రాభిముఖం ముఖం వదనం మదీయం ముఖం వినమితం అధఃకృతం దృష్టిః పాదయోః కృతా న్యస్తా తత్సల్లాపకుతూహలాకులతరే తస్య నాయకస్య సల్లాపాస్సంభాషాణి తేషు కుతూహలం తేన ఆకులతరే అతివ్యగ్రే శ్రోత్రే కర్ణౌ మయా పాణిభ్యాం విరుద్ధే పిహితే గండయోః సపులకః సరోమాంచః స్వేదోద్గమశ్చ పాణిభ్యాం తిరస్కృతః ప్రచ్ఛాదితః హే సఖ్యః యత్కంచుకే మత్కంచులికాయాం సంధయః స్యూతసంధిస్థానాని శతధా యాంతి బహుధా భిద్యంతే కింకరవాణి కింకుర్యామితి సంబంధః. అత్ర ప్రియః కృతాపరాధః తస్మిన్సమాగతే ఏవం కర్తవ్యమితి భవతీభిర్యదుపదిష్టం తత్సర్వం మయా కృతమేవ అఖిలాన్ ప్రచ్ఛాదితేపి హర్షాతిశయాదంతర్బృంహితైరవయవైః కంచుకే భిద్యమానే భావః ప్రకాశతాం యాతి కథం మానః క్రియత ఇత్యభిప్రాయః. అత్ర హర్షో నామ సంచారీభావః- యథోక్తం ॥శ్లో॥ హర్షో మనస్సముల్లాసో గురుదేవమహీభుజామ్। ప్రసాదాత్ప్రియసంగాచ్చ భవేదిష్టార్థలాభతః। ముఖనేత్రప్రసన్నత్వప్రియోక్తిపులకోద్గమైః। గాత్రోపబృంహణస్వేదసంశ్లేషైరభిధీయత॥ ఇతి- అత్ర నాయికా స్వీయా ముగ్ధా చ- యథా- ముగ్ధాల్పవయా వనామూఢా లజ్జావిజితమన్మథా - మానోస్యానిష్ఫలస్తాక్త ఇత్యుక్తత్వాత్ నాయకశ్శఠః అత్ర ఆత్మోపక్షేపరూపం శృంగారినర్మ ప్రతీయమానమాత్మాలంకారః॥శ్లో॥ఇంగితాకారలక్ష్యార్థ

Funding: Tattva Heritage and IKS-MoE. Digitization: eGangotri.

స్సూక్ష్మాలంకార ఈరితః- వాచ్యః ప్రతీయ్యమానశ్చ సూక్ష్మోత్రిద్వివిధో మత ఇతివచనాత్ ॥ ... ... ॥౧౨॥

ఉ॥ మోమును వంచితిర్ ప్రియుని మోమెదుటన్ గనుచూపు
కాళ్ళపై । నేమఱకుండనుంచితి తదీయ్యవిలాస వచోభిలాషయన్ ।
దేమిళితంబులౌ చెవుల నేర్పడ నావల కేలమూశితిన్ । నామెరుగా
రుచెక్కులు ఘనంబుగ పుల్కలతో చెమర్పగా । ప్రేమనెఱుంగు
నోయనెడు భీతిని చేతులచేత దాచితిన్ । కోమలి యేమి సేతుత
నగుబ్బలుయుబ్బగ నూరునకల్లై । సీమది తాపుతా రవిక చిట్లి
పటుకలని వీడెనక్కటా ॥ ॥౧౨॥

తా॥ ప్రియుఁడపరాధముచేసెను వాడువచ్చిననునీవు వానితో మాటలాడక యీర్ష్యాకోపముగలదిగానుండుమని చెప్పితిరి నేనునట్లే చేసితినిగాని యభిలాషమును మఱుగుపరచినను హర్షాతిశయముచేత నవయవములుబ్బి రవికె వీడగా భావము తెలియఁబడెనే యేమి చేయుదునని యభిప్రాయము. ఇచట హర్షము సంచారిభావము, గురువు యొక్కయు దేవత యొక్కయు రాజుయొక్క యనుగ్రహము వలనను, ప్రియసంగమువలనను కోరఁబడిన వస్తువు లభించుటవలనను గలుగు మనోవికాసము హర్షమనిలక్షణము, ఇది ముఖనేత్రముల వికాసముచేతను, ప్రియపు మాటల చేతను, పులకలుపుట్టుకచేతను, గాత్రముబ్బుటచేతను, చెమటచేతను, తెలియబడుననిలక్షణము, ఇచట నాయిక స్వీయ్య ముగ్ధ, సూక్ష్మయౌవనము గలదియు సిగ్గుచే మఱుగు పరచబడిన మన్మథ వికారము గలదియుం జమత్కారముల నెఱుగనిదియుముగ్ధ, ఈపె యీర్ష్యాకోప మప్రయోజకముగాఁగోంచెముగా నుంచునని దానిలక్షణము నాయకుడు శఠుఁడు, ఆత్మోపక్షేపరూపము శృంగారినర్మము, ఊహింపఁబడు సూక్ష్మాలంకారము ఆకారమును బూచి తెలియఁదగినయభిప్రాయముగలది సూక్ష్మాలంకారము ఆదిశబ్దములచేతఁ జెప్పఁబడునదియని యూహింపంబడునది యని రెండువిధములని లక్షణార్థము,

మూ॥ ప్రహరవిరతౌ మధ్యేవాహ్న స్తతోపిత రేథవా కిముతసకలే
యాతేవాహ్నిప్రియత్వమిహైష్యసి । ఇతిదినశతప్రాప్యం దేశం
ప్రియస్యయియాసతో హరతిగమనం బాలావాక్యైస్సబాష్పఝు
ళజ్ఝళైః ॥ ... ... ॥౧౩॥

వ్యా॥ అ॥ నాయికాప్రయాణోన్ముఖం నాయకంముగ్ధాలాపైర్నివార
యతి ॥ ప్రహరేతి ॥ హేప్రియ ప్రహరవిరతౌసత్యాంయామావసానేసతి
త్వంభవానిహ అత్రఏష్యసి- అహ్నోమధ్యేమధ్యాహ్నేవాఏష్యసిఅథవా
తతోపిపరేఅహ్నః అపరాహ్ణేవాఏష్యసి - కిముతసకలే అహ్నిదివసేయా
తేసతిగచ్ఛతివాఏష్యసి ఇత్యనేనప్రకారేణ బాలాముగ్ధాబాష్పఝుళజ్ఝళైస్స
బాష్పాణిచతాని ఝుళజ్ఝళానిచతైః స్సబాష్పగద్గదైరిత్యర్థః ఝుళజ్ఝళఇ
త్యనుకరణ శబ్దోయం బాష్పస్యకంఠః ప్రభవస్థానంతథాచోక్తంశాకుంత
లే "కంఠస్తంభితబాష్పవృత్తికలుష" మితితేనవాక్యానాంగద్గదత్వంసంభవ
తివాక్యైః పదకదంబైః దినశతప్రాప్యం బహుదినగమ్యందేశంయియాస
తఃగంతుమిచ్ఛతః ప్రియస్యగమనం ప్రస్థానంహరతినివారయతీతిసంబంధః
అత్రదైన్యంనామ సంచారీభావః- యథోక్తం ॥శ్లో॥అమోజస్త్వంతుమన
సోదైన్యమిత్యభిధీయతఇతి శోకాధివ్యాధిదారిద్ర్యచిత్తౌత్సుక్యాదిభిర్భ
వేత్ । అంగానామపిశైథిల్యందేహసంస్కారవర్జనం । అంచితంచశిరో
బాష్పైర్వైస్వర్యంయత్రజాయత ॥ ఇతి- నాయికాస్వీయా ముగ్ధాచనా
యకోనుకూలః భవిష్యత్ప్రవాస విప్రలంభశృంగారః- అత్రోపక్షేపరూ
పంశృంగారినర్మ ఆక్షేపోలంకారః ॥ ... ... ॥౧౩॥

ఉ॥ సామిగజాముతీరగనొసండెనోయాపగలొటుగాకయా।
జామములోన నెప్పుడిటుచయ్యనవత్తువొ దెల్పుమంచుబా । లామ
ణి నూఱుయోజనములన్ బలుదూరవుప్రేసమైనయా । సీమకుబో
వగోరుతనచెల్వునినిల్వగశానిపైనముల్ । రామసబాష్పశీకర ఝు
ళంఝుళలొప్పగ వెకిలి- వెకిలితా । ప్రేమదలిర్పముద్దులయి పేమిలిలు
పల్కులనడ్డగించెడిన్॥ ... ... ॥౧౩॥

తా ॥ అనఁగా నాయకుఁడు నూరుదినములకు బోయి రాఁదగినచోటి కిఁబోవలసి యుండఁగా నతని నీవు జామునకు వచ్చెదవా మధ్యాహ్నమున వచ్చెదవా సాయంత్రమున వచ్చెదవా యని గద్గదికతో నాయిక యడుగఁగా నతఁడా ప్రయాణము నేమానుకొనెనని తాత్పర్యము. ఇచట దైన్యమను సంచారిభావము, మనస్సునకు త్సాహము లేకుండుట దైన్యమని లక్షణము ఇది దుఃఖము, మనోవ్యథ, రోగము, దారిద్ర్యము మనస్సు వ్యాకులపడుట వీని చేఁగలుగను, దైన్యముచేత అంగములు శిథిలములౌట అలంకరించుకొనక యుండుట, ముఖమునఁ గన్నీరు పట్టుచుండుట, హీనస్వరము, ఇవి కలుగును, అని లక్షణము, నాయిక, స్వీయ, ముగ్ధ, నాయకుఁడనుకూలుఁడు, కాఁగల ప్రవాసవిప్రలంభము శృంగారము, ఆత్మాపక్షేపము శృంగారి నర్మము ఆక్షేపాలంకారము.

మూ ॥ కథమపిసఖి క్రీడాకోపాద్వ్రజేతి మయోదితే కఠిన
హృదయ స్త్యక్త్వా శయ్యాం బలాద్గత ఏవ సః । ఇతి సరభసధ్వస్త ప్రే
మ్ణివ్యపేతఘృణే స్పృహాం పునరపి హతవ్రీడం చేతః కరోతి కరో
మికిమ్ ॥ ... ... ౧౪॥

వ్యా॥ అ॥ నాయికా సఖీమాహ ॥ కథమితి ॥ హేసఖి క్రీడాకోపాత్ప్రణయమానాత్, కథమపి కృచ్ఛ్రేణ వ్రజగచ్ఛేతి మయోదితే సతి ఈరితే సతి కఠినహృదయో నిష్ఠురమనాః సధూర్తః శయ్యాం త్యక్త్వా బలాద్గత ఏవ నివార్యమాణోప్యవధూయ గత ఏవేత్యర్థః ఇత్యేవం సరభసధ్వస్తప్రేమ్ణి సత్వరనిహతప్రణయే వ్యపేతఘృణే అపగతకరుణే తస్మిన్ హతవ్రీడం నష్టలజ్జం చేతో మమమానసం పునరపి స్పృహాం వాంఛాం కరోతి, కిం కరోమీతి సంబన్ధః - అత్రాభిప్రాయో వ్యక్త ఏవ ఔత్సుక్యం నామ సంచారీభావః - యథోక్తం ॥శ్లో॥ కాలాక్షమత్వమౌత్సుక్యమప్రాప్తేరిష్టవస్తునః - సంతాపశ్చ మనశ్చింతాని శ్వాసో గమనోద్యమః - ఇత్యాద్యైరనుభావైః స్యాదభినేయమిదం బుధైః - అత్ర నాయికా స్వీయా మధ్యా చ - కించ అవస్థాభేదతః కలహాంతరితా చ - యథోక్తం భారతీయే ॥ శ్లో ॥ సేర్ష్యా కలహ నిష్క్రాంతో యః

స్యానాఽగచ్ఛతిప్రియః। సాపశ్చాత్తాపసంప్రాప్తాకలహాంతరితాభవేత్॥
నాయికాః పునరవస్థాభేదేనాష్టవిధాః - అత్రవాసకసజ్జాచ విరహో
త్కంఠితాపివా ॥శ్లో॥ స్వాధీనపతికాచైవ కలహాంతరితాతథా। ఖండి
తావిప్రలబ్ధాచతథాప్రోషితభర్తృకా ॥ తథాభిసారికాచైవ ఇత్యష్టౌనా
యికాస్స్మృతాః, ఇతి॥ నాయకశ్శఠః యతఃనాయికయా వ్రజేత్యుక్తమా
త్ర ఏవశయ్యాంత్యక్త్వాఽన్యత్రగతవానితి ప్రణయమానకృతో విప్రలం
భశృంగారః-యథోక్తందశరూపకే "తత్రప్రణయమానస్స్యాత్కోపావేశ
తయోర్ద్వయో"రితి-అత్రాత్మోపక్షేపరూపశృంగారినర్మ అత్రనర్మకర్మ
ణిహాస్యాభావేపిసర్వంహాస్య మితిదశరూపకవచనవిరోధః- తథాచభార
తీయే॥శ్లో॥ఉద్ధాపితశృంగారంవిరుద్ధకరుణంనివృత్తవీరరసం। హాస్యప్రవచ
నబహుళంనర్మత్రివిధం విజానీయాత్॥ ఇత్యత్రబహుళగ్రహణేనహాస్య
స్యనియమదర్శనాత్- స్వభావోక్తిరలంకారః॥ ... ॥౧౪॥

ఉ॥ కొమ్మరొ వానినేప్రణయకోపముచేత నతిప్రయాసగా।
పొమ్మనిబల్కినకర్కశినవుఱ్ ఖలచిత్తుడు పూలపానుపుఱ్। సమ్మతి
లేకడిగ్గతనసాహసమొప్పగ నడ్డగించినన్। క్రమ్మరకన్ సనెన్ గ
దవెగ్రక్కున ప్రేమదొలంగినిర్దయా। హమ్మతిగల్గువానియెడ
నక్కట ఈతనసిగ్గుమాలుచి। త్తమ్ముమరిన్ మరిన్ భ్రమలదారు
చునున్నదిఖేమిసేతునె॥ ... ... ॥౧౪॥

తా॥ అనఁగా। నేనువేడుకకుఁగోపము దెచ్చుకొన్నట్లు పొమ్మనగానంతట
నేపడకవిడిచి పోవుచుండగా నెన్నివిధముల నడ్డగించినను నిలువకపోయిన
కఠినునియందు నాకు మరలనిచ్ఛకలుగుచున్నదే నామన సెంత సిగ్గులినది
దీనికేమిచేయవచ్చునని తాత్పర్యము. ఇచట నౌత్సుక్యమును సంచారిభా
వము, కోరినవస్తువులభింపక ముందొకక్షణమైన తాళఁజాలక పోవుట
యౌత్సుక్యము, సంతాపము, మనశ్చింత, నిట్టూర్పు, ఎచ్చటనైనఁబోఁ
బూనుట, ఇవియౌత్సుక్యమునకను భావములు, నాయికస్వీయ్యాముగ్ధ

Funding: Tattva Heritage and IKS-MoE. Digitization: eGangotri.

అవస్థచేతఁగలహాంతరిత, కోపముచేతఁబ్రియునిఁబోఁదోలి వెనుకపరితపించునది కలహాంతరితయని లక్షణార్థము, ఇచటఁగొన్నియనావశ్యక విషయములు వ్యాఖ్యానముననున్నను వ్రాయఁబడలేదు, నాయికప్రౌఢ యగుటవలన నాయకుండు శఠుఁడు, ప్రణయమానకృత విప్రలంభము శృంగారము, దంపతులకుఁగోపావేశము గలిగియుండుట ప్రణయమానమని లక్షణము, ఆత్మోపక్షేపరూపమగు శృగారినర్మము, స్వభావోక్తియలంకారము.

మూ॥ దంపత్యోర్నిశిజల్పతోర్గృహశుకే నాకర్ణితంయద్వచ స్త
త్ప్రాతర్గురుసన్నిధౌనిగదత స్తస్యాతిమాత్రంవధూః। కర్ణాలం
బితపద్మరాగశకలం విన్యస్యచంచూపుటె వ్రీడార్తావిదధాతి దా
డిమఫలవ్యాజేనవాగ్బంధనమ్ ॥ ... ॥౧౫॥

వ్యా॥ అ॥ కవేర్వాక్యం ॥ దంపత్యోరితి ॥ నిశిరాత్రౌజల్పతో స్సల్లపతోర్దంపత్యోర్యద్వచః గృహశుకేనఆకర్ణితం శ్రుతంతద్వచనం ప్రాతర్గురుసన్నిధౌ గురుజనసమీపే అతిమాత్రం బహుళతరంనిగదతః ఉచ్చారయతః తస్యశుకస్య చంచూపుటీత్రోటిసంపుటె వ్రీడార్తాలజ్జాకులావధూః రమణీదాడిమఫలవ్యాజేన దాడిమబీజచ్ఛద్మనా అత్రఫలశబ్దేన బీజంలక్ష్యతె కర్ణాలంబిత పద్మరాగశకలంవిన్యస్య కర్ణభూషణకలితమాణిక్యపిండంనిధాయవాగ్బంధనం వచనవిరోధంవిదధాతీతిసంబంధః- అత్ర నాయికాస్వీయా ప్రగల్భాచ ప్రాగల్భ్యం కథమితిచేత్- యథోక్తం దశరూపకె ॥శ్లో॥ ఊహాపోహోక్తిచాతుర్య కార్యకౌశలసంయుతా। యౌవనాంధాస్మరోన్మత్తాప్రగల్భాదయితామతా । విలీయ్యమానేవానందాద్రతారంభేప్యచేతనా॥ ఇతి- నాయకోనుకూలః అత్రసంభోగశృంగారః - యథోక్తందశరూపకే ॥ శ్లో ॥ అనుకూలౌనిషేవేతె యత్రాన్యోన్యంవిలాసినా । దర్శనస్పర్శనాదీనిసంభోగోయముదాహృత ॥ ఇతి - అత్రనర్మగర్భోద్యోత్యతె- యథోక్తం ॥శ్లో॥ ఛన్ననేత్రప్రతీకాశో నర్మగర్భోర్థహేతవ॥ ఇతి-స్వభావోక్తిరలంకారః- యథోక్తం ॥శ్లో॥ అయుజ్యమాన

స్యనిధశ్శబ్దస్యార్థస్యవాపునః । యోజనాక్రియతేయాసా యుక్తిరిత్యు చ్యతేబుధైరితి ॥ ... ... ॥౧౫॥

చ॥ అలవలరాజు కేళిసమయంబున రాతిరివేళదంపతుల్ । పలికినపల్కు—చిలుక—విని పల్మరువేకువదానినత్తమా । మలయడదెల్ప బూనుటయు మానినిచౌలను వేగ్రులు కెంపురా । పెలకలదీసిదాడిమపుబీజములోయనదానిముకుటాలో । పలనిడిసిగ్గుచేనోగిలిపల్క గకానటునోరుగట్టెనా ॥ ... ... ॥౧౫॥

తా ॥ అనఁగా నాలుమగలురాత్రి మాటలాడుకొన్న మాటలనింటనున్న చిలుకవినిమరునాడు పెద్దవారువినునట్లుచెప్పఁగా నా నాయిక సిగ్గుపడి దాని నోటికాహారమిచ్చునట్లు దాడిమవిత్తువలెనున్నతనచెవినున్న కెంపు నందిచ్చెనని తాత్పర్యము. ఇచట నాయికస్వీయ ప్రగల్భయును, ఎట్లనిన, ఒకరిమాటలకర్థము నూహించుటయందును, వేరువేరర్థములచేయుట యందును, యుక్తిగామాటలాడుటయందును, యుక్తికార్యములు చేయుటయందును సమర్థురాలై యౌవనాంధురాలై మన్మథమత్తురాలైయున్న నాయిక ప్రగల్భయనియునీపెకురత్యారంభమునందు ప్రణయణంగినట్లుండుననియు దశరూపకముననున్నది, నాయకుఁడనుకూలుఁడు సంభోగము శృంగారము, దీనిలక్షణము దశరూపకమున స్త్రీపురుషులనుకూలులుగా దర్శన స్పర్శనాదులను జేయుట, సంభోగ శృంగారమనియున్నది, నర్మగర్భమలోచుచున్నది, ఒకప్రయోజనము కొరకుఁగన్ను మూసికొనియున్నట్లు బదుమచేయుటయువిదానిలక్షణము, యుక్త్యలంకారము, ఒంటొంటికి సందర్భింపకుండెడు శబ్దమునకుఁగాని యర్థమునకుఁగాని సందర్భమును కలుగఁజేయుట యుక్తియనఁబడుననివాని లక్షణము.

మా॥ అజ్ఞానేనపరాఙ్ముఖీంపరిభవాదాశ్లిష్యమాందుఃఖితాం కిం లబ్ధంశఠదుర్నయేననయతా సౌభాగ్యమేతాందశాం। పశ్యైతద్దయితాకుచవ్యతికరాసక్తాంగరాగారుణం। వక్షస్తేమమతైలపంకమలినైర్వేణీపదైరంకితమ్ ॥ ... ॥౧౬॥

వ్యా॥ అ॥ నాయికా స్వాపరాధం ప్రచ్ఛాదయంతం నాయకం నిహ్నుతె॥ అజ్ఞానేనేతి॥ హేశఠధూర్త పరిభవా త్తిరస్కారాద్దుఃఖితా మత ఏవ పరాఙ్ముఖీం మాం అజ్ఞానేన అవిచారేణ ఆశ్లిష్య ఆలింగ్య అద్యసౌభాగ్యం శోభావత్వం ఏతాం దశాం ఈదృశీ మవస్థాం నయతా ప్రాపయతా దుర్వినమేన దుర్వినీతేన భవతా కిం లబ్ధం కిం ఫలం ప్రాప్తం న కిమపి లబ్ధమిత్యర్థః తామేవ దశాం వివృణోతి- తెదయితాకుచ వ్యతికరాసక్తాంగరాగారుణం దయితాయాః కుచాభ్యాం వ్యతికరస్సంపర్కః తేన ఆసక్తః అనులిప్తః సచాసౌ అంగరాగశ్చ చర్చావిశేషః తేన అరుణం తదేతద్వక్షః తైలపంక మలినైస్తైల పంకమలీమసైః వేణీపదైః కుచోచ్ఛ్రయ సంపర్కస్థానైః ॥సి॥ వేణీనదీప్రవాహేచ కుచోచ్ఛ్రయ ఇత్యమరః - అంకితం లాంఛితం పశ్య ఆలోకయేతి సంబంధః- అత్ర నాయకస్య హితం కథయంతీ వ అపహ్నవేన తస్య వంచనాం ప్రకటితవతీత్యభిప్రాయః అత్ర నాయికా స్వీయా ధీరా ప్రగల్భాచ- యథోక్తం “ధీరాగుప్త వికారాస్స్యాదంగ రాగార్పణా” దితి॥ కించ ఖండితా “జ్ఞాతె న్యాసంగ వికృతె ఖండితేర్ష్యా కషాయితే”తి-నాయకో ధృష్టః అత్రశఠేతి సంబుద్ధ్యా నాయకవిశేషానో క్తః - కింతు క్రుద్ధయా నాయకం ప్రత్యామంత్రణం యథోక్తం భారతీమ్యే॥శ్లో॥ దుశ్శీలశ్చ దురాచారః శఠోవామ విరూపకః। నిర్లజ్జో నిష్ఠురశ్చేతి ప్రియః క్రోధేభిధీయ్య తె, ఇతి, అత్ర వైమనస్య కృతేర్ష్యా విప్రలంభః శృంగారః మానకృతం శృంగారిణ స్మ ద్యోత్యతె- యథోక్తం ॥ “ఆత్మోపక్షేప సంగచ్ఛామానైః శృంగార్య విప్రిభేతి” అత్ర హేతురలంకారః ॥ ... ॥౧౬॥

ఉ॥ రాతిరినీవునచిన్నతిరస్కృతిచే వ్యథనొందిమోము నే। నాతరిత్రిప్పియున్న ననునజ్ఞత చేబిగికౌగలించితో ! భాతిశయంబు నిట్టిదశనందగఁజేయుచునీతిలేనినీ । చేతనఁజే ఫలంబూలసి జెందగ నామెనుప్రియాంగనా। సీతపుగబ్బిగుబ్బకవ చేరగనంటినయంగ రాగపుక్ । పూతలచేతనెర్రనయిపొల్పడు నీదుయురంబునాదుని। నీతపునూనెజిడ్డుచలశేగమలీమసమా కుచోచ్ఛ్రయా। పాతపదం

బలక్ గురుతుబరశాగనాయనుబాడుమిత్తరిక్ ॥ ॥౧౬॥

తా॥ అనఁగా నన్నుఁ గౌఁగలించుటచేత నీ సౌభాగ్యము పోవుచున్నదిగాని వేరొకటి లాభము లేదు, అదెట్లనఁగా నీ ప్రియురాలిని కౌఁగలించినపుడా పె స్తనములయందు మైపూఁతకూడుకొని శోభించుచున్న రొమ్ములందు కంటికాటుకతోఁగూడిన కన్నీరుచేతఁ దడిసి మలినములగు నా కుచోపరిభాగములంటిన చోట్లు కళంకములుగా నేర్పడుచున్నవి చూడుమని ప్రియునకు హితము చెప్పునట్లు కపటముచేత వాని వంచించనని తాత్పర్యము. ఇచట నాయిక స్వీయయ్యు ధీరప్రగల్భ అవస్థాభేదముచేత ఖండితలక్షణము లెట్లనిన అంగరాగమర్పించుట మొదలగువానిచే వికారమును, మఱుగుపఱచునదియని ధీరకును ప్రియునియందన్యస్త్రీసంగమ చిహ్నములనుజూచి ఈర్ష్యను బొందుచున్నదియని ఖండితకునైఱుంగునది నాయకుఁడు ధృష్టుడు, ఇచట నాయిక కోపముచేత శఠుడాయని సంబోధించెగాని శఠనాయకుఁడనునభిప్రాయముగాదు, అట్లు భారతీయమను గ్రంథమున, నాయికకుఁగోపముగలిగినపుడు నాయకుని దుశ్శీలుఁడని దురాచారుఁడని శఠుఁడని వాముండని విరూపక్షుఁడని నిర్లజ్జుఁడని నిష్ఠురుఁడని చెప్పునని చెప్పఁబడియున్నది, ఇచట వైమనస్యకృతమగు నీర్ష్యావిప్రలంభము శృంగారము, మానకృతము శృంగారినర్మముతోఁచుచున్నది, దాసిలక్షణము, స్వానురాగప్రకటనము, సంగమేచ్ఛ, మానము, వీనిచేత శృంగారినర్మము మూడువిధములన్ని, అలంకారము హేతువనునది.

మూ॥ ఏకత్రాసనసంగతిః పరిహృతా ప్రత్యుద్గమాద్దూరత స్తాంబూ
లానయనచ్ఛలేనరభసాశ్లేషోవిసంవిఘ్నితః । ఆలాపోపినమిశ్రితః
పరిజనంవ్యాపారయంత్యాంతికే కాంతంప్రత్యుపచారతశ్చతురయా
కోపఃకృతార్థీకృతః ॥ ... ... ॥౧౭॥

వ్యా॥ అ॥ నాయికాకృతాపరాధం నాయకంచాతుర్యాత్ఖేదయతి ॥ ఏకత్రేతి ॥ దూరాదేవ ప్రత్యుద్గమాత్ప్రత్యుత్థానాదేకత్ర ఏకస్మిన్పీఠే ఆసనసంగతిః ఆసనే ఆసీనయాకృతా సంగతిశ్శ్లేషణంపరిహృతా నిరు

Funding: Tattva Heritage and IKS-MoE. Digitization: eGangotri.

ద్ధాతాంబూలానయనచ్ఛలేన రభసా శ్లేషోపి రభసేన త్వరయా కృతః ఆశ్లేషః పరిరంభోపి సంవిఘ్నితః సంజాతవిఘ్నః కృతః తారకాదిత్వాదితచ్ప్రత్యయః అంతికే సమీపే పరిజనం వ్యాపారయంత్యా కార్యేషు ప్రేరయంత్యా తయా ఆలాపాభిభాషణమపి నమిశ్రితః నసంయోజితః అనేన ప్రకారేణ చతురయా విదగ్ధయా కాంతయా కాంతం ప్రతి ప్రియముద్దిశ్య ఉపచారతః ఉపచితోపచారాత్ కోపః ఈర్ష్యామానః కృతార్థీకృతః సఫలీకృత ఇతి సంబంధః అపరాధిని ప్రియే సమాగతే సతి సహవాస సంశ్లేషణ సల్లాపాదీనాం అకరణమేవ కోపస్య కృతార్థత్వమితి యథోక్తం అత్ర అవహిత్థంనామ సంచారీభావః॥ శ్లో॥ అవహిత్థం భయవ్రీడాధార్ష్ట్యకౌటిల్యగౌరవైః॥ ఆకారగోపనం తస్మిన్ననుభావా భవంత్యమీ - అన్యథా కథనం దృష్టిరన్యథా చాన్యథా స్థితిః- విషాద ధైర్యకృతక కథాభంగో మృషాదర॥ ఇతి- అత్ర నాయికా స్వీయా ప్రగల్భా ధీరాచ - యథోక్తం - సావహిత్థాదరోదాస్తే రతౌ ధీరేతరా క్రుధేతి నాయకశ్శఠః అత్ర మానకృత విప్రలంభః శృంగారః- సర్మగర్భః- యథోక్తం "భగ్న నేత్ర ప్రతీకారో నర్మగర్భోర్థహేతవ" ఇతి- యుక్త్యలంకారః॥ ... ॥౧౭॥

చ॥ తొలగిన దాక్షిణ్యమునికి దూరముగా నెదురేగు నేర్పునన్।
యలబిగి కౌగలింపు తడయమ్యేను వీడెము దెచ్చు సాకుచే। పలుకులు
గూర్పదామె పనివారిని దగ్గిర నెచ్చరింపుచే । చెలువుని గూర్చి
యా చెతుర జేసెడు నీయుపచారచర్యచే । చలమును వాని పైనలు
కసార్థకమానటు జేసె జూచితే॥ ... ॥౧౭॥

తా॥ అనఁగా నపరాధము చేశిన ప్రియుఁడు రాఁగానే కూడియుంట, కౌఁగలించుట, సరసములాడుట, వీడెము జేయకుండుటయే కోపమునకు ఫలమని తాత్పర్యము. ఇటచనవహిత్థమను సంచారిభావము, వెరపు, సిగ్గు, ఇవి మొదలగు వాని చేత నాకారగోపనము చేయుట యవహిత్థమని లక్షణార్థము, దీనియనుభావములు, వేఱొకవిధముగఁ బలుకుట, మఱియొక ప్రకారముఁ జూచుట, మఱియొక ప్రకారముగ నుంట, ఇవి మొదలులగునవి, ఇచట నాయి

కన్వియ్యయును ప్రగల్భయును ధీరయును ధీరాలక్షణము, రతియందునకు గలయాపేక్షను మఱుగుపఱచుకొనియూరకుండునది ధీరయని, మానకృత విప్రలంభము శృంగారము, నర్మగర్భము వృత్త్యంగము, ఒకప్రయోజనము కొఱకుఁదెలియకుండ బదులుజేయుట నర్మగర్భమనిదానిలక్షణము, యుక్తియలంకారము.

మూ॥ దృష్ట్వైకాసనసంగతే ప్రియతమే పశ్చాదుపేత్యాదరా దే
కస్యానయనే పిధాయ విహితక్రీడానుబంధచ్ఛలః । తిర్యగ్వక్రితకం
ధరస్సపులకః ప్రేమోల్లసన్మానసా మంతర్హాసలసత్కపోల ఫల
కాం ధూర్తోఽపరాం చుంబతి ॥ ... ॥౧౮॥

వ్యా॥ అ॥ కవేర్వాక్యం ॥ దృష్ట్వేతి ॥ ఏకాసనసంగతే ఏకంచతదాసనంచ ఏకాసనం తత్రసంగతేమిళితే నిషణ్ణ ఇత్యర్థః ప్రియతమే ప్రేయస్యౌ దృష్ట్వా పశ్చాదుపేత్య పృష్ఠతస్సమాసాద్య విహితః కృతః క్రీడానుబంధః కేళివ్యాసంగః సఏవ ఛలం వ్యాజో యేనసః తథోక్తః ఆదరాద్బహుమానాత్ ఏకస్యాస్తయోరన్యతరస్యా నయనే దృశౌ పిధాయ పాణిభ్యామాచ్ఛాద్య తిర్యగ్వక్రిత కంధరః తిర్యగ్వక్రీకృతకంఠస్సన్ ధూర్తో వంచకః సపులక ప్రేమో ల్లసన్మానసాం సపులకాచసా ప్రేమోల్లసన్మానసాచతాంకించ అంతర్హాసలసత్కపోలఫలకాం అంతర్గతహసితశోభమాన గండస్థలీం అపరాం ద్వితీయాం నాయికాం చుంబతీతి సంబంధః - అభిప్రాయో వ్యక్త ఏవ అత్రహర్షోనామ సంచారీభావః నాయికేస్వీయే తయోరాచ్ఛాదితనయనాముగ్ధా అన్యామధ్యావా ప్రగల్భా నాయకశ్శఠః సంభోగశృంగారః నర్మగర్భో యుక్తిరలంకారః ॥ ... ॥౧౮॥

ఉ॥ అద్దిరవంచకుండగుప్రియాగ్రణి యొద్దికనొక్కగద్దియన్
ముద్దులగుమ్మలిద్దరతిమోదముతో నివసింపజూచితా సద్దొకయింత లేకసరసన్ వెనుకంజనియాటలాడుచే పద్దనిసాకుబెట్టియొకపంకజలోచనకండ్లమూయుచున్ తద్దయునాదరాతిశయతన్ వడి నడ్డముగాగ కుత్తుకన్ । ముద్దగునట్లువంచుకొనిపుల్కలుబ్జిల్కగ ప్రే

Funding: Tattva Heritage and IKS-MoE. Digitization: eGangotri.

మఱొకతె-గా।నిద్దపుచెక్కుటద్దములసిండిన లేనగు వాల్కనొక్క
తెక్ । ముద్దిడుచున్ మనోభవుని మోహవశుండగుచుండు జూ
చితె ॥ ... ... ॥౧౭॥

తా ॥ అనఁగా నొకండు తననాయికలిద్దరొకయాసనమందు గూర్చుండగా వెనుకనుండివచ్చి యొకతె కన్నులమూసి తలఁపడ్డముగం ద్రిప్పి రెండవదాని ముద్దాడెనని తాత్పర్యము. హర్షము సంచారిభావము, నాయకలిద్దరుస్వీయ్యలు, వారిలోఁ గన్నులు మూసినది ముగ్ధ, ముద్దులాడినది మధ్యప్రగల్భగాని, నాయకుఁడు శఠుఁడు, సంభోగశృంగారము, నర్మగర్భముప్రవృత్తి, యుక్తియలంకారము.

మూ ॥ చరణపతనప్రత్యాఖ్యానాత్ప్రసాదపరాఙ్ముఖే నిభృతకిత
వాచారేత్యుక్త్వా రుషా పరుషీకృతే। వ్రజతిరమణే నిశ్వస్యోచ్చైస్తన
నాహితహస్తయా నయనసలిలక్లిన్నా దృష్టిస్సఖీషు నిపాతితా ॥౧౮॥

వ్యా॥ అ॥ సఖీనాముపదేశేన మానఁకృత్వా ప్రియంనిరస్య పశ్చాత్తాపంగతాయాః నాయికాయాః దీనాం దశాంకవిరాహ ॥ చరణేతి ॥ చరణపతనప్రత్యాఖ్యానాచ్చరణపతనస్య పాదప్రణామస్య ప్రత్యాఖ్యానం నిరసనం అనంగీకారఇత్యర్థః తస్మాత్ప్రసాద పరాఙ్ముఖే ప్రసాదః ప్రసాదనం జంతార్ధ్ఘుఞ్- తత్రపరాఙ్ముఖో విముఖః తస్మిన్ నిభృతకితవాచార నిగూఢధూర్తచారిత్ర ఇత్యుక్త్వా ఇతివచనేన రుషా కోపేన పరుషీకృతే రూక్షతాంగమితే రమణేదయితే వ్రజతినిర్గచ్ఛతిసతి ఉచ్చైరతితరాం నిశ్వస్య నిశ్వాసంకృత్వా స్తనాహితహస్తయా కుచనిహితకరయా అత్రకవినాపతాకహస్తోవివక్షితః "అత్యాహితేహృదిన్యస్త" ఇత్యుక్తత్వాత్ నాయికయేతిశేషః నయనసలిలక్లిన్నా, నయనసలిలైః నేత్రజలైః క్లిన్నా ఆర్ద్రా దృష్టిః నిరీక్షణం అత్ర దీనానామదృష్టిర్వివక్షితా- యథోక్తం ॥ "సబాష్పమందసంచారా శోకేదీనాదృగీరితే" తి- సఖీషు నిపాతిన్యస్తేతి సంబంధః చరణపతనప్రత్యాఖ్యానాదిత్యనేన నిభృతకితవాచారేత్యుక్త్వాచ అపరాధీప్రియః తస్మిన్ప్రసాదోన కర్తవ్యః పరుషవచనాన్యపి ప్రయోక్తవ్యానీతి సఖ్యుప,

దేశశ్చ నిశ్వస్యేత్యనేన పశ్చాత్తాపశ్చ స్తనాహితహ స్తమేత్యనేన అత్యాహితంచ నయనసలిలక్లిన్నాదృష్టిస్సఖీము నిపాతితేత్యనేన భవతీనాందురుపదేశేన ఈదృశీమవస్థాం ప్రాప్తాస్మీత్యయమర్థశ్చగమ్యతె అత్రదైన్యం నామసంచారీభావః- నాయికాస్వీయా ముగ్ధాచ, కించకలహాంతరితాచ- నాయకశ్శఠః, విప్రలంభశృంగారః- జాతిరలంకారః ॥ ॥౧౯॥

చం॥ అడుగులవ్రాలి జెప్పుకొనినట్టి మృదూక్తులసమ్మతింపమిన్‌।
చెడునడతల్‌మఱుంగుపడ జేసెడివాడవ నేటికూరిపుర్‌ । నుడువులచేత వేడుకొననొచ్చి పరాఙ్ముఖుడైప్రియుండున । య్యెడకడుకినుక-చేకరినుడై రయమొప్పగవెళ్ళుచుండన । ప్పడతుకబాష్పబిందువులబర్విన జూపు సఖీజనంబుపై । బడునటుజూచెగుబ్బకవపైనకటంబిడియూర్పు జెంపునర్‌ ॥ ... ॥౧౯॥

తా॥ ఇక్కడ కాళ్లమీదఁబడుటనంగీకరింపక పోవుటచేతను, నీవు చెడునడతలనెల్ల మరుగుపరచుకొనియున్నావని ప్రియునిఁగూర్చి చెప్పుటచేతను, ప్రియుఁడపరాధము చేసియున్నాఁడువానిఁ గైకొనఁగూడదనియు వానితోఁబరుషములాడవలయునని చెలులుచెప్పుటయును, నిట్టూర్పువిడుచుటచేతఁబశ్చాత్తాపమును, స్తనములమీద చేయియుంచుకొన్నదనుటచేత మిగులఁగష్టమును, కన్నీరుచేఁదడిసినచూపును జెలులయందుంచెననుటచేత మీరుచెప్పినమాటలు వినఁగా నింతనాయేననునర్థమును దోచుచున్నది, ఇచట దైన్యమను సంచారీభావము, నాయికస్వీయముగ్ధ కలహాంతరిత, నాయకుఁడుశఠుఁడు, విప్రలంభము శృంగారము, జాతియలంకారము.

మూ ॥ కాంచ్యాగాఢతరావబద్ధవసన ప్రాన్తాకిమర్థంపునర్ముగ్ధాక్షీస్వపితీతితత్పరిజనం స్వైరంప్రియేపృచ్ఛతి । మాతస్సుప్తిమపీహాలుంపతిమమెత్యాకోపితక్రోధయా పర్యస్యస్వపనచ్ఛలేనశయనేదత్తోవకాశ స్తయా ॥ ... ... ॥౨౦॥

వ్యా ॥ అ॥ నాయికాసఖీభిర్మానకరణాయ బోధితాతద్వచనోల్లంఘనభయేన కపటంవిధాయమానం కృతవతీప్రికవిరాహః॥ కాంచ్యేతి ॥ కాంచ్యా

మేఖలయా గాఢతరానబద్ధవసన ప్రాంతా సతీ గాఢతరమతిదృఢం అవబద్ధస్సంయతః వసన ప్రాంతశ్చేలాంచలం యస్యాస్సా తథోక్తా ముగ్ధాక్షీ వామలోచనా కిమర్థం పునస్స్వపితి శేతే పునశ్శబ్దో వాక్యాలంకారే ఇతి తత్పరిజనం తస్యాః నాయికాయాః పరిజనం పరిచారకప్రియమిత్రప్రాణేశ్వరీం స్వైరం మందం ॥ నిః స్వైరం స్వచ్ఛందమందయోరిత్యమరశేషః - పృచ్ఛతి సతి హేమాతః హే అంబ ఇహ అస్మిన్ శయనే మమ సుప్తిమపి లుంపతి నాశయతీత్యారోపితక్రోధయా ఏవం కల్పితరోషయా తయా స్వపనచ్ఛలేన స్వాప్నోద్యోగవ్యాజేన పర్యస్య పరివృత్య శయనే పర్యంకే అవకాశః ప్రదేశః దత్త ఇతి సంబంధః - అత్ర గాఢతరాబద్ధవసనప్రాంతేత్యనేన కిమర్థం స్వపితీత్యనేన చ అపరాధీ ప్రియః తస్మిన్ సమాగతే సతి నీవీదృఢబంధనియ్యా నిద్రితయైవ స్థాతవ్యమితి సఖ్యుపదేశో గమ్యతే స్వాప్నోద్యోగకల్పనయా అవకాశో దత్త ఇత్యనేన ప్రేమాతిశయో వ్యజ్యతే అత్ర అవహిత్థం నామ సంచారీభావః నాయికా స్వీయా మధ్యా చ, నాయకశ్శఠః సంభోగశృంగారః అత్ర కైశికీవృత్తిరంగం నర్మగర్భాః యుక్తిరలంకారః ॥ ... ॥౨౦॥

ఉ॥ ఏటికి కాంచి చేనిట్టులనీడిచి చీరచెఱంగుగట్టిగా । నోటున
గట్టిసుందరి పఱుండినదంచు సఖీజనంబులన్ । ఈటుచునీటుకాడ
డుగ నిక్కడనైననునిద్రబోవనీ । డేటికటమ్మయంచును సఖీజన
బోధితజాతకోపయా । పాటలపుష్పగంధి యటుపక్కపఱుండె
డు సాకుబెట్టి తా । చోటొసగెన్ ప్రఫుల్లనవసూన ఘనాస్తగచిత్ర
శయ్యపై ॥ ... ... ॥౨౦॥

తా॥ ఇచటఁజీరనుగట్టిగాఁగట్టుకొని యేల నిదుగబోవుచున్నది యనుట చేతఁ ప్రియుండు తప్పుజేసియున్నాఁడతడు రాఁగా నీవిని గట్టిగా బిగియఁగట్టుకొని నిదురబొమ్మని చెలులు చెప్పినట్లును, నిదురబోవువ్యాజముచేత నవకాశమునిచ్చెననుటవలన నాయికకు మిక్కిలి మక్కువయున్నట్లు దోచుచున్నది, ఇచట నవహిత్థమను సంచారీభావము, నాయిక స్వీయ, మధ్య, నాయ

కుఁడుశఠుఁడు, సంభోగము శృంగారము, కైశికీవృత్త్యంగము నర్మగర్భము, యుక్తియలంకారము.

మూ॥ ఏకస్మిన్ శయనే పరాఙ్ముఖతయా వీతోత్తరం తామ్యతో-
రన్యోన్యస్య హృదిస్థితేప్యనునయే సంరక్షతోర్గౌరవం । దంపత్యోశ్శ-
నకైరపాంగవలనాన్మిశ్రీభవచ్చక్షుషో ర్భగ్నో మానకలిస్సహాస
రభసవ్యావృత్తకంఠగ్రహం ॥ ... ॥౨౧॥

వ్యా॥ కవేర్వాక్యం॥ ఏకస్మిన్నితి ॥ ఏకస్మిన్ శయనే ఏకశయ్యాయాం పరాఙ్ముఖతయా వీతోత్తరం నిర్వచనం బద్ధమానమిత్యర్థః తామ్యతోః గ్లానింభజతోః కించ అన్యోన్యస్య ఇతరేతరస్య హృది హృదయే అనునయే సాంత్వనే స్థితేసత్యపి గౌరవంపరిమాణంసంరక్షతోః పరిపాలయతోః అవినాశయతోరిత్యర్థః శనకైర్మందం అపాంగవలనాన్నేత్రాంచలవ్యావర్తనాన్మిశ్రీభవచ్చక్షుషోః అత్ర చక్షుశ్శబ్దేన దృష్టిర్లక్ష్యతే దంపత్యోర్మానకలిః మానేన ప్రణయకోపేన కృతఃకలిః కలహం తథాచోక్తం ॥శ్లో॥ ప్రణయేర్ష్యావిభావాభ్యాంమానోద్వేధానిగద్యతే । అత్ర ప్రణయమానస్స్యాత్కోపావేశతయోర్ద్వయోః॥ఇతిసహాసరభసవ్యావృత్తకంఠగ్రహం సహాసోహాససహితః రభసేన రయేణవ్యావృత్తౌచతౌ కంఠౌచ తయోః గ్రహఃగ్రహణం ఆలింగనమిత్యర్థః సహాసః రభసవ్యావృత్తకంఠగ్రహోయస్మిన్కర్మణి తత్తథోక్తం భగ్నోధ్వస్త ఇతి సంబంధః అత్ర భావశాంతిః ప్రణయకోపస్యశాంతత్వాత్ నాయికాస్వీయా మధ్యాప్రగల్భయోరన్యతరాచ, నాయకోనుకూలః మానానంతరసంభోగః చేష్టాకృతం సంగేచ్ఛారూపం శృంగారినర్మ జాతిరలంకారః ॥ ౨౧ ॥

ఉ॥ మోడిగనొక్కశయ్య నటు మోమిటు మోముగ మాటలా
డకన్। వాడుచు నొకరొక్కరి మనంబుల సాంత్వనముండినన్
ఘన । వ్రీడను గౌరవంబులను వీడక మెల్లగ లోచనాంతమ । ల్లాడు
టచే మెలంగుకొను సల్లలిత్ చూపులు గల్గ దంపతుల్ । వీడిరకేళికో

పమును వేగమె కుత్తుకలట్లు ద్రిప్పియా । మ్రేడితమందహాసమున
ముంచెను నన్ మెడకౌగలింపులన్ ॥ ... ॥౨౧॥

తా ॥ అనఁగా స్త్రీపురుషులు ప్రణయకోపముచే నొకరికొకరు మారుమొగమును పెట్టుకొని కూర్చుండి మనస్సున నాకోపముడగినను పరువు నిమిత్తము కొంతసేపూరకుండి తరువాత నొకరినొకరు క్రీగంటి చూపులతోఁజూచుకొని నవ్వుకొనుచు మెడలు మరలించుకొని యతిత్వరితముగాఁ గౌఁగిలించుకొని యాప్రణయ కలహమును బోఁగొట్టుకొనిరని యభిప్రాయము. ఇచట ప్రణయకోపము శమించుటవలన భావశాంతి, నాయిక స్వీయ, మధ్యగాని ప్రౌఢగాని నాయకుఁడనుకూలుఁడు, మానానంతర సంభోగము శృంగారము, చేష్టాకృత సంభోగేచ్ఛారూపమగు శృంగారి నర్మము వృత్త్యంగము, జాతియలంకారము.

మూ॥ పశ్యామోమయి కిం ప్రపద్యత ఇతి స్థైర్యం మయాలంబితం కిం
మాం నాలపతీత్యయం ఖలు శఠః కోపస్తయాప్యాశ్రితః । ఇత్యన్యో
న్య విలక్ష దృష్టి చతురే తస్మిన్నవస్థాంతరే సవ్యాజం హసితం మ
యా ధృతిహరో ముక్తస్తు బాష్పస్తయా ॥ ... ॥౨౨॥

వ్యా॥ అ॥ నాయకో వక్తి॥ పశ్యామ ఇతి॥ మయి మద్విషయే ఏషా కిం ప్రతిపద్యతే కిమవబుధ్యతే పశ్యామో జానీమ ఇతి మయా స్థైర్యం స్థిరత్వం ఆలంబితం స్వీకృతం తత స్తయాప్యయం శఠో ధూర్తః ఖలుశబ్దో వాక్యాలంకారే మాం కిమితి నాలపతి న భాషత ఇతి కోపః, ఆశ్రితః ప్రాప్తః- ఇత్యేవం అన్యోన్యస్య విలక్షదృష్టి చతురే విలక్షాలక్ష శూన్యాసాచసాదృష్టిశ్చ విలక్షదృష్టిః అన్యోన్యస్య పరస్పరస్య విలక్షదృష్టిః తయా చతురం రమ్యం తస్మిన్నవస్థాంతరే దశావిశేషే మయా సవ్యాజం కిమపి వ్యాజీకృత్య హసితం హాసః కృతః తయా చతురయా ధృతిహరో మమ స్థైర్యహరో బాష్పస్తు ముక్త ఇతి సంబంధః అత్ర హసితమిత్యనేన తద్భావపరీక్షార్థమేవం మయా తూష్ణీం స్థిత త్వయా కిమితి కుప్యత ఇత్యయమర్థోఽవగమ్యతే- బాష్పో ముక్త ఇత్యనేన కోపభావశాంతిః నాయికా స్వీయా ముగ్ధా మధ్యా చ-యథోక్తం దశ

రూపకే ''ముగ్ధానవవయఃకామారతౌయామృదుభావకృత్'' ఇతి నాయక స్త్వనుకూలః ప్రణయమానానంతర సంభోగః సహాస్యశ్శృంగారినర్మా యుక్తిరలంకారః ॥ ... ... ॥౨౨॥

ఉ॥ ఈతరళాక్షి నాయెడల నేమని చిత్తములో నెఱుంగునో ।
భూతమటంచు ధైర్యమున జూచుచునుంటిని యీశరుండునా। తోత
రినేలబలుకఁడని తోరపుకోపముబూనెబాలయీ। రీతితనొక్కరో
కఱిరిసరీక్షణలేని మహాయవస్థలో । ప్రీతిగనొకఁకైతవముబెట్టు
కనవ్వితినామె నాదుస్త్రై । ర్యాతిశయంబుకొల్లగొనునట్టుల కన్ను
లనీరుగ్రాల్చనా ॥ ... ... ॥౨౨॥

తా॥ అనఁగా నాయకుఁడు మనము కొంతసేపు చలింపకుండిన నీపెమనల నేమి దలచునోయని యూరకుండఁగా, నాయిక ఇతఁడేల మనతో మాట లాడకున్నాఁడని కోపించుకొని యూరకుండెను, అంతట నాయకుండు నే ననీ తాత్పర్యము గనవలెనని యూరకుండఁగా నీవేల కోపించెదవనునభి ప్రాయమునాపెకు దెలుపునట్లెదో యొకసాకుగలుగ జేసుకొని నవ్వగా నాపెయును కోపముమానికన్నుల నీళ్ళుగాచుకొనెనంతమీద తనయచం చలత్వము నిలవక పోయెనని చెప్పుట, నాయిక స్వీయ, ముగ్ధగాని మ ధ్యగాని అందు ముగ్ధాలక్షణము, నూతనమగు వయస్సుగలిగి రతియందు మృదువుగానుండునది ముగ్ధయని, మధ్యాలక్షణమిక్కడ వ్రాయలేదు నా యకుఁడనుకూలుఁడు, ప్రణయమానానంతర సంభోగము శృంగారము సహాస్యము శృంగారి నర్మము, యుక్తియలంకారము.

మూ॥ ఏకస్మిన్ శయనే విపక్షరమణీ నామగ్రహే ముగ్ధయా సద్యః
కోపపరాఙ్ముఖగ్లపితయా చాటూని కుర్వన్నపి । ఆవేగాదవధీరితః
ప్రియతమస్తూష్ణీంస్థితస్తత్క్షణం మాభూత్సుప్త ఇవేత్యమందవలి
తగ్రీవం పునర్వీక్షితః ॥ ... ... ॥౨౩॥

వ్యా ॥ కవేర్వాక్యం ॥ ఏకస్మిన్నితి ॥ ఏకస్మిన్ శయనే ఏకశయ్యాయాం విపక్షరమణీనామగ్రహే సపత్నీనామగ్రహే సతి సద్యస్సపదికోప పరా

జ్మ ఖగ్లపితయా కోపేనవ రాజ్మఖాచసా గ్లపితాచతయా ముగ్ధయారమణ్యా ప్రియతమః చాటూనిసాంత్వవచనానికుర్వన్నపి ఆవేగాత్సంభ్రమాత్ ॥ని॥ ఆవేగస్సంభ్రమేత్వమరః ఇత్యమరః, అవధీరితోనిరస్తోభూత్వా తత్ క్షణంతూష్ణీంస్థితః ఉదాసీనోఽభూత్-అనంతరం అయంలసుప్తోనిద్రితః మాభూదపేతి ఇవకల్పోవాక్యాలంకారే అత్రమాఇతిప్రతిషేధేనిపాతః నమాజీతిచేత్ మాజిలజీతి ప్రసజ్యేతసాత్వత్రనయుక్తా అత్రమాఇతిప్రతిషేధే కాకురనుసంధేయా అమందవళితగ్రీవం సహసావివర్తితకంధరం పునర్వీక్షితం భూయోవిలోకితమితిసంబంధః- అత్రఅమందవళితగ్రీవంపునర్వీక్షిత మిత్యనేన ఔత్సుక్యభావోదయోగమ్యతే నాయికాస్వీయా మధ్యాచ యథోక్తం దశరూపకే, "ఇధ్యోద్యద్యౌవనానాసన్నమోహాంధాసురతక్షమా" ఇతి- నాయకోదక్షిణః, "తుల్యోనేకత్రదక్షిణఇత్యుక్తత్వాత్ "మానానంతరంసంభోగః సంభోగేచ్ఛారూపం శృంగారి నర్మ, జాతిరలంకారః ॥ ౨౩ ॥

ఉ॥ హాస్తుకవాకట-శయ్యపయి హాయిలువేళ్ల ప్రియుండు సా
తిపే । రత్తినతోడనల్గుకొని యామొగముంచిపలుండియున్న సా।
చిత్తరికొన్నిసమ్మతుల పెక్కుగబల్కనమానివేగస । ద్వృత్తము
వీడినాయకుడుధిక్కృతుడై మరితక్షణంబునో । రత్తకనూరకుం
డెసతి యాతడునిద్రిలనేలనంచు తా।కుత్తుక మెల్ల నెత్తుకొనికొంగున
తొంగిలిజూచె కాంతునిన్ ॥ ... ॥౨౩॥

తా॥ అనఁగా నాయకుఁడును నాయికయు నొకపాన్పున నున్నపుడు నాయకుఁడు సవతిపేరుచెప్పంగానే నాయికమిక్కిలి కోపించుకొని యతఁడుతరువాత నెన్నియోరట మాటలు చెప్పినను వినకనతనిఁదిరస్కరించి యంతమీద నతఁడూరకుండఁగానితఁడునిద్రించునే మోయని మెడత్రిప్పికొని మరల వానిఁజూచెనని తాత్పర్యము,ఇచట మరలవానిఁజూచెననుటచేత ఔత్సుక్యభావోదయముదోచుచున్నది, నాయికస్వీయయును మధ్యయును యవ్వనముదయించినదియు సంప్రాప్తమగు మోహము గలదియు సురతమందు శక్తిగలది మధ్యయని లక్షణము, నాయకుఁడు దక్షిణుఁడు, అనేక

నాయికలయందొకరీతినుండు వాఁడుదక్షిణుండని లక్షణము, మానానంతరసంభోగము, సంగేచ్ఛారూపమగు శృంగారి నగ్మ జాతియలంకారము.

మూ॥ తస్యాస్సాంద్రవిలేపన స్తనతటప్రశ్లేషముద్రాంకితంకింవక్షశ్చరణానతివ్యతికర వ్యాజేనగోపాయ్యతే । ఇత్యుక్తేక్వతదిత్యుదీర్యసహసాతత్సంప్రమార్ష్టుంమయాసాశ్లిష్టారభసేనతత్సుఖవశాత్తన్వ్యాచతద్విస్మృతమ్ ॥ ... ॥౨౪॥

వ్యా॥అ॥ స్వాపరాధిత్వాత్ కుపితాంనాయికాం పునర్వైదగ్ధ్యాత్ప్రమోహయతోనాయకస్యోక్తిః।తస్యాఃఇతి।తస్యాస్తత్ప్రియస్యాఃసాంద్రవిలేపనస్తతటప్రశ్లేషముద్రాంకితంసాంద్రంనిబిడంవిలేపనంకుంకుమాదిచర్చాయస్యతత్తథోక్తమ్, సాంద్రవిలేపఃంచతత్ స్తనతటంచ తస్యప్రశ్లేషఃఆలింగనంతేనకృతాముద్రాపదంతయా అంకితంలాంఛితంవక్షః చరణానతివ్యతికరవ్యాజేన చరణానతేఃపాదప్రణామస్యవ్యతికరస్సంబంధః సఏవవ్యాజః అపదేశః తెనకింకిమర్థం గోపాయ్యతె ప్రచ్ఛాద్యతెఇతితయా ఉక్తేసతి మయాక్వకుత్రెత్యుదీర్యఉక్త్వాసహసాతదంకంప్రమార్ష్టుంఅపనేతుంసారభసేనరయేణ ఆశ్లిష్టాఆలింగితాతత్సుఖవశాత్తదాలింగన సుఖవశాత్తన్వ్యాచతత్ప్రికృతంకర్మవిస్మృతమాసీదితిసంబంధఃఅత్రనాయకేనరాత్రావన్యతోగత్వా ప్రాతరాగత్య తదపరాధ ప్రమార్జనాయ ఖండితాయాః నాయికాయాః పాదప్రణామః కృతః తదాసీం తయాసంభోగచిహ్నెదృష్టేనాయకఃప్రత్యుత్పన్నమతిస్సన్ ఏవంకృతవానిత్యర్థోఽగమ్యతేకోపభావశాంతిః అత్ర నాయికాస్వీయాముగ్ధాచ నాయకశ్శఠః తెనరసాంతరంనామ మానాపనయనోపాయః కృతః "రభసత్రాససహర్షాద్యైః కోపభ్రంశోరసాంతరః" మిత్యుక్తత్వాత్ మానానంతరసంభోగః అత్రసమర్గగర్భః యుక్తిరలంకారః॥ ॥౨౪॥

ఉ॥ ఓచతురాస్య దట్టముగనొప్పెడు కుంకుమపూతగల్గునా।
మేచకవేణిగబ్బిచనుమిట్టలగట్టిగకౌగలింపుచే।ఁడోచెడుముద్రయూ
నురముతోట్రిలకాళ్ళకుమ్రొక్కుసాకుచే । దాచెదవాయటన్నవ

నితాయదియచ్చటటంచుబలికిత । త్వ్రాచకచిహ్నమానుటకుసాం
పగునట్టులవేగకౌఁగిటన్ । దాఁచితిఁతత్సుఖాతిశయతన్ చెలితామర
చేన్ తదుద్ధతిన్ ॥ ... ... ॥౨౪॥

తా ॥ ఇచట నాయకుఁడు రాత్రి వేఱొకచోటికిఁబోయి తెల్లవారివచ్చి యాతప్పును మరుపింపను ఖండితయగు నాయిక నఖస్కారముచేసెను, అప్పుడాపె సంభోగచిహ్నమును దెలిసికోఁగానాచిహ్నము మాయునట్లు నాయికనతిత్వరితముగా నాలింగనము చేసుకొనెనంతటనాపెయునా సుఖముచేతఁబూర్వ సంగతిని మఱచనని తాత్పర్యము. ఇచట కోపభావశాంతి, నాయిక స్వీయమధ్య, నాయకుఁడుశఠుండు వాఁడురసాంతగమను మానమును బోఁగొట్టనుపాయముచేసెను, వేగము, భయము, హర్షము మొదలగు వానిచేతఁగోపముపోవుట రసాంతరమని దాని లక్షణము,మానానంతర సంభోగము,నర్మగర్భము, యుక్త్యలంకారము.

మా॥ త్వంముగ్ధాక్షి వినైవకంచులికయా ధత్సేమనోహారిణీం ల
క్ష్మీ మిత్యభిధాయినిప్రియతమే తద్వేణికాసంస్పృశి । శయ్యోపాం
తనివిష్టసస్మితవధూ నేత్రోత్సవానందితో నిర్యాతశ్శనకైరలీకవచ
నోపన్యాసమాళీజనః॥ ॥౨౫॥

వ్యా॥ అ॥ సంభోగతరళస్యనాయకస్యచేష్టాంకవిరాహ॥ త్వమితి॥ హే ముగ్ధాక్షివామలోచనే త్వం కంచులికయా కంచుకేన వినైవ మనోహారిణీం హృద్యాం లక్ష్మీంశోభాంధత్సేవహసి - ఇత్యభిధాయిని ఇతివాదిని ప్రియతమె తద్వేణికాసంస్పృశిసతితస్యాఃకంచులికాయాః వేణికాం బంధనరజ్జుం సంస్పృశతీతితద్వేణికాసంస్పృక్ తస్మిన్ శయ్యోపాంతనివిష్టసస్మితవధూనేత్రోత్సవానందితః శయ్యాయాఉపాంతః తత్రనివిష్టాసస్మితాస్మితసహితా సాచసావధూశ్చ శయ్యోపాంతనివిష్టాచసాసస్మితవధూశ్చతస్యాశ్చ నేత్రోత్సవః నయనప్రసాదః తేన ఆనందితోహృష్ట, అళీజనఃసఖీజనః అలీకవచనోపన్యాసం అలీకః కృతః వచనానాముపన్యాసో యస్మిన్కర్మణితత్తథోక్తంశనకైః మందంనిర్యాతోనిర్గతఇతిసంబంధః- అత్రఔత్సుక్యంనా

మసంచారిభావః నాయికాస్వీయా ముగ్ధాచ కించస్వాధీన పతికాయథో క్తమ్ "ఆసన్నాయత్తరమణా హృష్టాస్వాధీనభర్తృకా" ఇతి నాయకోనుకూలః, స్సంభోగశ్శృంగారః, సంగెచ్ఛారూపం శృంగారినర్మ, పర్యాయోక్తిరలంకారః- యథోక్తంకావ్యాదర్శే ॥ శ్లో ॥ అర్థమిష్టమనాఖ్యాయ సాక్షాత్తస్యైవసిద్ధయే । తత్ప్రకారాంతరాఖ్యానం పర్యాయోక్తమితంహితత్॥ ఇతి ॥ ... ... ॥౨౪॥

ఉ॥ సుందరిరైకలేనపుడుజూచుటకెంతటిరమ్యకాంతినీ । వాం
డెదవంచుబలుకుచు ప్రియుండుతదగ్రవుగంటునంటగా । పొందుగ
పొన్నుచంతనగుమోముగనున్నసఖీద్రుగుత్సవా । నందితులౌసఖీజ
నులునల్లనవెళ్ళిరితక్కుమాటలన్ ॥ ... ॥౨౪॥

తా॥ అనఁగా నాయకుఁడు సంభోగేచ్ఛచేత నాయికతో నీవు రవికవిచ్చినపుడే మిగులానందముగనున్నానని చెప్పుచు రవికెముడిని బట్టుకోఁగా నాయిక చిరునగవుతోఁగూడెనదియయి చెలులనుజూడఁగానా చెలులందరు నాయికయొక్క నేత్రప్రసన్నత్వమునకత్యంత సంతుష్టలైతిన్నఁగా బయిటికిఁబోయిరని తాత్పర్యము. ఇచట నౌత్సుక్యమను సంచారిభావము, నాయికస్వీయ్య, ముగ్ధ, స్వాధీనపతిక, సమీపమందుండి స్వాధీనుడుగానుండు నాయకుడుగలదై హృష్టమైయుండునది స్వాధీనపతికయని దాని లక్షణము, నాయకుఁడనుకూలుఁడు, సంభోగశృంగారము, సంగేచ్ఛారూప శృంగారినర్మము, పర్యాయోక్తియలంకారము, ఇష్టార్థమును జెప్పక యది సిద్ధించుటకై మరియొకవిధముగాఁ జెప్పుట పర్యాయోక్తియని కావ్యాదర్శమందు దానిలక్షణము.

మూ॥ భ్రూభంగెరచితెపిదృష్టిరధికంసోత్కంఠ ముద్వీక్షతేరుద్ధా
యామపి వాచిసస్మితమిదందగ్ధాననంజాయతే। కార్కశ్యంగమితే
పిచేతసితనూరోమాంచమాలంబతెదృష్టెసిర్వహణంభవిష్యతికథం
మానస్యతస్మిన్జనే॥ ౨౫॥

వ్యా॥ అ॥ నాయికామానకరణాయ బోధితాశత్కర్తుమశక్తాసతీపున

Funding: Tattva Heritage and IKS-MoE. Digitization: eGangotri.

స్త్రాణిప్రత్యాహ ॥ భ్రూభంగఇతి ॥ యస్మాద్భ్రూభంగే భ్రువో భంగః భ్రూభంగః తస్మిన్ రచితేకృతేసత్యపి దృష్టిర్నయన మధికమత్యర్థం సోత్కంఠమత్యుత్సుకం సదుద్వీక్షతే అవలోకయతి కించ యస్మాద్వాచి వచనే రుద్ధాయాం నివారితాయాంసత్యామపిఇదందగ్ధాననంహతలపనం సస్మితం స్మితసహితంజాయతే అత్రస్మితం నామహాస్యవిశేషః॥శ్లో॥వికస్వరకపోలం యదపాంగోన్ముఖతారకం । అలక్ష్యమాణదశనంస్మితం ధీరజనోచితమ్॥ ఇత్యుక్తత్వాత్,కించ యస్మాచ్చేతసిచిత్తేకార్కశ్యం కఠినత్వంగమితేప్రాపితే సత్యపి తనుశ్శరీరంరోమాంచంరోమహర్షణమాలంబతే భజతి తస్మిన్ జనే ప్రియజనే దృష్టేసతిమానస్య ఈర్ష్యాకృతకోపస్య నిర్వహణం నిర్వాహః కథం భవిష్యతి నభవిష్యతీత్యర్థః ఇతి సంబంధః అపరాధీ ప్రియస్తస్మిన్ సమాగతేభ్రూభంగాదికంకృత్వామానఃకర్తవ్యఇతి సఖీభిర్బోధితానాయికాభ్రూభంగాదికేకృతేపికిం ప్రయోజనం దృష్ట్యాదికం స్వాతంత్ర్యేణ మానాభావం ప్రకటయతీతి స్వస్యాఅసామర్థ్యంనివేదితవతీత్యభిప్రాయః- హర్షోనామసంచారీభావః నాయికాస్వీయా ముగ్ధా చ,నాయకశ్శఠః, ఆత్రాత్మోపక్షేపరూపం శృంగారినర్మ ఆత్మోపక్షేపో నామస్వానురాగప్రకాశనం, జాతిరలంకారః॥ ౨౬॥

చం ॥ తమకముగల్గునాయకుడు తానరుదేరగజూచినంతనే ।
బొమముడిబెట్టినన్ కనులుపొల్పడి గ్రుక్కనమిక్కుటంబుగా। సు
మవిశిఖోత్సవంబడరజూచుచు నున్నవిమాటలాడనే। నిమిడకనూర
కుండినను యీచడుమోమటుబర్వునవ్వుచే। నమలుడునుండునెం
మనమునంతటరాయిగజేసుకొంనా । యమలతరాంగయష్టిపుల
కాంకితమైతగునేమిజెప్పుదున్ । క్రమముగకోపనిర్వహణకార్య
ముదెట్లగునంమకోమలీ ॥ ... ॥౨౬॥

తా ॥ ప్రియుడపరాధి, వాడు రాగా నీవు కను బొమలు ముడుచుకొని కోపించుకోవలసినదని చెలులు చెప్పగా దానివలన నేమి ప్రయోజనము కన్నులు మొదలగునవి స్వతంత్రముగానేప్రవర్తించి మనకు గోపములే

దని తెలియజేయుచున్నవే నేనెట్లు కోపింతునని నాయిక తనయసామర్థ్యమును దెలియజేసెనని యభిప్రాయము. హర్షమను సంచారి భావము. నాయిక స్వీయయును ముగ్ధయును నాయకుడు శఠుడు ఆత్మోపక్షేపరూపశృంగారినర్మము, జాతియలంకారము.

మూ॥ ప్రాణేశఃప్రణయాపరాధసమయే సఖ్యోపదేశంవినానో
జానాతిసవిభ్రమాంగవలనావక్రోక్తిసంసూచనమ్ । స్వచ్ఛైరచ్ఛ
కపోలమూలగళితైః పర్యస్తనేత్రోత్పలా బాలా కేవల మేవరోదితి
లుఠల్లోలాలకైరశ్రుభిః॥ ౨౭॥

వ్యా॥ కవేర్వాక్యం॥ ప్రాణేతి॥ ప్రాణేశప్రణయాపరాధసమయె ప్రాణేశస్య ప్రియతమస్య ప్రణయాపరాధః ప్రణయేన ప్రెమ్ణా కృతః అపరాధః అనిష్టాచరణం తస్య సమయే కాలే సఖ్యా వయస్యయా కృతముపదేశం వినాసఖీకృతోపదేశాభావాదిత్యర్థః॥బాలాముగ్ధా సవిభ్రమాంగవలనాసవిలాస గాత్రవలనాసతీ పరాఙ్ముఖీత్యర్థః, వక్రోక్తిసంసూచనం వక్రోక్తిభిః కుటిలభాషణైస్సంసూచనమపరాధజ్ఞాపనంయత్తో నజానాతి నవేత్తితతఃస్వచ్ఛైరకలుషైః అచ్ఛకపోలమూలగళితైర్నిర్మలగండప్రాంతనిస్రుతైర్లుఠల్లోలాలకైః లుఠంతగిపరివర్తమానాగిలోలాశ్చపలాః అలకాశ్చూర్ణకుంతలాః యేషు తానిలుఠల్లోలాలకానితైరశ్రుభిర్బాష్పైః పర్యస్తనేత్రోత్పలాభూత్వా అలంరోదిత్యేవ రోదనమెవ కరోతినకించిదుపాయంజానాతీత్యర్థః ఇతిసంబంధః, సవిభ్రమాంగ వలనేత్యనేన ఏకశయ్యావిరహోవ్యజ్యతే శయ్యాయాంశయనేనైవఅలకానా మశ్రులుణ్ఠనం సంభవతి,నాయికాస్వీయా ముగ్ధాచమధ్యా ప్రగల్భాచ స్వతఏవ కోపప్రసాదౌ జానీతః ముగ్ధాతు ఉపదేశమంతరేణనకించిజ్జానాతీ త్యభిప్రాయః నాయకోనుకూలః దైన్యం నామసంచారీభావః-ప్రణయమానకృతోవిప్రలంభశృంగారఃమానకృతంచేష్టారూపంశైశికీవృత్తైరంగం నర్మ జాతిరలంకారః॥

ఉ॥ కాంతుడుప్రేమచేతనపకారము జేసెడి వేళతత్సఖీ। చింతి
తబోధనోక్తివినిజేసుటమాని సవిభ్రమాంగముల్ । పంతముతో

ఁడద్రిప్పితనపలుకు–లవక్రితబూనివానిత । ప్పంతయు దెల్ప నెందువల
నం దెలివొందదొ దాననిద్దమా । దంతపు చెక్కుటద్దముల దారిగ
జారుచు పొర్లు లాడుస । త్కుంతలమైనయశ్రుతతితో కనుకల్వలు
నిండబాలయా । నింతిను రేమియు౯ దెలియ నేరక నూరక యేడ్చు
చుండదే ॥ ... ... ॥౧౭॥

తా ॥ అనఁగా నొకపాన్పుమీదనున్నపుడు ప్రియుడు చేసిన ప్రణయాప రాధమునకయి ముఖము త్రిప్పుకొని కుటిలములయిన మాటలచే వానిఁబొ డిచియాడ నెఱుగని ముగ్ధ(స్త్రీ), చెక్కిళ్ళమీద ప్రేలుచున్న ముంగురులు క న్నీళ్లలోఁబొర్లాడునట్లు రోదనము చేసెనని తాత్పర్యము. ఇచట దేహ మును త్రిప్పుకొని అనుటవలనను కన్నీళ్లలో ముంగురులు బొర్లాడఁగాన నుటవలనను పడకయందన్నయర్థము స్పష్టము, నాయికస్వీయ్య, ముగ్ధ, మధ్యగాని ప్రౌఢగాని అయినపక్షమున కోపప్రసాదముల నెరిగి యేయుం దురు, ముగ్ధగనుకనే సఖులయుపదేశము లేక దేని నెరుగదని యూహిం చునది, నాయకుఁడనుకూలుఁడు, దైన్యమను సంచారిభావము. ప్రణయ మానకృత విప్రలంభము శృంగారము, మానకృత చేష్టారూపమైన కైశికీ వృత్త్యంగమగునర్మము, జాతియలంకారము.

మూ॥ భవతు విదితంవ్యర్థాలాపైరలంప్రియగమ్యతాం తనురపిన
తేదోషోస్మాకం విధిస్తుపరాఙ్ముఖః । తవయదితథారూఢం ప్రేమ
ప్రపన్నమిమాం దశాం ప్రకృతి తరళే కానః పీడాగతె హాత
జీవితె ॥ ౧౮॥

వ్యా॥అ॥ అపరాధినంనాయకం నాయికాభర్త్సయతి॥ భవత్వితి॥ భవతుఅ స్తునామ,భసతాయదుచ్యతే మయినాపరాధఇతి తత్తథైవ భవత్వర్థః వి దితమేతదాఖ్యానం అత్రనిహ్నవోనుసంధేయః హేప్రియ వ్యర్థాలాపై ర్నిరర్థకవచనైరలంపర్యాప్తంగమ్యతాం నిర్గమఃక్రియతాంతే దోషఅ పరాధస్తనురపి స్వల్పోపి నాస్తిఅస్మాకంతు విధిర్దైవం పరాఙ్ముఖః వి ముఖః ప్రతికూలఇత్యర్థః ॥ తథారూఢంతేన ప్రకారేణ అతిశయితంత

వా ప్రియ ఇమా మీదృశీం దశాం అవస్థాం ప్రపన్నం యది ప్రాప్తం చేత్ ప్రకృతితరళే స్వభావచంచలే హతజీవితే వ్యర్థజీవితే గచ్ఛసి తిను: అస్మాకం కా పీడా కా బాధా నాస్త్యేవేత్యర్థః ఇతిసంబంధః- ప్రేమత్యాగస్త్వయా క్రియతే యది మయా ప్రాణత్యాగః క్రియత ఏవేతి అనేన గమ్యమానార్థేన ఇతఃపర మేవంత్వయా న కర్తవ్యమిత్యర్థో వ్యజ్యతే నాయికా స్వీయా, ధీరాధీరా ప్రగల్భా చ, యథోక్తం దశరూపకే-శ్లో॥ సావహిత్థాదరోదాస్తే రతౌ ధీరేతరా క్రుధా। నిర్భత్స్య తాడయేన్మధ్యా మధ్యాధీరేతరా వదేత్। మధ్యాధీరా తు కీదృశీతి చేత్ ధీరా సోత్ప్రాసవక్రోక్త్యా మధ్యా సాశ్రు కృతాగసం-ఖేదయేద్దయితం కోపాదధీరా పరుషాక్షరమ్॥ ఇతి- అత్ర సోత్ప్రాసవక్రోక్త్యా కోపాద్దయితం ఖేదయేదితి లక్షణస్య విద్యమానత్వాత్ - ధీరాధీరా ప్రగల్భైవ॥ నాయకశ్శఠః ఈర్ష్యామానకృతో విప్రలంభశృంగారః- అత్ర మానకృతం శృంగారి నర్మ ఆక్షేపోలంకారః॥ ॥౨౮॥

ఉ॥ సామిగ సర్వముం దెలిసె చాలు వృథా పలుకంగ నేల పోం।
మేమియు నీదు దోసమిసుమింతయు లేదిటు మాకవా ఝుఖం। దైవము
నకుండు దైవమహహా యటులుండె ననీయహా సమా। ప్రేమయు నిట్టి
దుర్దశను పెట్టనొనా మె స్వభావచంచలా। నేమపు పాపిజీవ
మది నిల్చిన పోయిన నేమి బాధ రా॥ ... ॥౨౮॥

తా॥ నీవు నాయందు ప్రేమమును విడిచితివా నేను ప్రాణమును విడిచెదననియర్థము తోచుచున్నది గనుక నికమీద నీవిట్లు చేయవలదనియభిప్రాయమును దోచుచున్నది నాయిక స్వీయ ధీరాధీర ప్రగల్భ దానికిలక్షణము. దశరూపకమునందు, సోత్ప్రాసవక్రోక్తిచేత నాయకుని ఖేదపరచునది ధీరాధీరయనియున్నది. ఇచట సంస్కృత వ్యాఖ్యానమునందున్న విషయము కొంతయనావశ్యకము గనుక విడువబడెను, నాయకుడు శఠుడు-ఈర్ష్యా మానకృత విప్రలంభ శృంగారము, మానకృత శృంగారి నర్మము, ఆక్షేపాలంకారము.

మూ॥ ఉరసి నిహితస్తారో హారః కృతా జఘనే ఘనే కలకల వతీ కాంచీ

Funding: Tattva Heritage and IKS-MoE. Digitization: eGangotri.

పాదౌ రణన్మణి నూపురౌ। ప్రియమభి సరస్యేవం ముగ్ధేత్వమాహ
తడిండిమా యది కిమధిక త్రాసోత్కంపాదిశ స్సముదీక్షసె ॥౫౯॥

వ్యా॥ అ॥ రాగాతిశయాదనుచితవేషేణైవ ప్రియ మభిసరంతీం నాయి
కాం సఖ్యుపాలభతె॥ఉరసీతి॥ఉరసితారోనిర్మలః॥ని॥ ముక్తాశుద్ధౌచతారస్స్యా
దిత్యమరః॥హారో ముక్తాహారో నిహితో విన్యస్తః॥ఘనేవిపులేజఘనేకటిప్రదేశే
కలకలవతీశిఙ్జానవతీకాంచీ మేఖలాకృతారచితానిబద్ధేత్యర్థః॥ని॥ స్త్రీకట్యా
మ్మేఖలా కాంచీత్యమరః॥ పాదౌచరణౌరణన్మణినూపురౌకృతౌరణంతౌమ
ణినూపురౌయయోస్తౌతథోక్తౌ హేముగ్ధమూఢేత్వమేవమనేన ప్రకారేణ
ఆహతడిణ్డిమా ప్రహతవాద్యాసతీనిర్మలహారజ్యోత్స్నయా భూషణరవై
శ్చ ఆత్మప్రకాశనంకృతవతీత్యర్థః॥ ప్రియమభి సరసి యది ప్రియం ప్రతి కా
ముకీగచ్ఛసిచేత్, అధికత్రాసోత్కమ్పా ఉద్గతగకంపోయస్యాస్సాత్రాసే
న ఉత్కంపా అధికమత్యర్థం త్రాసోత్కంపాభూత్వాదిశః కకుభః ఇ
తస్తత ఇత్యర్థః॥ కిం సముద్వీక్ష్యసే కిమర్థం విలోకయసీతి సంబంధః- అ
త్రఅభిసర్తుం ప్రవృత్తాం బాహ్యం గణే త్రాసాద్దిశోఽవలోకయంతీం
నాయికాం యదృచ్ఛయా సమాగతా సఖీ హే మూఢే అభిసరణె ఏవ
మాహత డిండిమాయా స్తవత్రాసస్సంభవతికిమితివక్రోక్త్యాఉపాలభ్యత
త్తస్యాస్తాదృశంప్రతిషేధయతీ త్యభిప్రాయః అత్రశంకానామ సంచారీ
భావఃయథోక్తం॥శఙ్కాఽనిష్టాగమోత్ప్రేక్షావిభావోస్యానిరూప్యతే॥శ్లో॥
చౌర్యరాజాపరాధాద్యాదకార్యాద్గ్రహణంస్వణామ్॥అనుభావోభవత్య
స్యావైవర్ణ్యంసృక్వీలేహనమ్। అన్యోన్యదర్శనేయత్నోవీక్షణంచ ముహు
ర్దిశామిత్యాది-అత్రనాయికాపరకీయేతినాశంకనీయా - అభిసరణేత
స్యాస్స్వనవద్భూషణధారణస్యఅయుక్తత్వాత్ కించసాధారణీచనభవతిఅ
భిసరణేతస్యాస్త్రాసోత్కంపత్వస్య అభావాత్ కింతు స్వీయామధ్యాచ న
ను స్వీయాయాఅప్యభిసరణె స్వనవద్భూషణధారణ మయుక్తమేవసత్యమ్-
అయుక్తమేతత్ స్వనవద్భూషణ మభిసరణెవిషయేనకృతంకింతు వాసకసజ్జి
కావస్థాయాం- తథాచోక్తమ్-భారతీయే॥ శ్లో॥ ఉచితేవాసకేయాతురతి

సంభోగలోలుపా । మండనం కురుతే హృష్టా సా స్యాద్వాసకసజ్జికా॥ వాసోపచరణేత్యర్థం భూషణగ్రహణం భవేత్ ॥ రణన్నూపురపాత్రియం స్వనవచ్చేతి యద్భవేదితి ॥ ఇయం ప్రథమం వాసకసజ్జికా భూత్వా ప్రియే చిరయతి సతి ఉత్కణ్ఠాతిశయం ప్రాప్తా మదనేన ప్రేర్యమాణా అజ్ఞానేన తద్వైవసా ధారణీ అభిసర్తుం ప్రవృత్తా, తథాహి॥ శ్లో॥ హిత్వా లజ్జాం సమాకృష్టా మదనేన మదేన చ। యాభిసారయతే కాంతం సా భవేదభిసారికా॥ సారయతీత్యన్తస్స్వార్థేణ్యంతః॥ శ్లో॥ సంలీనా స్వేషు గాత్రేషు త్రస్తా దిక్ప్రేషితాననా। అవకుంఠనసంవీతా హ్యభిగచ్ఛేత్కులాంగనా॥ ఇత్యుక్తత్వాన్న దోషః నాయకోదక్షిణః అత్ర హాస్యశృంగారి నర్మ॥ యథోక్తం దశరూపకే॥ "హాస్యేనైవ తుశృంగారం భయేన విహితం త్రిధే"తి॥ ఆక్షేపాలంకారః॥ ౫౯॥

చం॥ ఉరమున నిద్దమై వెలయుచుండెడు మౌక్తికహారభారముల్।
గురుజఘనంబునన్ రొదలు గుల్కఁగ ఘల్లని మ్రోయు కాంచిసుల్।
చరణములం ఝుళంఝుళలు సల్పెడు రత్నపుటందెలొందిశిం। గర
ముగ మూఢురాలక నుగానకనీవిటుడిండెమంబునన్ । కరమునఁ గొ
ట్టుచున్ బ్రియునికై నవకాముకురాలవౌచు నీ । వరుగెదవై నచాల
భయమందుచు మేను వడంక నీదుమం । దిరమున నుండి యేమరలది
క్కులఁ జూచెద వేల దెల్పవె ॥ ... ॥౫౯॥

తా॥ ప్రియునిఁ గూర్చి కాముకురాలై పోఁబూనినట్టిదియు, బయటి వాకిట భయమువలన దిక్కులఁ జూచుచున్న నాయికను తనంతట వచ్చుచున్న చెలికత్తె బూచి ఓ మూఢురాలా! ఇట్లు బట్టబయలుగా దప్పెట వాయించినట్లు ప్రియునభిసరించుచున్న నీకు భయమునుగలదా అని వక్రోక్తి చేతనిందించి యిక మీదనిట్లు చేయవలద నేనని యభిప్రాయము. ఇచట శంకయను సంచారిభావము, ఏట్లనిన శంకయనఁగా దనక సమ్మతము కలుగునేమో యనుతలంపు, దొంగతనము, రాజాపరాధము మొదలగు వానివలన పట్టుఁబడుట దీనికిఁ గారణము, ముఖము వెల్లంబాఱుట, సెలవులునాకుట, ఒకరి నొకరు చూడం బూనుట, మాటిమాటికి దిక్కులఁ జూచుట, ఇవి దానికను

భావములు, ఇచట నాయిక శబ్దించుచున్న భూషణముల ధరించినట్లు చెప్పి యుండుటవలన నాయిక పరకీయ్య కాదు, భయముచే వణకుచున్న దనుటవలన సామాన్యయునుగాదు స్వీయ్యయే యనవలయును, స్వీయ్యయయినను ప్రియునిగూర్చి యభిసరించునపుడు శబ్దించుచున్న భూషణముల ధరించుటయనుచితముగనుక మొదట వాసకసజ్జికయయియుండ ప్రియుడుతడవు సేయఁగా నుత్కంఠాతిశయమును బొంది మన్మథప్రేరితయై తెలియక నభిసరింపఁ బ్రవర్తించినదని యూహించునది, ఈ విషయమందు లక్షణములు తగినచోటుఁ జూచుకొని ఆచోటఁ బ్రియునితో సంభోగము చేయుటయందు మిగుల నాసక్తగా నైమలనూలు, అందెలు మొదలగు సర్వాభరణములనలంకరించుకొని యుండునదియని వాసకసజ్జికకు లక్షణము, మన్మథుని చేత నాకర్షింపఁబడి సిగ్గునువిడిచి ప్రియునిఁగూర్చి పోవునదియని యభిసారికాలక్షణము. “దేహమును మిక్కిలి యడఁచుకొని భయపడుచునలు ప్రక్కలఁజూచుచు నొకవస్త్రమును దేహమంతయుఁగప్పుకొని కులాంగనపోవునని కులాంగనాభిసారికకు లక్షణము, నాయకుఁడు దక్షిణుఁడు, హాస్యశృంగారినర్మము, ఆక్షేపాలంకారము.

మూ॥ ప్రాతఃప్రాతరుపాగతేన జనితా నిర్నిద్రతా చక్షుషో మన్దాయా మమ గౌరవవ్యపనయాదుత్పాదితం లాఘవమ్ । కిం ముగ్ధే న కృతం త్వయా రమణభీముక్తామయాగమ్యతాం దుఃఖం తిష్ఠసి యచ్చ పథ్యమధునా కర్తాస్మి తద్భోక్ష్యసి ॥ ౩౦॥

వ్యా॥ అ॥ అపరాధినం నాయకం కుపితా నాయికా ఉపాలభతే॥ ప్రాతరితి॥ ప్రాతఃప్రాతరుషస్యుషసి ఉపాగతేన సమాగతేన త్వయా చక్షుషో ర్నేత్రయోః నిర్నిద్రతా నిద్రాహానిర్జనితా ఉత్పాదితా కించ గౌరవవ్యపనయాత్ గురుత్వహరణాత్ మందాయాః భాగ్యహీనాయాః మమ॥ ని॥మూఢాల్పాపటునిర్భాగ్యా మందాస్స్యురిత్యమరః- లాఘవం లఘుత్వము త్పాదితం జనితం ముగ్ధేనఅజ్ఞాతకైతవేన త్వయా కింకృతం అయుక్తం కిమపి నాచరితం ఇదం నాక్యన్యపహ్నావే కింతు మయా రమణభీః రమణ ఇతిభీః

ముక్తామప్యైవభయం విహాయ ఏవముక్త మిత్యర్థః, దుఃఖంక్లేశం తిష్ఠసిగ మ్యతాం గమనం క్రియతాం - అధునా ఇదాసీం యత్పథ్య మిష్టం తత్క తాఽస్మీత్యనేనగమ్యమానమరణోద్యోగసూచనేన ఇతఃపర మేవం త్వయా నకర్తవ్యమితి నిషేధో గమ్యతే అత్ర స్వీయా నాయికా ధీరా ప్రగల్భా చ కించ ఖండితా నాయకశ్శఠః విప్రలంభశృంగారస్సోపాలంభ వచనం నర్మ ఆక్షేపోలంకారః॥ ... ... ౩౦॥

ఉ॥ పద్దుగ తెల్లవారెడుపుడు వచ్చుటచేతనకన్నదోయికిన్। నిద్దుర లేక జేసితివిసికయమునాదు గురుత్వమంతయున్ । దిద్దుటచే తమందనయి దెల్వనినాకిటులాఘవంబునీ । నద్దిర జేసితీవికపటాదు లెరుంగకయున్ననీవునా । కెద్దియుచేయలేదుతనకిప్పుడుకాంతుడ నేటభీతినన్। వద్దనినీ డెబోవడలవచ్చునకస్తిగనేలనిల్చెదా।సుద్దినిం విందుపీవుదిదెజూడెనియిష్టముదానిజేశదన్ ॥ ॥౩౦॥

తా॥ తెల్లవారివచ్చి కన్నులకు నిదుర లేకుండ జేసితివనగా రాత్రినిద్రా హానికష్టము గానుండుగాని పగలునిదురలేమి బాధకము గాదనియు నేను మిక్కిలి భారముచేత మందురాలై యుంటిని ఆ భారమెల్లఁ బోగొట్టి తేలికఁజేసితివి గనుక నీవంతయు నాకు మేలేచేసితివని స్పష్టార్థము. రాత్రి తెల్లవారునంతవఱకు నీవు రాకుండుటచేత కన్నులకు నిదురపట్టలేదని యు, నాయందున్న మర్యాదను బోగొట్టినన్నింతయలక్ష్యము చేసితివి గదా, అనియు హృదయస్థితాభిప్రాయము, నీవుపొమ్ము, నీకిష్టమనుచే సెదవిననఁగలవనుటచేత, తాను మరణము నొందెదనన్నట్లు తోచుచున్నది గనుక నికమీఁదనిట్లు చేయఁగూడదను నిషేధము తోచుచున్నది, నాయిక స్వీయ్య, ధీరప్రగల్భఖండిత, నాయకుఁడు శఠుఁడు, విప్రలంభ శృంగా రము, సోపాలంభవచనము నర్మము, ఆక్షేపాలంకారము.

మా॥ ప్రస్థానంవలయైఃకృతం ప్రియసఖైరస్రైరజస్రం గతంధృ త్యానక్షణమాసితంవ్యవసితంచిత్తేనగంతుంపురః। యాతుంనిశ్చిత

చేతసి ప్రియతమె సర్వైస్సమం ప్రస్థితం గంతవ్యేసతి జీవిత ప్రియ
సుహృత్సార్థ కిముత్సృజ్యతే॥ ౩౧॥

వ్యా॥ అ॥ నాయికాజీవితం ప్రత్యాహ॥ ప్రస్థానమితి ॥ ప్రియతమే యాతుం ప్రస్థాతుం నిశ్చిత చేతసి సతి నిశ్చిత కృతనిశ్చయం కృతవతి సిస్థా చేతశ్చిత్తం యస్య సతథోక్తస్తస్మిన్వలయైః కరకైః ప్రస్థానం ప్రయాణం కృతం సద్యోవిరహేణ దేహకార్శ్యాత్కర భూషణాని గళితానీత్యర్థః ప్రియసఖైః ప్రియమిత్రైః అస్రైః నేత్రజలైరజస్రం సంతతం గతం ప్రయాతం ధృత్యా ధైర్యేణ క్షణం క్షణమాత్రం నాసితం చిత్తేన చేతసా పురోగతః గంతుం వ్యవసితం వ్యవసాయః కృతః ప్రియసఖైరితి విశేషణం లింగవచనవ్యత్యయేన సర్వత్ర యోజనీయం - ఏవం సర్వైస్సమ స్తైర్వలయాదిభిస్సమం సహయుగపదిత్యర్థః ప్రస్థితం గమనం కృతం హేజీవిత త్వగంతవ్యే గమనే కర్తవ్యే సతి ప్రియసుహృత్సార్థః ప్రియాశ్చ సుహృదశ్చ ప్రియసుహృదః తేషాం సార్థః సమూహః కిముత్సృజ్యతే కిమర్థం పరిత్యజ్యతే త్వయా తేన సహ గంతవ్యమిత్యర్థః- ఇతి సంబంధః అత్ర నాయికాయాః ప్రియ ప్రయాణనిశ్చయజ్ఞానేన సద్యస్సముద్భూత విరహసంతాపదశాతిశయమ సహమానాయా ఏవంజీవితోపాలంభనేన తస్యాజీవిత ధారణ మనిష్టమితి వ్యజ్యతే అత్ర దైన్యంనామ సంచారిభావః- నాయికాస్వీయా మధ్యాప్రగల్భయోరన్యతరాచ నాయకోనుకూలః ప్రవాస విప్రలంభ శృంగారః సోపాలంభనవచనం నర్మ ఆక్షేపోలంకారః॥ ॥౩౧॥

ఉ॥ ప్రీతిగనున్న నా ప్రియుడు వెళ్ళుటకై మదినిశ్చయించినన్।
చేతికడెంబులున్ వెడలసిద్ధములాయెను ప్రేమమిత్రులై । తాతగు
కన్నీళ్ళు సతతంబును వెళ్ళెను ధైర్యమిప్పుడు । ద్యోతితమై క్షణంబట
ను.డకపోయెమనంబుముందుగా । నాతురమై చనంగనిటులందరొ
కప్పుడు వెళ్ళసాగిరో । పాతకమైన జీవుడ కృపాద్రవితనొంటిగనే
లసిల్లెదో। ఖాతగినట్టినిన్విడిచిపోదురె నీ ప్రియమిత్రవర్గముల్॥ ౩౧॥

తా॥ అనఁగా ప్రియుని ప్రయాణమును దెలిసి యప్పుడె కలిగిన విరహ

సంతాపమును సహింపఁజాలక, జీవితమును నిందించుటవలన ప్రియునె డఁబాసి జీవించుట అపేక్షితము గాదని తోచుచున్నది, ఇచట దైన్యమను సంచారిభావము, నాయిక స్వీయ, మధ్యగాని ప్రౌఢగాని, నాయకుఁడ నుకూలుఁడు, భవిష్యత్ప్రవాస విప్రలంభను శృంగారము, సోపాలంభ వచనము నర్మము, ఆక్షేపాలంకారము.

మూ॥ సుప్తోయం సఖి సుప్యతామితి గతాస్సఖ్యస్తతోనంతరం ప్రే
మావేశితయా మయా తరళయా న్యస్తం ముఖం తన్ముఖే। జ్ఞాతేఽళీకని
మీలనే నయనయోర్ధూర్తస్య రోమాంచతో లజ్జాసీన్మమ తేన సాప్య
పహృతా తత్కాలయోగ్యైః క్రమైః॥ ౩౭॥

వ్యా॥ అ॥ నాయికా ప్రేమాతిశయంకృతం స్వకీయం చాపలం సఖ్యాః పురస్తాదాహ॥ సుప్తోయమితి॥ హేసఖి అయం సుప్తః నిద్రితః- త్వయాపి సుప్యతాం సుప్తిః క్రియతామిత్యుక్త్వా సఖ్యో గతాః తతస్సఖీగమనాదనంతరం పశ్చాత్ప్రేమావేశితయా ప్రేమ్ణః ఆవేశః ఉద్రేకః సోస్యాస్తీతి ప్రేమావేశీ తస్యా భావః ప్రేమావేశితా తయా "త్వతలోర్గుణవచనస్య" ఇతి పుంవద్భావః తరళయా చపలయా మయా తన్ముఖే తస్య ప్రియస్య ముఖే మదీయం ముఖం న్యస్తం నిహితం తత స్తస్య ధూర్తస్య వంచకస్య రోమాంచతః పులకోద్గమాత్ నయనయోరళీక నిమీలనే అసత్యముకుళనే జ్ఞాతే విదితే సతి మమ లజ్జా ఆసీత్ సాచ లజ్జా తేన ధూర్తేన తత్కాలయోగ్యైస్తత్సమయోచితైః క్రమైర్న్యాయైరుపచారైరిత్యర్థః అపహృతా నిరస్తేతి సంబంధః అభిప్రాయో వ్యక్త ఏవ ఔత్సుక్యం నామ సంచారిభావః, నాయికా స్వీయా మధ్యా చ నాయకోనుకూలః సంభోగశృంగారః అత్ర నర్మగర్భః ఆక్షేపోలంకారః యుక్తిరలంకారః॥ ... ॥౩౮॥

ఉ॥ ఈతఁడు నిద్రవోయె సఖి నీవును నిద్దుర బొమ్ము పొమ్మటం।
జాతరి బల్కినాదు సఖులందరు వెళ్ళినయంత నేను ప్రే। మాతిశయం
బుచే గవయు నాతురనై యతని మోము మొసఁగ । ప్రీతిగ నాదు మో
మిడిన పిమ్మట పంపక్షుబ్ధైన వానిపై । కాతరతం గనుపోఁడవగా

నిలడూర్ఛకెకండ్లమూసిపై। పూతగనుండుటఁ దెలిసిపొల్పడుశిగ్గన
నుంటిదానినిఁ। ఖ్యాతుడుపేళకుఁ దగినయట్టి క్రమంబున మాన్పె
నేచలీ॥ ... ... ౩౨॥

తా॥ అనఁగా నాయికను ప్రియునియొద్దవిడిచి చెలులుపోఁగానే యూపె ప్రేమాతిరేకమువలన నిదురబోచున్నట్టు కన్నులుమూసుకొనియున్న ప్రియునిముఖమునందనముఖమునుంచి వానిదేహమున బులకలఁజూచి యతడునిదురింపని వాడనియెరగి సిగ్గుపడఁగా నతఁడాసిగ్గునుమాన్పెనని చెలిలో నాయిక చెప్పెనని తాత్పర్యము. ఔత్సుక్యమను సంచారిభావము, నాయికస్వీయ్యమధ్య, నాయకుఁడనుకూలుఁడు, సంభోగ శృంగారము, నర్మగర్భము, ఆక్షేపాలంకారము యుక్త్యలంకారము.

మూ॥ కోపోయత్ర భ్రుకుటి రచనా విగ్రహో యత్ర మౌనం య
త్రాన్యోన్యస్మితమనునయోదృష్టిపాతః ప్రసాదః। తస్య ప్రేమ్ణస్త
దిదమధునా వైశసంపశ్యజాతం త్వంపాదాంతెలుఠసి నచమేమన్యు
మోక్షఃఖలాయాః॥ ౩౩॥

వ్యా॥అ॥ నాయకస్య అపరాధాతిశయేన కుపితా నాయికావక్రోక్త్యా తమాహ ॥ కోపఇతి॥ యత్రస్మిన్ప్రేమ్ణికోపోఽమర్షః భ్రుకుటిరచనా భ్రూవిక్షేప రచనామాత్రంనతు నిర్భత్సనాదికం అత్ర కోపశబ్దేన కోపకృతకర్మలక్ష్యతె - యత్ర యస్మిన్ప్రేమ్ణి విగ్రహో విద్వేషః మానమభాషణమేవనవిశ్లేషః విగ్రహశబ్దేనాపి తత్రకర్మలక్ష్యతె యత్రయస్మిన్ప్రేమ్ణి అనునయా సాంత్వనం అన్యోన్యస్మిన్నితరేతర దరహసితమాత్రం నసఖీ ప్రార్థనాదికం యత్రయస్మిన్ప్రేమ్ణి ప్రసాదః ప్రసన్నతాదృష్టిపాతః అవలోకనమాత్రం నాశ్రుపాతాదికం అత్రచతుర్థవాక్యైక వినాయత్రేతిశబ్దోనకృతః తదయుక్తం యత్రదృష్టిః ప్రసాదఇతివాపాఠః తస్య ప్రేమ్ణః అధునా ఇదానీంవైశసంహా నిర్జాతముత్పన్నం తదిదంపశ్య అవలోకయ వైశసజననమేవ వివృణోతికిమితిత్వం పాదాంతె పాదప్రాంతెలుఠసిపరివర్తసేఖలాయాః దుష్టాయాః మేమమమన్యుమోక్షః కోపశాంతి

శ్చ నభవతీతిసంబంధః- అత్రచన్యః ప్రియదుష్టతానిమిత్తకః - యథాభా
రతీయే ॥శ్లో॥ ప్రతిపక్షసకాశాత్తుయస్సౌభాగ్యప్రకాశకః । ఉపసర్పేత్స
చిహ్నశ్చమన్యుస్తత్రోపజాయతే ॥ ఇతి, ఖలాయా ఇత్యాత్మనిఖలత్వారో
పణేన ప్రియస్య ఖలత్వం జ్ఞాప్యతే మన్యుమోక్షాభావకథనేన ప్రియస్య
అపరాధాతిశయో వ్యజ్యతే అత్రనాయికాస్వీయా ధీరాప్రగల్భాచ, కిం
చఖండితా నాయకోధృష్టః మానకృతోవిప్రలంభః శృంగారః ఈర్ష్యా
క్రోధప్రాయంనర్మ ఆక్షేపోలంకారః ॥ ... ॥33॥

చ ॥ అడపగరానిమే ప్రణయమందున కోపమునాదుకన్బొమల్।
ముడుచుట మాత్రమైచలగ పోరుటమానము బూను మాత్రమే।
యుడుగనియూరడింపుమనయొండొకలస్మితమాత్రమలర దీ। కొడు
విధమత్తి పాతమయి రేబగలుండెనో యట్టిప్రేమకి । స్పదుకడు
పోనిగల్గె ఖలపుంగవ దీనినిజూడునీవునా । యడుగులచంతబాలికా
నను యశ్యసహిష్ణయు దుష్టమైననా । కడగదుకోపమేమనుచు వా
నల బెట్టెదవోరిసామిగా ॥ . ... ॥33॥

తా॥ ఇచట ప్రియుని దుష్టత్వమువలన గలిగినదికోపము, అట్టికోపము
తనకు శమింపలేదు తానుదుర్మార్గురాలని చెప్పుటచేత ప్రియుడుదుర్మార్గు
డని యతడుచేసిన యపరాధమంత యధికమైనదియని తాత్పర్యము. ప్రి
యుని దుర్మార్గమువలనఁగోపము కలిగెననుటకు భారతీయమునందు
సవతిదగ్గిరనుండి తనసౌభాగ్యమును దెలియఁజేయువాఁడై సచిహ్నుఁడు
గాఁబ్రియుడువచ్చె నావానియందలుక కలుగుననియున్నది. ఇచట నా
యికస్వీయ ధీరప్రగల్భ, ఖండిత, నాయకుఁడుధృష్టుండు, మానకృత విప్ర
లంభము శృంగారము, ఈర్ష్యాక్రోధప్రాయము నర్మము, ఆక్షేపాలం
కారము.

మూ॥ సుతను జహిహి మానం పశ్య పాదానతం మాం నఖలు త
వకదాచి త్కోపఏనం. విధోభూత్ । ఇతినిగదతి నాథేతిర్యగా
మీలితాక్ష్యా నయనజలమనల్పంముక్తముక్తంనకించిత్ ॥ 34॥

వ్యా॥ అ॥ కుపితాం నాయికాం సాంత్వయతో నాయకస్య స్థితిం కవి రాహ॥ సుతన్వితి॥ హే సుతను శోభనాంగి కాం తేమానమభాషణం జహీహి త్యజ పాదానతం పాదప్రణతం మాం పశ్య అవలోకయ తవ కదాచిదపి కశ్చిత్కోऽపి ఏవం విధః ఈదృశః కోపో నాభూత్ఖలు ఖలుశబ్దోऽనునయే. ॥న॥ నిషేధవాక్యాలంకారానునయామంత్రణేషు ఖల్విత్యమరః- ఇత్యేవం నాథేన గదతి వదతి సతి తిర్యగామీలితాక్ష్యా తిర్యక్తిరశ్చీనం యథాభవతి తథా ఆమీలితే ఆక్షిణీ నేత్రే యస్యాస్సా తథోక్తా తయా నాయికయా అనల్పం బహులం నయనజలం అశ్రుముక్తం త్యక్తం కించిన్నోక్తం భాషితం తు కించిన్నాస్తీతి సంబన్ధః "న ఖలు తవ కదాచిత్కోప ఏవం విధోऽభూత్" ఇత్యనేన పూర్వమస్యానేకబహుశోऽపరాద్ధమితి వ్యజ్యతే "నయనజలమనల్పం ముక్తం" ఇత్యనేన ప్రసాద ప్రాప్తభావస్సూచ్యతే, తిర్యగామీలితాక్ష్యా ఇత్యనేన గమ్యమాన ప్రసాదసంవరణే నోక్తం చ కించిదిత్యనేన ఉపేక్షానువృత్తిస్సూచ్యతే- అత్ర కోపభావశాంతిః నాయికా స్వీయా మధ్యా చ నాయకశ్శఠః మానకృతో విప్రలంభశ్శృంగారః అత్ర సమస్తాస్ఫోటః, సమస్తాస్ఫోటస్తు భావానాం సూచితోల్పరసస్తైరిత్యుక్తత్వాత్- జాతిరలంకారః॥ ॥౩౪॥

ఉ॥ కప్పురగంధిమాన మికఁ గావటు వీడుము కాళ్ళఁబడ్డనన్। దప్పక
జూడు నా యెడల తామరసాయత నేత్ర నైననీ। కెప్పుడు నిట్టికో
పము వహింపదటంచు ప్రియుండు బల్కఁగా। నప్పుడు కొంచ మడ్డ
ముగ నక్షుల మూయుచు నీళ్ళు మెత్తెచున్। చిప్పలఁబోలు రెప్పలను
చిందుచు గ్రందగ రాల్చి యేమియున్। జెప్పకయుండె పల్లవుల
సేతలకోర్వరానినితంబినీమణుల్॥ ... ... ౩౪॥

తా॥ నీకెప్పుడు నింత కోపము లేదనుట చేత నితఁడింతకుం బూర్వమున నేకాపరాధముల జేసి నాఁడనియు గన్నీళ్ళు విడిచెననుట చేత కోపము దీరె ననియు, కన్నుల నడ్డముగా గొంచెము మూసినదియనుట చేత ప్రసాదమును నటింగు పరచుటయు ఏమియు చెప్పలేదనుట చేత నిక నీర్ష్యా నిశ్శేషముగ బోలేదనియు దోచుచున్నది, ఇచట కోపభావశాంతి:- నాయిక స్వీ

యమధ్య- నాయకుడు శఠుఁడు, మానకృత విప్రలంభశృంగారము- నర్మస్ఫోటము- భావలేశములచేత సూచింపబడిన యల్ప రసము నర్మస్ఫోట మనిదానిలక్షణము, జాతియలంకారము॥

మూ॥ గాఢాలింగనవామనీకృతకుచప్రోద్భిన్న రోమోద్గమా సాంద్రస్నేహ రసాతిరేక విగళత్కాంచీ ప్రదేశాంబరా। మామా మానదమాతిమామలమితిక్షామాక్షరోల్లాసినీ సుప్తా కిన్నుమృతా ను కింమనసిమే లీనావిలీనానుకిం॥ ౩౫॥

వ్యా॥ నాయకోక్తిః ॥ గాఢాలింగనేతి ॥ గాఢాలింగనవామనీకృతకుచప్రోద్భిన్నలోమోద్గమా దృఢాశ్లేషఖర్వీకృత స్తనసముద్భూత రోమాంచా సాంద్రస్నేహరసాతిరేక విగళత్కాంచీ ప్రదేశాంబరా నిబిడప్రేమాతిశయ స్రంసమానమేఖలాపదాంశుకా సతీనాయికా హేమానద మానంగరిమాణం ద్యతి ఖండయతీతి మానదస్తస్య సంబుద్ధిః మామా అలమలం ॥మాస్మమాలంచ వారణ ఇత్యమరః॥ అతి అతిమాత్రం మా అలం మాం ప్రతి అలమలమిత్యేతస్మివారణే ఇత్యనేన ప్రకారేణ క్షామాక్షరోల్లాసినీ పారవశ్యేన కృశాక్షరం యథాభవతి తథా వ్యాహరంతీ అత్ర మా మే త్యాది నిషేధబాహుల్య మధాష్ట్యాత్ తతః క్రమేణ పారవశ్యాతిశయం ప్రాప్తావితర్క్యతే కిమితి సుప్తా కిన్ను నిద్రితా కిన్ను కిన్విఇత్యత్ర వితర్కే మృతా కిన్ను మూర్ఛితా కిన్ను అత్ర మృతిర్నామ మూర్ఛాదశైనమరణాసన్నా మృతిరిత్యుపచర్యఇత్యుక్తత్వాత్ మే మనసి లీనా కిన్నుశ్లిష్టా కిన్ను విలీనా కిన్వితి సంబంధః "మనసి మేలీనా విలీనానుకిం" ఇత్యనేన వితర్కాద్వయేన వినష్టబాహ్యానుసంధానస్య అంతరనుసంధానం కుర్వతో నాయకస్యాపి పారవశ్యేచ్ఛేదో గమ్యతె॥ అత్ర ప్రళయోనామ సాత్వికభావః ప్రళయోనష్టచేష్టతేత్యుక్తత్వాత్ నాయికాపరకీయాకన్యా-యథాశాకుంతలే॥ శ్లో॥ ముహురంగులిసంవృతాధరోష్ఠం ప్రతిషేధాక్షరవిక్లబాభిరామం। ముఖమంసవివర్తి పక్ష్మలాక్ష్యాః కథముప్యున్నమితం నచుంబితం॥ తదితి-స

మ్భోగశ్శృంగారః అత్ర నర్మస్పందః ''నర్మస్పందస్సుఖారంభో భయసంతోషసంగమ'' ఇతి జాతిరలంకారః॥ ... ... ౩౫॥

మ॥ సుదృఢాలింగన చేతహ్రిస్వమగు వక్షోజాతయుగ్మంబునం। దువయంబౌ పులకాంకుర ప్రకరమైయుప్పొంగుచుక్ దట్టమై।యొదవు ప్రేమరసాతిరేక యుతయయ్యెక్ జారుకాంచీప్రదే। శధుకూలాంచలయౌచు మానదుడవిచ్చెక్ వద్దువద్దింకనా। కిదియే మెక్కువ జాలునంచు మృదుశాకృత్యక్షరాలాపమై। నిదురం జెందెనో మూర్ఛనొందెనో దురంధీభూతమై యుయున్న నా। హృదయంబందునడాగెనో యణగెనో యెట్లున్నదో దోచదే॥ ౩౫॥

తా॥ ఇకను గట్టిగా గాగిలింపగానే స్తనములు కుచుచులై వానియందు రోమాంచముకలుగుచుండగా నున్ను అతిప్రేమము చేత నుల చీర జాఱుచుండగానున్ను చాలు నింక వలదని తిన్నగా జెప్పును నాయిక నిదురబోయెనో మూర్ఛ నొందెనో యన్నట్లు సుఖ పారవశ్యము చేత నిశ్చేష్టురాలాయెను పిమ్మట తనకును సుఖపారవశ్యము కలుగుటవలన తన మనస్సుతోగూడి అందేయణగె నేమోయన్నట్లు భేదము తెలియకుండెనని యభిప్రాయము. ఇచట చేష్టలుడిగెననుటవలన ప్రళయమను సాత్త్విక భావము, నాయిక పరకీయ కన్య, కన్య యనుటకు శాకుంతలమునందు మాటిమాటికి వ్రేళ్లచేత బెదవుల మూయగా వలదువలదని తొట్రుపాటుతో చెప్పుచు భుజశిరస్సు మీదికి తిరిగిన నాయికయొక్క ముఖము నెట్టితిగాని చుంబనము చేయనే లేదనియున్నది, సంభోగము శృంగారము, నర్మస్పందము సుఖారంభమందిద్దరి సంతోషములు కూడుట నర్మస్పందమని దానిలక్షణము, జాతియలంకారము.

మా॥ పటాలగ్నె పత్యౌనమయతి ముఖంజాత వినయా హఠాశ్లేషం వాంఛత్యపహరతి గాత్రాణి నిభృతం। అశక్తా చాఖ్యాతుం స్మితముఖసఖీదత్తనయనా హ్రియాతామ్యత్యంతః ప్రథమ పరిహాసేనవవధూః॥ ... ... ౩౬॥

వ్యా ॥ అ ॥ నవసంగమెలజ్జా వ్యాకులాయా నాయికాయాః దశాంకవి రాహ ॥ పటాలగ్నఇతి ॥ పత్యౌప్రియె పటాలగ్నే చేలాంచలగ్రాహిణి సతిజాత వినయాసతీ అత్రవినయశబ్దః కులపాలికాజనోచితాచార వాచకః ముఖంవినమయతి అవాకరోతి హఠాశ్లేషం ప్రసభాలింగనంవాంఛత్య భిలషతిసతిగాత్రాణ్యంగాని నిభృతంనిశ్చలం యథాభవతి తథాలప హరతి అపాకర్షతి ఆఖ్యాతుమేనం నివారయతేతి వక్తుమశక్తాఉత్తమాసతీ స్మితయుక్తం ముఖంయాసాంతాః తథోక్తాఃతాశ్చ తాస్సఖ్యశ్చతాసుద త్తైవిన్యస్తేనయనే నేత్రేయయాసాతథోక్తాఏవంప్రథమపరిహాసే ఆద్యనర్మ వ్యాహారే నవవధూర్నవోఢాహ్రియాలజ్జయా అంతః అంతరంగె తామ్యతిగ్లానింభజతీతి సంబంధః - అత్రాభిప్రాయోవ్యక్తఏవ అత్రవ్రీడానామ సంచారీభావః-నాయికాస్వీయ్యా ముగ్ధాచ నాయకోనుకూలః, సంభోగః శృంగారః, సంగేచ్ఛారూపం, శృంగారినర్మ,జాతిరలంకారః ॥౩౬॥

చ ॥ ధవుడు చెరుంగుబట్టుకొన తావినయంబునయంబుదోపమో।
మవనతిజేయుతాబలిమినక్కున గ్రక్కున జేర్చగోరుచో । నవ
యవముల్ కదల్పకను యట్టెనుడుంచును జెప్పజాలకే । లనహా
నితాస్యలౌ సఖులనల్లడబూచుచు నిట్టుసిగ్గుచే । నవవధువంతరంగ
మున నల్గుచుతాప్రియవ్రియా ప్తిలోకె॥ ౩౬॥

తా ॥ అనఁగా గ్రొత్తనాయిక ప్రియుడు వస్త్రమును పట్టుకోఁగానే సిగ్గుపడి తలవంచుకొనుచు కౌఁగలింపరాగానంగములు ముణుచుకొనుచు నవ్వుచున్న చెలులంజూచుచుఁదనలోఁ దాను బడలునని యభిప్రాయము, వ్రీడయను సంచారిభావము, నాయిక స్వీయ్యాముగ్ధ, నాయకుఁడనుకూలుఁడు సంభోగము శృంగారము, సంగేచ్ఛారూపము శృంగారినర్మము, జాతియలంకారము.

మూ॥ నాపేతోనునయేనయఃప్రియసుహృద్వాక్యైర్నయస్సంవృతోమోదీసుఃకాండివసంవిషహ్యాహృదయేయత్నాతరోఘుంభిగ్నృపస॥

అన్యోన్యస్యహృతేముఖేవిహితయోస్తిర్యక్కథంచిద్దృశో స్సంభే
దేసపదిస్మితవ్యతికరేమానోవిహస్యోజ్ఝితః॥ ౩౭॥

వ్యా॥ కవేర్వాక్యం॥ నాపేతఇతి॥ యోమానః అనునయేన ప్రార్థనయా సఖీనామితిశేషః నాపేతః నాపగతః కించయః ప్రియసుహృద్వాక్యైః ప్రియస్యసుహృదః ప్రియసుహృదః తేషాంవాక్యైర్వచనైర్నసంవృతః నసమాపితః యఃదీర్ఘమాయతం దినందివస ॥ను॥ కాలాధ్వనోరత్యంత సంయోగె ద్వితీయా విషహ్య సహిత్వా యత్నాద్ధృదయె కథంచిద్ధృతః కృచ్ఛ్రేణధారితః సఃమానః అన్యోన్యస్యముఖే వదనేహృతె ఆకృష్టె అపాకృతెసతీత్యర్థః కథంచిత్కేనాపి ప్రకారేణః తిర్యక్తిరశ్చీనం యథా భవతి తథావిహితయోః కృతయోర్దృష్ట్యోః సంభేదే సంగమేస్మితస్య ఈషద్ధసితస్య వ్యతికరే సంబంధేసతి ఉభయోర్ముఖవికాసె సతీత్యర్థః సపది సద్యో విహస్యహాసంకృత్వామానః ప్రణయకోపః ఉజ్ఝితః విసృష్టఇతి సంబంధః అత్రకోపశాంతిః, నాయికాస్వీయామధ్యాచ నాయకోనుకూలః మానానంతరం సంభోగః చేష్టాకృతసంగేచ్ఛారూపం శృంగారినర్మ జాతిరలంకారః ॥ ... ... ॥౩౭॥

ఉ॥ ఘోరతనొందునే ప్రణయకోపము నెచ్చెలు లూరడింపుచే।
దీరదొవానిమిత్రతతిదెల్పిన నారదొ దీర్ఘమాదినం । చారయనో
చికపూనికగనట్టె మనంబునచాలగాశిచె। ధారణనొందె నా కిను
కదావున యిర్వర మోముదిప్పులన్ । దోరగ బెట్టుకొన్నతమ
యొద్దవుబూపులసంధిలోదర । స్మేరవికాసమందుననిమేషములో
పలపీడెజూచితె॥ ... ... ౩౭॥

తా॥ అనఁగా నొక్కదినమెల్ల నెవరుచెప్పినసుమానక వృద్ధింబొందియున్న ప్రణయకోపము కన్నుల నొరగించుకొని యొకరినొకరుజూచి కొంచెము నవ్వుకొనఁగానేమానెనని తాత్పర్యము,ఇచటఁగోపశాంతి, నాయికస్వీయమధ్య, నాయకుఁడనుకూలుఁడు, మానానంతరము సంభోగము, చేష్టాకృత సంగేచ్ఛారూపము, శృంగారి నర్మము, జాతియలంకారము.

మూ॥ గతే ప్రేమావేశే ప్రణయబహుమానే విగళితే నివృత్తే సద్భావే జన ఇవ జనే గచ్ఛతి పురః । తదుత్ప్రేక్ష్యోత్ప్రేక్ష్య ప్రియసఖి గతాంస్తాంశ్చ దివసాన్ నజానే కో హేతుర్దళతి శతధా యన్న హృదయం॥

వ్యా॥ అ॥ ప్రియేణ పరిభూతా నాయికా స్వీయాం దశాం సఖ్యాః పురస్తా వదాహ॥ గత ఇతి ॥ హే ప్రియసఖి ప్రేమావేశే రాగోద్రేకే గతే అపగతే సతి తతః ప్రణయబహుమానే ప్రణయేన ప్రేమ్ణాకృతః బహుమానః ఆదరః యాదృశో బహుమానః క్రియతే తాదృశ ఇత్యర్థః - తస్మిన్ విగళితే నివృత్తే సతి తదనంతరం సద్భావే సౌజన్యే నివృత్తే అపయాతే సతి ఇదానీం జనే తస్మిన్ జనే జన ఇవ సామాన్యజన ఇవ పురః అగ్రతః గచ్ఛతి వ్రజతి సతి తత్ప్రియకృత మపమానం చ గతాన్ యాతాన్ తాన్ దివసాంశ్చ యేషు దివసేషు సుఖేనోషితం తానిత్యర్థః ఉత్ప్రేక్ష్యోత్ప్రేక్ష్య స్మృత్వా స్మృత్వా మమ హృదయం శతధా శత ప్రకారేణ నదళతి నభిద్యత ఇతి యత్ తత్ర కో హేతుః కింకారణమితి న జానే నావగచ్ఛామీతి సంబంధః అత్ర గతే ప్రేమావేశ ఇత్యాది వాక్య చతుష్టయేన క్రమేణ ప్రేమ్ణః నిగద్యతే- నిర్వేదో నామ సంచారీభావః- అత్ర నాయికా సాధారణీ హేతురలంకారః ॥ ౩౮ ॥

ఉ ॥ ప్రీతివిశేషముఁ జనన ప్రేమతొ నాకొనరించు గౌరవ । ఖ్యాతియు జారసజ్జనతయంతదొలంగ ప్రియుండు లోపలే । రీతిగఁబో
దురొ యాటులరివ్వ నన్ముందరఁబోవుచుండనా । సేతలనాగడంచిన
విశేషదినంబుల నెంచి మెంచియో । నాతిరొ నాదు గుండియతనం
తనునూరుగశీలకుండదె । హేతువు నే నెఱుంగనికనెందుకుయాసు
ఖమట్టవి. తలుఁ ॥ ... ... ॥౩౮॥

తా ॥ అనఁగాఁ బ్రియునకుఁ దనయందున్న అనురాగమంతయు నుడిగి తన్నవమానించి తనయెదుట సామాన్యజనుఁడు బోయినట్లు పోచుండఁగా బూర్వమతఁడు తాను ను స్నేహముతో నున్నదినములను నిస్పృహాతఁడు తన్న నమానించినరీతినిఁ దలచికొని తన గుండె నూఱుప్రక్కలుగాఁ బగులుక యున్నదే, ఏమికారణమో యెఱుఁగనని తాత్పర్యము. ఇచట నిర్వేద.

మను సంచారిభావము, నాయిక సాధారణి, హేతువలంకారము.

సూ॥ చిరవిరహిణోరుత్కంఠార్త్యా శ్లథీకృతగాత్రయోర్నవమి
వ జగజ్జాతం భూయశ్చిరాదభినందతోః। కథమపిదినేదీర్ఘేయాతే
నిశామధిరూఢయోః ప్రసరతి కథాబహ్వీ యూనోర్యథా తథా
రతిః ॥ ... ... ॥౩౯॥

వ్యా॥ కవేర్వాక్యమ్ ॥ చిరేతి ॥ చిరవిరహిణోః చిరకాలవియుక్తయోః ఉత్కంఠార్త్యా ఉత్కంఠయా ఔత్సుక్యేనకృతా ఆర్తిః పీడాతయా శ్లథీకృతగాత్రయోః రసాదితశరీరయోః భూయః పునరభినందతోః సంతుష్టయోః సమాగమేనేతిశేషః యూనోః యువతిశ్చ యువా చ యువానౌ ॥సూ॥ "పుమాన్ స్త్రియా" ఇత్యేకశేషః తయోశ్చిరాద్బహుకాలాత్ జగద్భువనం నవం నూతనమివ జాతం ఉత్పన్నం తతో దీర్ఘే ఆయతే దినే అహని కథమపి కృచ్ఛ్రేణ యాతే సతి అత్ర దినస్య దీర్ఘతా ప్రతిపత్తిర్గురుసన్నిధివశాదన్యోన్యంభాషణాద్యభావేనేత్యవగంతవ్యం నిశాం రాత్రిమధిరూఢయోః తయోః బహ్వీ బహుళా కథా సల్లాపః యథా యేన ప్రకారేణ ప్రసరతి ప్రవర్తతే తథా తేన ప్రకారేణ రతిః రతం చ ప్రసరతీతి సంబంధః చిరాత్సంగతయోర్విరహిణోః పరస్పరక్లేశకథనం ఇతరేతరమపి సుఖావహమితి భావః హర్షో నామ సంచారీభావః, నాయికా స్వీయా మధ్యా చ నాయకోనుకూలః ప్రవాసానంతర సంభోగశృంగారః జాతిరలంకారః ॥ ॥౩౯॥

మ. ॥ చిరకాలంబు వియోగ వంతలు సటన్ జేరంగ నుత్కంఠచే। నొకపాదాధను చిక్కియున్నయొడలన్ మొుశొల్లగా డుండగా। హరుషంబందిన బాలదంపతులకత్యాయామకాలంబునన్। దరయం జాలి జగంబు క్రొత్తదిగ నాయన్ జూడనా పిన్మటన్। తిరమైయుంచినయాపగల్ గడపి రాత్రిన్ వారివిస్తారమా। సరసాలాపములెల్లగా జరిగెనో జరిగింపగానట్లనే। సురతంబున్ బహుభంగులన్ సలుపుచున్ సొంపొందిరశ్రాంతమున్ ॥ ౩౯ ॥

తా॥ బహుదినము లెడబాసియున్న స్త్రీపురుషులు మరలగూడి పగలెల్ల

నతికష్టముతోఁగడపి ప్రొద్దుగూకగానే, ఇద్దఱుగలసి విరహకాలమందు సమాచారముల నొకరితో నొకరు చెప్పుకొనుచు సురతము సల్పిరని తాత్పర్యము. హర్షము సంచారిభావము, నాయిక స్వీయమధ్య, నాయకుఁడనుకూలుఁడు, ప్రవాసానంతర సంభోగము శృంగారము, జాతియలంకారము.

మూ॥ దీర్ఘా తోరణమాలికా విరచితా దృష్ట్యైవ నేందీవరైః పు
ష్పాణాం ప్రకరస్స్మితేన రచితో నో కుందజాత్యాదిభిః । దత్తస్స్వే
దముచా పయోధరభరేణార్ఘో న కుంభాంభసా స్వైరేవావయ
వైః ప్రియస్య విశతస్తన్వ్యా కృతం మంగళమ్ ॥ ॥౪౦॥

వ్యా॥ కవేర్వాక్యమ్ ॥ దీర్ఘేతి ॥ దీర్ఘా ఆయతా తోరణమాలికా తోరణస్రక్ దృష్ట్యైవ విరచితా నిర్మితా ఇందీవరైర్నీలోత్పలైర్న విరచితా పుష్పాణాం కుసుమానాం ప్రకరః ప్రక్షేపణం స్మితేన రచితః కృతః కుందజాత్యాదిభిః మాఘ్యమాలత్యాదిభిః కుసుమవిశేషైర్నకృతః ఆచారార్థం గృహాంగణేషు పుష్పోపహారః క్రియతే అర్ఘః ఉపచారవిశేషః స్వేదముచా స్వేదం ఘర్మం ముంచతీతి స్వేదముక్ తేన పయోధరభరేణ కుచభారేణ దత్తః కుంభాంభసా కలశోదకేన నదత్తః ఏవం తన్వ్యా నాయికయా విశతః దేశాంతరాదాగత్య గృహం ప్రవిశతః ప్రియస్య స్వైః స్వకీయైః అవయవైరేవ మంగళం కల్యాణం కృతమితి సంబంధః అత్ర హర్షో నామ సంచారీభావః, నాయికా స్వీయా మధ్యా చ నాయకోఽనుకూలః, ప్రవాసానంతరం సంభోగ చేష్టాకృతమాత్మోపక్షేపరూపం శృంగారి నర్మ, రూపకాలంకారః ॥ ... ... ॥౪౦॥

చ॥ కలువలచేత గాదుతకన్నులచేతనె దీర్ఘమైనసం। గళతర
తోరణస్రజముగట్టెనుమల్లెలుజాజులైనఁబు। వ్వులగమిచేత గాదున
గువుల్ పచరించుటచేతఁబువ్వులన్ । జలజలజల్లె హేమకలశంపుల
కాదుజలార్ఘ్యమిచ్చుటల్ । కులుకగతాచమర్చె తనగుబ్బలచే
తనొసంగెనిట్లుతా ! నొలుకుచునన్యదేశమునసుండి ప్రియుండిలు

జేరవచ్చిరక్ । పులకలుబారి మోదమున బొంగెడుకోమలయంగ
కంబుచే। చిలుకలకొలికి మంగళము జేయుచునుండెని జేసు రాకకున్॥

తా॥ ప్రియుడన్యదేశమునుండివచ్చి ఇల్లుచొచ్చునపుడు నాయిక యెదురుచూడు చూపులు నల్లకలువలతోఁగట్టిన తోరణమువలె నుండెననియు, ఆపె చిరునగవు కాంతి పువ్వులఁజల్లినట్లుండెననియు చెమటపట్టుచున్న స్తనములర్ఘ్యోదక కలశమువలె నుండెననియుఁదాత్పర్యము. ఇచట హర్షమను సంచారిభావము, నాయిక స్వీయమధ్య, నాయకుఁడనుకూలుఁడు, ప్రవాసానంతర సంభోగము, చేష్టాకృతమగునాత్మోపక్షేపరూపము, శృంగారినర్మము, రూపకాలంకారము.

మూ॥ కాంతెసాగసియాపితెప్రియసఖీ వేషంవిధాయాగతెభ్రాం
త్యాలింగ్యమయారహస్యముదితంతత్సంగమాపేక్షయా । ముగ్ధేదు
ష్కరఏష ఇత్యతితరాం ముక్త్వాసహాసంబలా దాలింగ్యచ్ఛలితా
స్మి తేనకితవేనాద్యప్రదోషాగమె ॥ ... ॥౮౧॥

వ్యా॥అ॥ ధూర్తేననాయకేన కృతాంవంచనాం నాయికాసఖీభ్యో నివేదయతి॥ కాంతఇతి ॥ సాగసిసాపరాధే కాంతేయాపితె నిష్క్రాసితేప్రియసఖీవేషం ఇష్టనయస్యానైపథ్యంవిధాయకృత్వాపునరాగతే ప్రాప్తేసతిమయాభ్రాంత్యా అజ్ఞానేన ఆలింగ్యపరిరభ్య తత్సంగమాపేక్షయాతస్య సంగమ స్తత్సంగమః తస్మిన్నపేక్షయావాంఛయా రహసిభవంరహస్యం ఉదితంకథితం తత్రరహస్యంనామ గృహాగతః ప్రియః మయావధీరితః సోఽవశ్యంత్వయేదానీమేవ ఆనేతవ్యఃనోచేత్ క్షణమపిజీవితం ధారయితుంనశక్నోమీత్యేవంరూపం వచనం- హేముగ్ధేమూఢే ఏషః తత్కార్యమతి తరామత్యర్థం దుష్కరోదుర్ఘటఇత్యుక్త్వా తతస్సహాసంహాసేనసహితం యథాభవతి తథాబలాదాలింగ్య తేనకితవేనధూర్తేన అద్యఅస్మిన్దివసే ప్రదోషాగమే ప్రదోషోరజనీముఖంతస్యాగమః ప్రాప్తిః తస్మింశ్ఛలితావంచితాస్మీతిసంబంధః స్పష్ట ఏవాభిప్రాయః నాయికాస్వీయా మధ్యా చ, నాయకశ్శఠః, సంభోగశృంగారః, అత్రనర్మగర్భోక్తిరలంకారః॥

ఉ॥ నాతిరొ సాపరాధియగు నాయకు నేనిలు వెళ్ళగొట్టిగా।
నాతఁడు నాదు ప్రాణసఖియట్ల సవేసము బూని రాగ నే। ప్రీతిగఁ గ్రాం
తిచే నలమి పేకొనని నాధుని సంగమ మాద్యపే। ఝాతిశయంబు చేతన
రహస్యము గెల్పగ మూఢురాలనీ। కాతలపింకదుర్షర మటంచు
నుఫక్కున నవ్వగట్టిగా। నాతురబుద్ధి చెకితవుడట్ల నే కౌగిట జెర్చి
నన్నునీ। రీతిగ మోసబుచ్చెగ దెయీముని మాపటి వేళనిప్పుడె ॥౮౧॥

తా॥ ప్రియుఁడపరాధము చేసి రాఁగా నతనిం దిరస్కరించియటు పిమ్మట నతఁడు చెలికత్తెవేషము వేసుకొని రాఁగా నేను దెలిసుకోఁజాలక కౌగలించుకొని ప్రియునిఁ దోషుకొని రమ్మను రహస్యమున తనితోఁ జెప్పితినంతట నతండు నున్న దృఢముగాఁ గౌగలింపఁగాఁ బ్రియుండని తెలిసికొంటినని తాత్పర్యము. నాయికస్వీయ్య మధ్య నాయకుఁడు శఠుఁడు సంభోగము శృంగారము. నర్మగర్భము, యుక్తియలంకారము.

శ్లో॥ ఆశంక్య ప్రణతిం పటాంతపిహితౌ పాదౌ కరోత్యాదరాద్వ్యా
జేనాగత మావృణోతి హసితం న స్పష్ట ముద్వీక్షతే। మయ్యాలాపవ
తి ప్రతీపవచనా సఖ్యా సమం భాషతే తన్వ్యాస్తిష్ఠతు నిర్భరప్రణ
యితా మానోఽపి రమ్యోదయః॥ ... ॥౮౨॥

వ్యా॥ నాయకోక్తిః॥ ఆశంక్యేతి॥ ప్రణతిం ప్రణామమాశంక్య ఉత్ప్రేక్ష్యైవ ప్రణామం కరిష్యతీత్యాశంక్యేత్యర్థః ఆదరాద్బహుమానాత్పాదౌ చరణౌ పటాంతపిహితౌ చేలాంచలాచ్ఛాదితౌ కరోతి ఆగతముద్గతం హసితం వ్యాజేన కేనాపిచ్ఛద్మనా ఆవృణోతి ఆచ్ఛాదయతి స్పష్టం వ్యక్తం నోద్వీక్షతే నావలోకయతి మయి ఆలాపవతి సతి ప్రతీపవచనా ప్రతికూలవాక్సతీ సఖ్యా వయస్యయా సమం భాషతే ఆలపతి-తన్వ్యాః కాంతాయాః నిర్భరప్రణయితా ప్రణయిన్యాభావః ప్రణయితా నిర్భరా చ సా ప్రణయితా చ॥సూ॥ "త్వతలోర్గుణవచనస్య" ఇతి పుంవద్భావః తిష్ఠతు ఆస్తాం మాన ఈర్ష్యాకృతకోపోఽపి రమ్యోదయో మనోహరోదయ ఇతి సంబంధః- స్పష్ట ఏవాభిప్రాయః, నాయికాస్వీయా ప్రగల్భా చ, నాయకశ్శఠః మాన

కృత విప్రలంభశ్శృంగారః మానకృతం చేష్టారూపం నర్మ జాతిరలంకారః॥

చ॥ ఇతఁడు నమస్కరించునని యెంచి పదంబులఁ జీరకొంగుచే।
నతులబహుకృతిన్ చతురయప్పుడె గప్పుకొనంగఁ జేయుచు । స్మిత
మురు రేఖ సాకునఖ సీకరునిం దాచుచునున్న ధోరణిన్ । ప్రతికృతిచాగ
జూడది సెపల్కఁగఁబోయినచో వయస్యతో । డుత ప్రతికూలము
ప్పగనుడుల్ పరించుఖేమిజెప్పుదీ । కుతుకవతీలలామ ఘనకోమల
ప్రేమయటుండనిమ్మనా । సతము ఖకోపగించుకొనినన్ సొగసుల్
పచరింపుచున్నవె॥ ... ... ॥౪౨॥

తా॥ ప్రియుఁడాలు తన్నుఁజూచి పాదములకు నమస్కరించునని తలచి పాదముల మూసికొని ముఖమున గలుగు చిరునగవు నేదోయొక సాకుచేత నవహ్నవించుచు తనచాయఁ జక్కఁగాఁజూడక తానాడుమాటలకు ప్రతికూలములగు మాటలఁజెలికత్తెతోఁ జెప్పుచుండగా నాపెయొక్క ఈర్ష్యాకోపమును ప్రేమమువలె మనోహరముగనుండెనని తాత్పర్యము. నాయిక స్వీయ ప్రగల్భ, నాయకుఁడు శఠుఁడు, మానకృత విప్రలంభము శృంగారము, మానకృత చేష్టారూపము నర్మము జాతియలంకారము.

మూ॥ సాయావంతిపదాన్యలీకవచనైరాలీజనైః పాఠితా తావం
త్యేవకృతాగసో ద్రుతతరం వ్యాహృత్య పత్యుః పురః। ప్రారబ్ధా పరి
తో యథా మనసిజస్యేహా తథా వర్తితుం ప్రేమ్ణో మౌగ్ధ్యవిభూష
ణస్య సహజః కోఽప్యేష కాంతక్రమః॥ ... ॥౪౩॥

వ్యా॥ కవేర్వాక్యమ్॥ సేతి॥ సా నాయికా అలీకవచనైః మిథ్యాభాషితైః ఆలీజనైః సఖీజనైః యావంతి పదాని యావంతశ్శబ్దాః పాఠితా అగమితా కృతాగసః కృతాపరాధస్య పత్యుః ప్రియస్య పురః అగ్రతః తావంత్యేవ పదాని ద్రుతతరమతిశీఘ్రం వ్యాహృత్యోచ్చార్య తతః పరం మనసిజస్య మన్మథస్య ఇచ్ఛా కాంక్షా యథా భవతి తథా పరితః వర్తితుం చలితుం ప్రారబ్ధా ఉపక్రాంతా మౌగ్ధ్య విభూషణస్య మౌగ్ధ్యమప్రాగల్భ్యం విభూషణమాభరణం యస్య అతథోక్తం తస్య ప్రేమ్ణః ప్రియత్వస్య ఏషః సహజః

వ్యక్తైవ నాయికాస్వీయా ముగ్ధాచ, నాయకశ్శఠః, సంభోగశృంగారః అత్ర సంగేచ్ఛారూపం శృంగారినర్మ జాతిరలంకారః॥ ॥౪౨॥

ఉ॥ ఆరమణీ లలామకన్యతాలపమైనసఖీజనంబుమే। తీరున నెన్నిమాటలను దెల్పగ నేర్పిరొ అన్నిమాటలా। తీరున దప్పాన ర్చినపతికి పరికింపకవానిముందటా। య్యారి బిరాననాడుచును యంతట కంతునిజేచ్చ యట్లనో। వారకనట్లొనర్చుట కవార్యత నెల్లెడజేయసాగెన। వ్వారగమౌగ్ధ్యమాభరణమైతగుబ్రీతికి నిట్టి వెల్లసొం। పారుస్వభావమై రుచిరమానదియొక్క క్రమంబుచూ డగ॥ ... ... ॥౪౩॥

తా॥ ముగ్ధనాయిక తనచెలులు చెప్పిన మాటలను ప్రియుడురాగానే వానియెదుట నతిత్వరితముగఁజెప్పి యటుతర్వాత మన్మథునకు స్వాధీనురాలై ప్రియునిలోననుకూలముగ నుండెనిది ప్రాగల్భ్యములేని ప్రేమమునకు స్వాభావికమగురీతియని తాత్పర్యము. నాయికస్వీయముగ్ధ, నాయకుఁడు శఠుఁడు, సంభోగశృంగారము, సంగేచ్ఛారూపము శృంగారినర్మము, జాతియలంకారము.

మూ॥ దూరాదుత్సుకమాగతేవివలితం సంభాషిణిస్ఫారితంసంశ్లిష్యత్యరుణంగృహీతవసనేసంకోచితభ్రూలతమ్। మానిన్యాశ్చరణానతివ్యతికరే బాష్పాంబుపూర్ణంక్షణాత్ చక్షుర్జాతమహోప్రపంచచతురం జాతాగసిప్రేయసి॥ ॥౪౪॥

వ్యా॥ కవేర్వాక్యమ్॥ దూరాదితి॥ జాతాగసి కృతాపరాధేప్రేయసి ప్రియతమేదూరాత్ స్థితేసతీతి శేషః ఉత్సుకముత్కంఠితమాగతే ప్రాప్తే సతి వివలితంవివర్తితం సంభాషిణి ఆలపతిసతిస్ఫారితం సంశ్లిష్యత్యాలింగతిసతి అరుణంరక్తంగృహీతవసనే ఆకృష్టవస్త్రేసతి సంకోచితభ్రూలతంసంకోచితాభుగ్నా భ్రూలతాభ్రూవల్లీయస్యతత్తథోక్తంచరణానతివ్యతికరేసతి అనతేః ప్రణామస్య వ్యతికరస్సంబంధః చరణయోరానతివ్యతికరో యస్యతథోక్తం తస్మిన్ బాష్పాంబుపూర్ణం అశ్రుజలభరితం

మానిన్యాః మానవత్యాః చక్షుర్నేత్రం క్షణాదల్ప కాలాత్ప్రపంచచతురం ప్రపంచేన ఔత్సుక్యాది బహుప్రకారేణ చతురంమనోహరంజాతం సంపన్నం అహో ఆశ్చర్యమితిసంబంధః అత్ర ఔత్సుక్యం స్వాభావిక ప్రేమాతిశయేన వివళితత్వమపరాధినం ద్రష్టు మసహమానతయా స్ఫారితత్వం క్రోధాధిక్యేన అరుణత్వం క్రోధవృద్ధ్యా భ్రూలతాసంకోచః క్రోధాతిశయేన బాష్పాంబుపూర్ణత్వం క్రోధశాంత్యా చేతి బోద్ధవ్యమ్. అత్ర నాయికాస్వీయా మధ్యాప్రగల్భయోరన్యతరా నాయకశ్శఠః మానకృతో విప్రలంభశృంగారః, ఈర్ష్యాక్రోధప్రాయం నర్మ జాతిరలంకారః॥౪౪॥

ఉ॥ నేరము జేసియుండినవినీతశఠుడరుదెంచియుంటికిన్। దూ.
రమునందునిల్వతమితోఁచగనుత్సుకమైనమీపమున్। జేరననూయ
చేదిరిగి చెంగట నిల్చుచు మాటలాడవి। స్ఫారతనొందె కౌగిటను
దాచగకోపముచేత నెఱ్ఱనై। చీర చెఱంగుబట్ట మఁడిజెందినక
న్బొమమైపదంబులన్। జారి నమస్కరించిన ప్రసన్నతచే విమ
లాశ్రుపూర్ణమై। యారయమానినీ మణిమిటారపుచూపు క్షణం
బులోనతా। వేఱువిధంబులై చదిక్ వేడుకనిచ్చునదేమిచోద్యమో॥

తా॥ నాయిక నేత్రము ప్రియుని దూరమునఁజూడఁగానే స్వాభావికమగు ప్రేమముచేత వానియందాసక్తమాయెననియు ప్రియుఁడపరాధిగనుక దగ్గరకురాఁగానే చూడనిష్టములేక త్రిప్పఁబడెననియు, కోపము కలుగుటచేత విస్తరింపఁబడెననియు, క్రోధము వృద్ధిఁబొందునపుడెఱ్ఱని దాయెననియు, క్రోధమతిశయమగుటచేతఁగనుబొమల ముడిచెననియు, పాదములకు మ్రొక్కఁగా కోపశాంతియగుటచేతఁ గన్నీళ్లుగలదాయెననియుఁదాత్పర్యము. ఇచట నాయికస్వీయ్య మధ్యగాని ప్రగల్భగాని, నాయకుఁడుశఠుఁడు మానకృత విప్రలంభము శృంగారము, ఈర్ష్యాక్రోధప్రాయము నర్మము, జాతియలంకారము.

మూ॥ అంగానామతితానవంకుతఇదం కంపశ్చకస్మాత్కుతో ము
గ్ధేపాండుకపోలమాననమితి ప్రాణేశ్వరేపృచ్ఛతి। తన్వా వ్యసర్వ

Funding: Tattva Heritage and IKS-MoE. Digitization: eGangotri.

మిదంస్వభావత ఇతి వ్యాహృత్య పక్ష్మాంతర వ్యాపిబాష్పభరస్త్ర
యావళితయా నిశ్వస్య ముక్తోన్యతః ॥ ... ॥౪౫॥

వ్యా ॥ కవేర్వాక్యమ్ ॥ అంగానామితి ॥ హేముగ్ధే అంగానాం అవయవానాం ఇదమతి తానవమితి కార్శ్యం కుతః కస్మాద్ధేతోః అయం కంపో వేపథుశ్చ కుతః కస్మాత్ ఇదమాననం ముఖంచ పాండుకపోలం పాండురగండస్థలం కుత ఇత్యేవం ప్రాణేశ్వరే ప్రియతమే పృచ్ఛతి సానునయం పృచ్ఛమానే సతి తన్వ్యా కాంతయా సర్వమిదం స్వభావతః నిసర్గాత్ ఇతివ్యాహృత్యోక్త్వా వళితయా వివృత్తయా నిశ్వస్య నిశ్వాసం కృత్వా పక్ష్మాంతరవ్యాపి పక్ష్మణామక్షిరోమ్ణాం అంతరం మధ్యం వ్యాప్నోతీతి పక్ష్మాంతరవ్యాపి బాష్పభరః అశ్రుపూరః అన్యత ఇతరత్ర ముక్తో విసృష్ట ఇతిసంబంధః అత్రనాయకే కార్యాంతర వ్యాసంగేన చిరం సమాగత్య తనుత్వాదికం స్వస్యానాగమనాదితి జానత్యపి కుత ఇతి పృచ్ఛతిసతి ఆర్జవేన వక్తు మసహమానయా నాయికయా సర్వమిదం స్వభావత ఇతి వక్రోక్త్యా నిర్వేదస్సూచితః బాష్పభరోన్యతో ముక్త ఇత్యనేన దైన్యం సూచితం అత్ర నాయికాస్వీయా మధ్యా చకించ విరహోత్కంఠితా వా యథోక్తం భారతీయే ॥శ్లో॥ అనేకకార్యవ్యాసంగాద్యస్యానాగచ్ఛతి ప్రియః । కామతప్తైవ దుఃఖార్తా విరహోత్కంఠితా మతా ॥ అస్యాస్తనుత్వం కంపశ్చ పాండిమా బాష్పనిర్గమః । నిర్వేదశ్వాసదైన్యాద్యా అనుభావా భవంత్యమీ॥ ఇతి- దైన్యంనామ సంచారీభావః- ప్రియమానకృతో విప్రలంభశృంగారః మానకృతం వాగ్రూపం శృంగారినర్మ జాతిరలంకారః. ... ... ॥౪౫॥

ఉ॥ పోటియు జేటికేల తనువు పొక్కుచు మిక్కిలి జిక్కె కంపమిం|
తేటికిబుట్టె తెల్లనగుచీనును చెక్కులుగల్గుమోము నేం । పేటికి
జాలెనంచు ప్రియుడిష్టముతో నడుగంగ సన్నియాకె । తేటగనా
స్వభావమని చెప్పిగిడుకక్కని మోముద్రిప్పుచు । చోటను రెప్ప
లోపలను జొప్పిలు కాటుకనీటు గుల్గికం । నీటి ఝరంబునూర్పు
లు విడిలతదోచగ పైచెనక్కటా। ॥౪౫॥

తా॥ నాయకుండు కార్యాంతరమందు వ్యాపరించి బహుకాలము జరిగిన తరువాత నాయికనుజూచి నాయికకుఁగల కృశత్వాదులు దనసమాగమములేని వలననియెఱిగియు నేలయిట్లాయెనని యడుగఁగా నాయికసరిగానుత్తరము చెప్పుటకు నిష్టములేని దైన్యోక్తితో నిర్వేదమును సూచించియశ్రుమోచనముచేత దైన్యమునగ పరచెనని తాత్పర్యము. ఇచట నాయికస్వీయామధ్య, విరహోత్కంఠిత, ఎట్లనిన, భారతీయ్యమను గ్రంథమందు బహుకార్యములయందు వ్యాసంగమువలనం బ్రియుఁడు రాకుండఁగాఁగా మనముచేత దుఃఖపడుచుండునది విరహోత్కంఠితయని దాని లక్షణము,ఈమెకు దేహకార్శ్యము, దడ ఒడలు తెల్లఁబారుట,కన్నీరుకారుట,నిర్వేదము,శ్వాసము, దైన్యము,మొదలగునవియను భావములు అనియున్నది, దైన్యము సంచారిభావము, ప్రణయమానకృత విప్రలంభ శృంగారము, మానకృతవాగ్రూపము శృంగారినర్మము, జాతియలంకారము.

మూ॥ రాత్రివారిభరాలసాంబుదరవోద్విగ్నేనజాతాశ్రుణా
పాంథేనాత్మవియోగదుఃఖపిశునం గీతంతదుత్కంఠయా। అస్తాం
జీవితహారిణఃప్రవసనాలాపస్యసంకీర్తనం మానస్యాపిజలాంజలి
స్సరభసంలోకేనదత్తోయథా ॥ ... ॥౮౬॥

వ్యా॥ కవేర్వాక్యమ్॥ రాత్రీతి॥ రాత్రినిశివారిభరాలసాంబుదరవోద్విగ్నేన వారిణోజలస్య భరోభారః తేన ఆలసో మంథరః సచాసావంబుదశ్చ తస్యరవోగర్జితం తేన ఉద్విగ్నః త్రస్తః తేన జాతాశ్రుణా ఉదితబాష్పేణ పాంథేన ప్రోషితేన ఆత్మవియోగదుఃఖపిశునం ఆత్మనస్స్వస్య వియోగోవిరహః తేన దుఃఖంవ్యథా తస్య పిశునంసూచకం యథాభవతి తథా ఉత్కంఠయా ఔత్సుక్యేనతథాతేన ప్రకారేణ గీతంగానంకృతం జీవితహారిణః ప్రవసనాలాపస్య ప్రవాసకథాయాః సంకీర్తన ముచ్చారణం అస్తాంతిష్ఠతు యథాయేన ప్రకారేణ లోకేనజనేనసరభ సంసత్వరం మానస్యాపి ప్రణయకోపస్యాపి జలాంజలిర్జలస్య అంజలిర్నివాప ఇత్యర్థః దత్తఇతిసంబంధః తస్య పాంథస్య తథావిధమార్తనాదం శ్రుత్వా

Funding: Tattva Heritage and IKS-MoE. Digitization: eGangotri.

లోకః క్షణమాత్ర విరహాదపి బిభేతిస్మేత్యభిప్రాయః- దైన్యంనామ సంచారీభావః- నాయికానాయక విశేషోనస్ఫుటః ప్రవాస విప్రలంభ శృంగారో జాతిరలంకారః ॥ ... ... ॥౪౯॥

ఉ॥ వారకరాత్రిలోనుదకధారసుబంధురమైన మేఘుగ । జార
వ భీతిచేగనులరాలెడు సత్రసులనోయుపాంథుడా। త్నోనువియోగ
దుఃఖితః మొలగనౌనటులుత్సుకంబుతో । ఘోరనచాడె ప్రాణ
ములబోనిడునట్టిప్రవాసభాషణో । చ్చారమటుండ నిమ్మజనసం
హతిచే ప్రణయంపుటలకా । రారజలాంజలుల్ విడువనామెవి
యోగమునోర్వశక్యమా॥ ... ... ౪౯॥

తా॥ ఒక పాథుడు జలముచేనుండిన మేఘములనాదమువిని విరహము సహింపజాలక యార్తనాదముచేయగా విన్నజనులు మనమింక మీద నెన్నడు విరహమునొందగూడదని తలచిరని తాత్పర్యము. దైన్యము సంచారిభావము, నాయికానాయక విశేషము స్ఫుటముగాదు, ప్రవాసవిప్రలంభ శృంగారము, జాతియలంకారము.

మూ॥ స్వాందృష్ట్వాకరజక్షతంమధుమద క్షీబావిచార్యేష్యయా
గచ్ఛంతీక్వనుగచ్ఛసీతివిధృతా బాలాపటాంతేమయా । ప్రత్యా
వృత్తముఖీసబాష్పనయనా మాముంచముంచేతిమాం కోపప్రస్ఫు
రితాధరం యదవద త్తత్కేనవిస్మార్యతే॥ ... ॥౫౦॥

వ్యా॥ నాయకోక్తిః ॥ స్వమితి ॥ బాలా తన్వీ మధుమదక్షీబామధునోమద్యస్య మదేనక్షీబామత్తాభూత్వా స్వ మాత్మీయమాత్మనాకృత మిత్యర్థః కరజక్షతంనఖక్షతం దృష్ట్వావీక్ష్య అవిచార్య స్వేనకృతమిత్యజ్ఞాత్వా ఈర్ష్యయాసపత్నీకృత మిత్యసూయయాగచ్ఛంతీ అపయాంతీక్వనుగచ్ఛసీతి కుత్ర వ్రజసీతినుశబ్దః పృచ్ఛాయాం మయాపటాంతే చేలాంచలే విధృతా గృహీతాసా ప్రత్యావృత్తముఖీ ప్రతినివృత్తవదనా సబాష్పనయనా సాశ్రునేత్రాసతీమాం ముంచముంచ విసృజవిసృజేతికోప ప్రస్ఫురితాధరంకోపేన ప్రస్ఫురితఃకంపితః అధరోయస్మిన్కర్మణి తత్తథోక్తం అవదదవోచ

Funding: Tattva Heritage and IKS-MoE. Digitization: eGangotri.

దితియత్ తతేూన హేతునా విస్మార్యతే విస్మరణం ప్రాప్యతే కేనాపి విస్మర్తుమశక్యమిత్యర్థః ఇతి సంబంధః స్పష్టఏవాభిప్రాయః నాయికాస్వీయా మధ్యాప్రగల్భయోరన్యతరా నాయకోఽనుకూలః, అత్ర ఈర్ష్యాక్రోధప్రాయం కైశికీవృత్తిరంగం సర్వం జాతిరలంకారః ॥ ॥౪౭॥

మ॥ మదిరామోదమదంబు జెందితవరమ్యంబైన కెంగోటిది । ల్లె
దపైగన్గొని కానకన్ సవతి నిల్లీ గాయ మంచీర్ష్యచే । మదినో
ర్వక పడకిల్లు వెళ్ళసుదతీ మన్నింపుమెచ్చోటికే । గెదవంచా బిడ
కొంగుబట్టుకొన భృంగీవేణి కోపాలసాం । గదమై మోమును ద్రిప్పి
సాశ్రుముఖయైనన్ వీడుమంచలరంచే । పెదవెల్లాడగ బల్కినట్టి
పలుకే పెన్ రీతులన్ మర్వదే ॥ ... ... ౪౭॥

తా॥ నాయిక మద్యము త్రాగుటచేత దేహము మఱచి ప్రియుని దేహమందు తనగోటి కాటునుజూచి సవతిదనితలచి, అపలికింపబోవునపుడు ప్రియుడు పయ్యెద బట్టుకొనంగా నన్ను విడువుమని కన్నీరొలుకుచుంబలికిన పలుకునే హేతువుచేత మఱువవచ్చునని నాయకుడు చెప్పెనని తాత్పర్యము నాయిక స్వీయ, మధ్యగాని ప్రగల్భగాని, నాయకుండనుకూలుండు, ఈర్ష్యాక్రోధప్రాయము. కైశికీవృత్త్యంగమునర్మము. జాతియలంకారము.

మూ॥ చపలహృదయే కిం స్వాతంత్ర్యాత్ త్వయా గృహమాగతశ్చ
రణపతితః ప్రేమార్ద్రః ప్రియస్సముపేక్షితః । తదిదమధు
నాయావజ్జీవం నిరస్తసుఖోదయా రుదితశరణా దుర్జాతానాంస
హస్వరుషాం ఫలమ్ ॥ ... ... ॥౪౮॥

వ్యా॥ అ॥ నాయకేన ఖేదోపాయం గమితా సఖీ నాయికాముపాలభతే॥ చపలహృదయ ఇతి ॥ చపలహృదయే చంచలచిత్తే అత్ర చాపలేన అవిమృశ్యకారిత్వం వివక్షితం తథాత్వేన పరిహారేణ ప్రేమార్ద్రః ప్రేమ్ణా ప్రియత్వేన ఆర్ద్రః అత్యంతమార్ద్రస్సరసః ప్రియః వల్లభః గృహం భవనమాగతః ప్రాప్తశ్చరణపతితస్సన్ స్వాతంత్ర్యాత్ స్వచ్ఛందత్వాత్ కింసముపేక్షితః కిమర్థం అవధీరితః తతస్తస్మాత్కారణాత్ ఇ

ధాసీం యావజ్జీవం జీవితావధినిరస్తసుఖోదయా అపాకృతసుఖప్రాప్తిః రుచితశరణారోదనాలంబనాసతీ దుర్జాతానాం దుష్టానాం మహారోషాణాం ఇదంఫలం పరిపాకం సహస్వ క్షమస్వేతి సంబంధః అత్ర నాయికాస్వీయ్యా మధ్యాచ కించకలహాంతరితా యథోక్తం భారతియ్యే । శ్లో॥ సేర్ష్యాః కలహనిష్క్రాంతో యస్యా నాగచ్ఛతి ప్రియః । సా పశ్చాత్తాపసంతప్తా కలహాంతరితా భవేత్ । చింతానిశ్వాసఖేదైశ్చ హృత్తాపాభినయేన చ । సఖీనాం విప్రలాపైశ్చ ఆత్మావస్థావలోకనైః । గ్లానిదైన్యాశ్రుపాతైశ్చ రోగస్యాగమనేనచ । విభూషణాతనుత్వేనదుఃఖేనరుదితేనచ । ఖండితా విప్రలబ్ధాచ కలహాంతరితాభవేత్ । తథా ప్రోషితకాంతాచ భావైరేవం ప్రయోజయేదితి ॥ అత్ర నాయకస్మరః సోపాలంభవచనం నర్మ ఆక్షేపాలంకారః ॥ ... ... ॥౪౮॥

మ॥ అకటా చంచలచిత్తురాల ఘనప్రేమార్ద్రుఁడౌ నీదు
నా । యకుఁ డట్లింటికి వచ్చి కాళ్ళఁబడి దైన్యంబందినన్ స్వేచ్ఛచే ।
నకలంకున్ ఘనునునెందుకై యపుడుపేక్షంజేసితో దాసికై । సుక
మింతైనను లేక యేడ్చుటయె నీ కిట్టంబుగానుండలే । యికనీ వెప్పుడు
దిక్కు లేక చలియా యావజ్జీవ మీదుష్టదూ । షకమౌరోష ఫలంబునన్
గుడువు మాజర్చించ వెయ్యేటికిన్ ॥ ... ౪౯॥

తా॥ మిక్కిలి మక్కువగల నాయకుఁడు వచ్చి ప్రార్థించు నప్పుడు తిరస్కరించి యిపుడా ఫలమనుభవించెదవని తాత్పర్యము. ఇచట నాయిక స్వీయ, మధ్య, కలహాంతరిత, ఎట్లనిన, భారతీయమునందు, నాయిక చేయు నీర్ష్యాకలహము చేత నాయకుడు బయటబోయి రాకుండగా బశ్చాత్తాపమునొందినది కలహాంతరితయని లక్షణము. దీని కనుభావములు, చింత, నిట్టూర్పుబాధ, మనస్తాపము, చెలులాడు విరోధపుమాటలు, తనదశను జూచుకొనుటలు, బడలిక- దైన్యము, కన్నీరొలుకుట, రోగమువచ్చుట, దేహము భూషణములు జారిపోవుట, దుఃఖము, ఏడ్పు, ఇవి ఖండితకును విప్రలబ్ధకును, కలహాంతరితకును, ప్రోషితభర్తృకకును, సాధారణములు.

ఇచట నాయకుడుశఠుడు, సోపాలంభవచనమునర్మము, ఆక్షేపాలఙ్కారము॥

మూ॥ నభసిజలదలక్ష్మీంసాస్రియా వీక్ష్యదృష్ట్యా ప్రవససియదికాంతేత్యర్ధముక్త్వా కథంచిత్ । మమపటమవలంబ్య ప్రోల్లిఖంతీ ధరిత్రీం యదనుకృతవతీసాతత్రవాచోనివృత్తాః॥ ॥౪౯॥

వ్యా॥ నభసీతి ॥ నభసి ఆకాశె జలదలక్ష్మీం మేఘసామగ్రీంసాస్రియా సబాష్పయాదృష్ట్యాదృశా వీక్ష్యఅవలోక్య హే కాంత ప్రియ ప్రవససి యది ప్రవాసం కరోషిచేత్, ఇతి కథంచిత్కృచ్ఛ్రేణ అర్ధంసావశేషంవాక్యమితి శేషః ఉక్త్వా భాషిత్వా మమపటమంశుకమవలంబ్య గృహీత్వా ధరిత్రీం భువం ప్రోల్లిఖంతీ కషంతీ అనుపశ్చాత్సాయత్ కర్మకృతవతీ తత్రతస్మిన్ కర్మణి వాచ ఉక్తయః నివృత్తాః వ్యావృత్తా ఇతిసంబంధః-యత్కృతవతీత్యత్ర యచ్ఛబ్దవాచ్యై నిశ్శ్వాస వైవర్ణ్య బాష్ప గద్గదాదిభిః అనుభావైః త్వాం వినాక్షణమపి జీవితుమహంనశక్నోమీత్యయమర్థః॥ ప్రవససి యదీత్యస్య వాక్యశేషత్వేనావగంతవ్యః తత్రవాచోనిరస్తా ఇత్యనేన నాయికాయాశ్చింతానిశ్వాసాదీనాం అనుభావానాం దశావిశేషేషు వర్ణ్యతాం మనోగోచర ఏవ నవాగ్గోచర ఇత్యర్థో గమ్యతే.దైన్యం నామసంచారిభావః నాయికాస్వీయా మధ్యాచ నాయకోనుకూలః భవిష్యత్ప్రవాసవిప్రలంభశృంగారః అత్రనర్మస్ఫోటోజాతిరలంకారః॥౪౯

ఉ॥ మింటనువార్షికాభ్రచయ మేదుర లక్ష్మిని కంటనీటితో।
నంటినచూపులన్ గనుచు నక్కట కాంతుడపైనమాచునీ। వొంటి
గబోయదోచనుచు నూపురులతానరమాటబల్కియూ। జంటచ
చరుంగుబట్టుకొని చంగటనేలనువ్రాయుచున్న వాల్। గంటియొ
నర్చుచైవులకుకట్టడివట్టిద దేలబలర్గన్॥ ... ... ౪౯॥

తా॥ నాయిక మింటమేఘములంజూచి, నాయకునితో ప్రవాసము జేసెదవాయని సగము దేటపడెనసగా నిట్టూర్పు, ముఖము తెల్లనౌట, కన్నీరు, గద్గదత్వక, ఇవి మొదలగుననుభావముల నగపరచుటచేత నిన్ను విడిచి క్షణమైన జీవింపజాలననుట మిగిలినదని తెలుపగవలయును. వాసినేల

చెప్పవలెననిననవియయా దశలయందగపడునవి గావున మనోగోచరములుగాని వాగ్గోచరములు కావని తోచుచున్నది, దైన్యమనుసంచారిభావము. నాయికస్స్వీయ్య మధ్య, నాయకుడనుకూలుడు, భవిష్యత్ప్రవాసవిప్రలంభశృంగారము. నర్మస్ఫోటము. జాతియలంకారము. ॥౪౯॥

మూ॥ బాలే నాథ విముంచ మానిని రుషం రోషాన్మయా కిం కృతం ఖే
దోఽస్మాసు న మేఽపరాధ్యతి భవాన్ సర్వేఽపరాధా మయి । తత్కిం
రోదిషి గద్గదేన వచసా కస్యాగ్రతో రుద్యతే నన్వేతన్మమ కా తవా
స్మి దయితా నాస్మీత్యతో రుద్యతే ॥ ... ॥౫౦॥

వ్యా॥ నాయికా నాయకయోరుక్తి ప్రత్యుక్తిరూపా వాక్యమాలా॥ బాల ఇతి॥ హేబాలే ముగ్ధే నాథస్వామిన్ హేమానిని హేకోపనే రుషం కోపం విముంచ త్యజ మయా రోషాత్కింకృతం కిమాచరితమస్మాసు ఖేదః క్లేశః కృత ఇతి శేషః భవాన్మహ్యం నాపరాధ్యతి న ద్రుహ్యతి॥ సూ॥ క్రుధద్రుహేర్ష్యా దినా చతుర్థీ, మయి సర్వే సకలా అపరాధాస్సంతి తస్మాద్ధేతోః కింభవతి గద్గదేన స్ఖలితేన వచసా వాచా రోదిషి రోదనం కరోషి కస్య అగ్రతః పురో రుద్యతే రోదనం క్రియతే మమ అగ్రత ఏతదిదం రోదనం క్రియతే తవాహం కాస్మి దయితా ప్రియా భవసి నాస్మి న భవామీత్యతః కారణాత్ రుద్యత ఇతి సంబంధః అత్ర ప్రగల్భాయాం బాలే ఇత్యామంత్రణం నాయకేన వక్రోక్త్యా కృతం, తయాపి తద్జ్ఞాత్వా తథైవ వక్రోక్త్యా ప్రియం ప్రతి నాథేత్యామంత్రణం కృతం తతస్తేన ఆర్జవమాలంబ్య మానిని రుషం ముంచేత్యనునయః కృతోఽసంధేయః - తతస్తయా వక్రోక్త్యైవ రోషాన్మయా కింకృతమిత్యుత్తరం దత్తం తతస్తేన ఖేదోఽస్మాసు కృత ఇత్యుక్తం తతస్తయా అపరాధినః ఖలు ఖేదః క్రియతే భవాన్నాపరాధ్యతి కుతః ఖేద ఇతి విపరీతలక్షణయా భవాన్నిరపరాధీ ఖేదః కథం కర్తవ్య ఇతి సూచితః తతస్తేన సర్వేఽపరాధా మయీత్యపరాధాంగీకారేణ రుషం ముంచేత్యనునయః స్ఫుటీకృతః, తతస్తయా తత్తస్మాద్రోషస్యామోచనాత్కింకృతమిత్యుక్తం తతస్తేన గద్గదేన వచసా ఖేదమూలం రోదనం కరోషీత్యుక్తం, తతస్తయాక

స్వాగ్రతోరుద్యత ఇత్యనేనసంబంధతః ఖలురోదనస్య ఖేదమూలత్వాం మమ కోభవానిత్యుక్తం తతస్తేన తస్యావక్రోక్త్యభిప్రాయం విజ్ఞాయ అజాన తేవనన్వే తన్మమాగ్రత ఇత్యుత్తరందత్తంతతస్తయా పురతోరోదితు మహం తవకాస్మీత్యుక్తం తతస్తేన మమత్వందయితేత్యుక్తం తతస్తయాద యితైవ నాస్మీత్యతః కారణాన్మయారుద్యత ఇత్యుక్తమిత్యవగంతవ్యం అత్ర నాయికాస్మిన్ ధీరప్రగల్భాచ కించఖండితా యథోక్తం భార తీయే ॥శ్లో॥ అన్యాసంగాత్సముచితే వాసకే నాగతప్రియః । యస్యా స్సామానసపుగిఖార్తా ఖండితేత్యభిధీయతే ॥ ఇతి నాయకశ్శఠః అత్రమా నసృతంవాగ్రూపం శృంగారిసర్మ వాక్యోపవాక్యాలంకారః, "ఉక్తిప్ర త్యుక్తిమద్వాక్యం" ఇత్యుక్తత్వాత్ ॥ ... ॥౫౦॥

ఉ ॥ బాలరొసామిగావిభుప్రభామినిరోసముఁరోసగించినె। నే
లలిఁజేసితిక తనకునీఘనఖేదమునిచ్చితీవయో । వాలిది నాకు నే
మియపరాధమునీవొసరి చలేదుకు । ప్యాలశతఃవలెల్లతనమం
దటులైనసుగద్గదోక్తిచే । నేలసిటేడ్చెదేలరమణీయెవ్వరిముందటనే
డ్చెతేనుసిం । నేలెదునాడు ముందటనుయేవ్వతెనేను ప్రియానతం
సవె । గాలిగనీకు నేనుప్రియురాలినిగాదుగ దానికేడ్చెదన్ ॥౫౦॥

తా॥ ఇచట నాయకుఁడు ప్రగల్భను పసిబిడ్డవలె నేడ్చెదవనునభిప్రాయముతో వక్రోక్తిచేతనో బాలికయని సంబోధించెను, ఆమెయు దానినెఱిగియట్లె వక్రోక్తిచేత పోషించువాఁడా అనునభిప్రాయముతో నాథుడాయని సంబోధించెను, అటుపిదప నాయకుఁడు ఋజుతాత్పర్యముతోఁ గోపము గల్గియున్నావు కోపము విడువుమనెను, అటుపిమ్మటను నాయిక వక్రోక్తితోనే రోషమువలననే నేనుచేసితిననెను, తరువాత నతఁడుమా యందు ఖేదముఁజేసితివనెను, పిమ్మట నామె నీవు నాకేమియు నపకారము చేయవు నీయందు నేనేల ఖేదముఁజేతునని విపరీతలక్షణచేత నీవు చేసిన యుపరాధమునకెట్లు ఖేదముఁజేయక యుండవచ్చునను తాత్పర్యముఁదెలిపెను, అంతట నతఁడు నేనుజేసినవన్ని తప్పులేయని తప్పునొప్పు

కాని కోపమును విడువుమను ప్రార్థనను బ్రకటించెను,అంత నాపె రోష మును విడువక నేనేమి చేసితిననెను, పిమ్మట నతఁడు నాకుఁగష్టమగు నట్లు గద్గదస్వరముతో నేడ్చుచున్నా వింకనేమి చేయవలయుననెను,అటు తరువాత నాపె యెవని యెదుట నేడుపని వక్రోక్తిచేత సంబంధముగల వారి యెదుట నేడ్చిన పక్షమున వారికి ఖేదము గలుగును నాకు నీకు సంబంధమేమను నభిప్రాయముతో నెవని యెదుట యేడుపని చెప్పెను. అంతనతఁడా తాత్పర్యము దెలిసియుఁదెలియనట్టు నాయెదుట నేడ్చుచున్నా వనెను, పిమ్మట నాపె నీయెదుట నేడ్వను నీకు నేనెవతెయనేను, అంత నతఁడు నీవు నాకు ప్రియురాలనెను, అంతనాపె ప్రియురాలను కాన ను హేతువలననే యేడ్చెదన నేనని తాత్పర్యము, ఇచట నాయికస్వీయ ధీరప్రగల్భ, ఖండిత ఎట్లనిన భారతీయ్యమునందు, ప్రియుఁడు మఱియొకతె సంగమువల్ల సముచితమగు వాసకమునందు రాకుండఁగా నీర్ష్యాకోపముచేత దుఃఖపడు నాయిక ఖండితయని లక్షణము, నాయకుఁడు శఠుఁడు, మానకృతము వాగ్రూపము శృంగారినర్మము, వాకోవ్య వాక్యాలంకారము. ఉక్తిప్రత్యుక్తులు కలిగియుండునది వాకోవ్యవాక్యమని దాని లక్షణము.

మూ ॥ శ్లిష్టఃకింశేకిమితినమయామూఢయా ప్రాణనాథ శ్చుంబ
త్యస్మిన్ వదనవినతిః కింకృతాకింనదృష్టః । నెూ క్తగకస్మాదితినవవ
ధూచేష్టితం చింతయంతీ పశ్చాత్తాపం వహతితరుణీ ప్రేమ్ణిజా
తేరసజ్ఞా॥ ... ... ॥౨౧॥

వ్యా ॥ అ ॥ పూర్వం మౌగ్ధ్యేన వంచితాస్మీతి పశ్చాత్తాసంగతాయాః నాయికాయా ఆత్మోపాలంభంక విరాహ ॥ శ్లిష్టఇతి ॥ తరుణీయువతిః ప్రేమ్ణి ప్రణయేజాతే సంభూతేసతి లజ్జావరణం విహాయ ప్రకాశమాన ఇత్యర్థః రసజ్ఞారుచిజ్ఞా సంభోగసౌఖ్యం విశేషేణ జానతీత్యర్థః తదా నీంమూఢయా అజ్ఞయామయా ప్రాణనాథః ప్రాణేశ్వరః కిమితికం శేన శ్లిష్టః నాలింగితః కించ అస్మిన్ ప్రాణనాథే చుంబతిచుంబనం కుర్వతిసతి

వదనవినతిః ముఖవినమనం కింకృతా కిమర్థ మాచరితా కించ ప్రాణనాథః కింనదృష్టః కిమితినావలోకితః కించకస్మాన్నేత్రైః నోక్తోనసంభాషిత ఇత్యే నేన ప్రకారేణ సఘూర్ణచేష్టితం నవోఢావ్యాపారం ఆత్మీయమితిశేషః చింతయంతీస్మరంతీ పశ్చాత్తాపమనుశయ మేతావంతంకాలం మౌగ్ధ్యేనసం చితాస్మీతి ఏవంరూపంవహతీతి సంబంధః అత్ర నాయికాస్వీయామ ధ్యా నాయకోనుకూలః సంభోగశృంగారః అనుశయాపేక్షాలంకార స్స ష్టఏవాభిప్రాయః ॥ ... ... ॥౫౧॥

ఉ॥ సుందరి మక్కువెక్కువగుచోతనశిగ్గుదొలంగ సంగ
జా। నందపుసౌఖ్యముం దెలిసినం తటమూఢతనంబుచేత నే। నెం
దుకుపొందుకాని మెడనిండుగ కౌగిటబూననైత నే। నెందుకు మో
మువంచి తతడెందున ముద్దిడనేల నానినే। నందను బూడనైతి
వినయంబున నేటికిబలుకనైతివం। చాందెడుర క్తిచేతననవోఢవధూ
త్వపుచర్యలన్నియుం। డెందమునందలంచుకొని నేడుపుతోవరితా
పమొందెడిన్॥ ... ... ॥౫౧॥

తా॥ నాయిక ప్రియునితో సంభోగముజేసి యాసౌఖ్యము దెలిసిన పిం మట దాను దొలుత ప్రియునితో సంభోగము చేయునపుడు సిగ్గుచేత ప్రి యుని గాఢాశ్లేషము మొదలగువాని నేలంజేయకుంటినని విచారపడెనని తా త్పర్యము. ఇచట నాయికస్వీయమధ్య- నాయకుండనుకూలుడు, సంభోగ శృంగారము, ఆక్షేపాలంకారము. ॥౫౧॥

మూ॥ వాంతైర్లోచనవారిభిః స్సశపథైః పాదప్రణామైః ప్రియై
రన్యైస్తావినివారయంతి కృపణాః ప్రాణేశ్వరం ప్రస్థితమ్। ధన్యా
హం వ్రజమంగళంసుదివసం ప్రాతఃప్రయాతస్యతే యత్స్నేహో
చితమీహితంప్రియతమ త్వంనిర్గతశ్శ్రోష్యసి॥ ॥౫౨॥

వ్యా॥ అ॥ ప్రయాస్యంతం నాయకం నాయికావక్రోక్త్యా నివారయ తి॥ వాంతైరితి॥ వాంతైర్నిర్గతైః లోచనవారిభిః నేత్రజలైః సశపథైః శపథసహితైః పాదప్రణామైశ్చేత్యర్థః అన్యైః ప్రియైః ఇష్టకరణైశ్చాపి

తా॥ కృపణాదీనాః ప్రస్థితం ప్రయాణోద్యుక్తం ప్రాణేశ్వరం ప్రాణనాథం వినివారయంతి అహంతు ధన్యా పుణ్యా అకృపణేత్యర్థః- ప్రయాతస్య ప్రయాతుముద్యుక్తస్యతే ప్రాతఃప్రాతఃకాలేసుదివసః శోభనందినం తత్రైవమాంగళ్యకారి వ్రజగచ్ఛ ప్రియతమత్వం నిర్గతస్సన్ మయా స్నేహోచితం స్నేహస్య ప్రేమ్ణః ఉచితమర్హం యదిహ తమాచరితం తచ్ఛోష్యసి ఆకర్ణయసీతి సంబంధః, అతః స్నేహోచిత మీహితంశ్రోష్యసీత్యనేన ఆత్మనోభావినీమ్ విపత్తింసూచయిత్వా ప్రియస్య గమనం నిషేధయతీత్యభిప్రాయః- నాయికాస్వీయా ప్రగల్భాచ నాయకోనుకూలః భావిప్రవాస విప్రలంభ శృంగారః సోపాలంభవచనం నర్మ ఆక్షేపాలఙ్కారః. ... ... ॥౫౨॥

ఉ॥ కన్నుల నీరు గ్రాల్చుకొని కాళ్లకు మ్రొక్కుచునానలుంచిబల్ । ఖిన్నతనింకకొన్ని ప్రియకృత్యములన్ పరదేశగామిగా। నున్నమనోహరున్ నిలుపుచుందురు కొందరుదీన కామినుల్ । చెన్నడనేను ధన్యనిఖచెప్పెడిదేమిటి వెళ్లవచ్చునే । డెన్నివిధంబులన్ సుదినమెంతయునీకుశుభంబుగాకస్నే । హోన్నతికేదియుక్తమదియున్ ప్రియవింమవు ముందుబోయినన్॥ ॥౫౨॥

తా॥ ప్రపంచమందు వారువారు ప్రియుని ప్రయాణకాలమున కన్నీళ్లు విడుచుకొని శపథములుచేసి అడుగులకు మ్రొక్కి వాని గమనమును నిషేధింతురు. నేనట్టిదాననుగాను. నీవు శుభముగ బొమ్ము. నాకు నీయందుగల స్నేహమునకు తగిన కార్యమును చేయుదును, నీవాసమాచారమువినగలవనుటచేత ప్రియనిర్గమనానంతరముందనకుగలుగబోవు విపత్తునుసూచనంజేసి ప్రియుని పోకనునాయికవారించెను. ఇచట నాయిక స్వీయప్రగల్భ, నాయకుడనుకూలుడు, భావిప్రవాస విప్రలంభశృంగారము, సోపాలంభవచనునర్మము, ఆక్షేపాలంకారము.

మూ॥ లగ్నానాంశుకపల్లవేభుజలతాన్యోద్వారదేశస్థితం నోవాపాదయుగే ముహుర్నిపతితం తిష్ఠేతినోక్తంవచః। కాలే కేవల

మంబుదాళీమలినే గంతుంప్రవృత్తశ్శరః తన్వ్యాబాష్పజలౌఘక
ల్పితనదీ పూరేణరుద్ధః ప్రియః ॥ ... ॥౫౩॥

వ్యా ॥ కవేర్వాక్యమ్॥ లగ్నేతి ॥ అంశుకపల్లవేపి ప్రియస్య చేలాంచలేభు
జలతా నాయికాయాః పోర్వల్లరీవలగ్నా నసక్తాద్వారదేశే ద్వారస్థలేన స్థి
తంనోషితం(భావేనస్థా) పాదయుగె ప్రియస్య చరణద్వందేవా ముహు
ర్ముహుః పునఃపునః నసపతితంనప్రణతం తిష్ఠేతివచోవా వచనంవా నో
క్తంనోదీరితం అంబుదాళీమలినే మేఘపటలశ్యామే కాలేసమయేగంతుం
ప్రయాతుం ప్రవృత్తః ఉద్యుక్తః శఠః అనృజుః అయుక్తకారీత్యర్థః ప్రి
యోవల్లభః తన్వ్యా కాంతయా కేవలం బాష్పజలౌఘకల్పితేన నదీపూ
రేణ అశ్రుసలిల సమూహ సంపాదితతటినీ ప్రవాహేణ కేవలం శబ్దోవ
ధారణేపూరేణైవేత్యర్థః, రుద్ధోవారిత ఇతిసంబంధః, అభిప్రాయోన్య
క్తఏవ దైన్యం నామసంచారీభావః నాయికా స్వీయామధ్యాచ నాయకో
నుకూలః ఆత్మోపక్షేపరూపం చేష్టాకృతం శృంగారినర్మ ఆక్షేపాలంకారః॥

ఉ॥ పన్నగవేణికాంతపటపల్లవముం దనబాహువల్లిచే। తిన్న
గబట్టలేమబలదీనతవాకిటనిల్వలేదుయా। వెన్నునిపాదయుగ్మముల
వీడ్కొని పల్మరుమొక్కనిల్వమం।చన్నగబలుకలేదుజలదావళి
గప్పిమలీమసాత్మమై। పన్నెడుకాలమధ్యమునపైనముజేయగగో
రనాలిపెక్కెకన్నులనీటికాల్వలను కల్పితమైననదీప్రవాహవే।
గోన్నతిచే శఠుండగుప్రియుండునివారితుడాయెడాయకకా॥౫౩॥

తా॥ వానకాలమునందు ప్రియుండు స్థలాంతరమునకుంబోనుద్యమిం
పంగా నాయిక వానివస్త్రమును పట్టుకొనుట త్రోవకడ్డముపోవుట మొద
లగు కార్యములేమియుంజేయక కండ్లనీళ్లవిడిచినమాత్రముననేయతండు
ప్రయాణము మానుకొనెనని తాత్పర్యము. ఇచట దైన్యమను సంచారిభా
వము, నాయిక స్వీయమధ్య, నాయకుండనుకూలుండు, తనయపేక్షను
ప్రకటించుచేష్టారూపముగాంగల చేష్టాకృత శృంగారినర్మము, ఆక్షేపా
లంకారము.

మూ॥ విరహవిషమః కామః కామం తనుం కురుతే తనుం దివసగణ
నాదక్షః స్వైరం వ్యపేతఘృణో యమః । త్వమపి వశగో మానవ్యా
ధేర్విచింతయ నాథ హే కిసలయ మృదుర్జీవేదేవం కథం ప్రమదాజనః॥

వ్యా॥ అ॥ సఖీ నాయకముపాలభతే ॥ విరహవిషమ ఇతి ॥ కామో మన్మ
థః విరహే విషమః విరహే విప్రయోగే విషమో వక్రః క్రూరస్సన్ ఇత్య
ర్థః, కామం ప్రకామం తనుం శరీరం కృశాం కురుతే విధత్తే యమః కృ
తాంతః స్వైరం యథేష్టం వ్యపేతఘృణః అపగతదయస్సన్ దివసగణ
నాదక్షః దివససంఖ్యాయాం పటుః మారణవ్యగ్ర ఇత్యర్థః ॥ హే నాథ స్వా
మిన్ త్వమపి మానవ్యాధేః మానః ఈర్ష్యాకోపస్స ఏవ వ్యాధిః ఆమయః త
స్య నాయికాయా ఇతి శేషః, వశగః వశవర్తీ మానవ్యాధిం శమయితుం
నోద్యుక్త ఇత్యర్థః ఏవమిత్థం సతి కిసలయమృదుః నవపల్లవకోమలః ప్రమ
దాజనః కథం కేన ప్రకారేణ జీవేత్ ప్రాణాన్ ధారయేత్ విచింతయ వి
చారయేతి సంబంధః ఏవం కథం జీవేచ్చింతయేత్యనేన ఔదాసీన్యం విహా
య శీఘ్రం తాం ప్రసాద్య కృతార్థాం కురుష్వేత్యభిప్రాయః అత్ర సంజ్వ
రో నామ దశావిశేషో వగమ్యతే నాయికా స్వీయా మధ్యా చ కించ కలహాం
తరితా నాయికా శఠధృష్టయోరన్యతరః మానకృత విప్రలంభశృంగారః అత్ర
సోపాలంభవచనం నామ ఆక్షేపాలంకారః. ... ॥౫౮॥

ఉ॥ కాముడు విప్రయోగమున కట్టడి లేని కిరాతుడై సతీ! క్షేమ
ము చూపి దా నొడలు చిక్కగ మిక్కిలి జేసె నాయముం । డామెకుని
ఘృణుండగుచు నన్నిటపూటల నెంచుచుండు కో! హామము వల్యా
డీవు మదినంసిము చింతన జేయుచుంక నో। సామిగ డా నిధన్యనుగ
సల్పక బోయినచో శిరీషస । లోమలమా సతిజనము కుంభిణినె
ట్లు ధరించు ప్రాణముల్॥ ... ... ॥౫౮॥

తా॥ విరహమునందు కాముడధికమాటచే దేహమును గృశింపజేయుచుండె
మీ ష్యాకోపముచేత మనల దూసరించెనని నీవును పేక్షించిన పక్షమున
నా పై యముని పాలౌనుగనక నీవు వంచియాలోచన జేసి నాయికను

కల- ఈష్యాకోపమునుమాన్పియాపెనుగృతార్థురాలుగాఁజేయవలయు నని తాత్పర్యము. ఇచ్చట సంజ్వరమను మన్మథావస్థ తోచుచున్నది. నాయికస్వీయ-మధ్యకలహాంతరిత, నాయకుడు శఠుఁడుగాని ధృష్టుఁడు గాని, మానకృత విప్రలంభశృంగారము, సోపాలంభవచనము నర్మము, ఆక్షేపాలంకారము.

మూ ॥ పరిమ్లానేమానే ముఖశశినితస్యాః కరధృతేమయిక్షీణోపా

యే ప్రణిపతనమాత్రైకశరణే । తదాపక్ష్మప్రాంత వ్రజపుటనిరు

ద్ధేనసహసాప్రసాదో బాష్పేణ స్తనతటవిశీర్ణేనకథితః ॥ ౪౪ ॥

వ్యా ॥ అ ॥ నాయకోక్తిః ॥ పరిమ్లానఇతి ॥ క్షీణోపాయే విగతసా మాన్యపాయే మయి ప్రణిపతనమాత్రైకశరణేసతి ప్రణిపతనమాత్రంప్ర ణామ ఏకంముఖ్యం శరణం యస్య సతథోక్తః తస్మిన్ పరిమ్లానే మానే తస్యాః కోపేశ్లథేఁతి ముఖశశిని ముఖచంద్రేకరధృతే హస్తధారితేసతిప క్ష్మప్రాంతవ్రజపుటనిరుద్ధేన పక్ష్మణాంప్రాంతా అగ్రాణి తేషాంవ్రజస్స మూహఃసఏవ పుటప్రాంతః తేన నిరుద్ధోనివారితః తేన స్తన తటవిశీర్ణేన కుచప్రాంత జర్ఝరేణ బాష్పేణాశ్రుణాసహసాశీఘ్రంప్రసాదః ప్రసన్న తాకథితః ఉక్తఇతి సంబంధః కోపభావశాంతిః నాయికాస్వీయా మధ్యా చ నాయకశ్శఠః జాతిరలంకారః. ... ... ॥౪౪॥

చ ॥ చనువునదాని సాంత్వనము సల్పగనే సదుపాయహీను

డై । మొనరగదానికాళ్లబడు టొక్కటె దిక్కనుచుండనెయ్యు

ర్గ । కినుకదొలంగచందురునిగెరెడుమోమునుకేలబట్టమీ । రి

న కృపనప్పుడప్పుడలి రెప్పలచాప్పున నప్పళించక । చనుగవపైన

వ్రాలుచును ఝుర్ఝరితంబగు కండ్లనీళ్లచే । తనేతనమీదకోపన

తితానయివేగననుగ్రహంబుజెం । దినదని నెనెరుంగితిమదించలికా

డయిఖేమ జెప్పనర్॥ ... ... ॥౪౪॥

తా ॥ నేను మరి యే యుపాయముచేత నాపైమొక్క- మానమునపనో దింపజాలక యడుగులబడి మ్రొక్కగా నాపైచెక్కి-లిచేతనొత్తుకొనుచు

Funding: Tattva Heritage and IKS-MoE. Digitization: eGangotri.

కన్నీటవిడువ నా కన్నీరుచన్నుల మీదఁబడితుంపరలుకాఁగా నీపై ప్రసాదము నెంచెనని యొఱిగితినని తాత్పర్యము. ఇచటఁగోపభావశాంతి; నాయిక స్వీయమధ్య, నాయకుఁడు శఠుఁడు, జాతియలంకారము.

మూ॥ కృతో దూరాదేవస్మితమధురమభ్యుద్గమవిధిః శిరస్యాజ్ఞాన్య
స్తా ప్రతివచనమప్యాలపసి చ । న దృష్టే శ్శైథిల్యం భజత ఇతి చేతో
దహతి మే నిగూఢాంతః కోపే కఠినహృదయే సంవృతిరియం ॥౫౬॥

వ్యా॥ అ॥ నాయకో నాయికాముపాలభతే। కృతఇతి॥ త్వయా దేవదూరత ఏవ స్మితమధురం మందహాససమనోహరం యథాభవతి తథా అభ్యుద్గమవిధిః ప్రత్యుత్థానాచరణం కృతో విహితః కించ ఆజ్ఞా మమ శాసనం శిరసి మస్తకే న్యస్తా విహితా యద్యథోక్తం తత్తథాంగీకృతమిత్యర్థః ప్రతివచనముత్తరమపి ఆలపసి బ్రవీషి మయి భాషమాణే సతీతి శేషః తథాపి తే దృష్టిదర్శనం శైథిల్యం శ్లథతాం న భజతే న ప్రాప్నోతీతి యత్ కోపదార్ఢ్యం న జహాతీత్యర్థః తచ్ఛైథిల్యాభజనం మే మమ చేతో దహతి చిత్తం సంతాపయతి హే నిగూఢాంతః కోపే నిగూఢో గుప్తః అంతః కోపో యస్యాస్సా తథోక్తా తస్యాస్సంబుద్ధిః కఠినహృదయే నిష్ఠురచిత్తే ఇయం పూర్వోక్త ప్రత్యుద్గమవిధిః సంవృతిరాకారగోపనమితి సంబంధః అవహిత్థం నామ సంచారీ భావః, నాయికా స్వీయా ధీరా ప్రగల్భా చ నాయకశ్శఠః, అత్ర సోపాలంభవచనం నర్మస్ఫోటాలంకారః. ॥౫౬॥

ఉ॥ దూరము నుండియే నగవులో మధురంబుగ నన్నెదుర్కొంటి నం।
జేసితి వాజ్ఞ జేసినవి చేయగ నీ శిరసావహించితా । మాఱుగబలికి
తీవితనమాటల కెల్లను చూపదింకయుఁ । కూరితమాన లేవడిమె
కృంతన జేయు మదాశయంబునీ। దారుణకోపమున్ మదిని దాచిన
దానమరెమి చెల్ల నాకారప్రగోపనంబుగ ద్రకరటాశ మానసురాల
చాలు నే॥ ... ॥౫౬॥

తా॥ నాయిక తన రాకఁ జూచి దూరముననుండఁగానే నగుచు నెదురుగా వచ్చి తాను జెప్పిన నానిన్నిటి నట్లయని యొప్పుకొనుచుందనతో మా

Funding: Tattva Heritage and IKS-MoE. Digitization: eGangotri.

టలాడుచుండఁగా నాయకుఁడా పెమొక్క తీక్ష్ణదృష్టిని జూచి కోపము కలదిగానున్నదని తెలిసికొని నాయికతో నీ వెన్ని విధముల నాకారగోపనము చేసికొన్నను నీచూపుచేత నీకోపమును దెలిసికొని మిక్కిలి పరితాపము నొందుచున్నానని తాత్పర్యము. అవహిత్థమను సంచారిభావము, నాయిక స్వీయ ధీరప్రగల్భ, నాయకుఁడు శఠుఁడు, సోపాలంభవచనము నర్మము, స్ఫోటనమలంకారము.

మూ॥ ఆస్తాం విశ్వసనం సఖీషు విదితాభిప్రాయసారే జనే తత్రా
ప్యర్పయితుం దృశం సలలితాం శక్నోమి న వ్రీడయా। లోకో హ్యేష
పరోపహాసచతుర స్సూక్ష్మేంగితజ్ఞోప్యలం మాతః కం శరణం వ్రజా
మి హృదయే జీర్ణోఽనురాగానలః ॥ ... ॥౫౭॥

వ్యా॥ అథ స్వాభిలాషం ప్రియాయ నివేదయితు మసమర్థా విషణ్ణా నాయికా ధాత్రీమాహ ॥ ఆస్తామితి ॥ సఖీషు వయస్యాసు విశ్వసనం విశ్వాస అస్తాం తిష్ఠతు విశ్వాసో నాస్తీత్యర్థః విదితాభిప్రాయసారే అభిప్రాయ ఆశయః తస్య సారః తత్త్వం విదితో జ్ఞాతః అభిప్రాయసారో యేన స తథోక్తః తస్మిన్ పరేంగితజ్ఞ ఇత్యర్థః తత్ర తస్మిన్ జనే స్వప్రేమాలంబన భూత పురుష ఇత్యర్థః సలలితాం సవిలాసాం భావగర్భితామిత్యర్థః దృశం దృష్టిమర్పయితుం ప్రేషయితుమపి వ్రీడయా లజ్జయా న శక్నోమి న సమర్థాస్మి హి యస్మాత్కారణా దేష లోకో జనః పరోపహాసచతురః పరేషాముపహాసః తస్మిన్ చతురో నిపుణోపి కించ అలమత్యర్థం సూక్ష్మేంగితజ్ఞోపి నిగూఢాభిప్రాయవేదీచ తస్మాద్వ్రీడయా న శక్నోమీత్యనుసంధేయం హే మాతః హే అంబ కం జనం శరణం రక్షకం వ్రజామి గచ్ఛామి శరణం నాస్తీత్యర్థః తస్మాదనురాగానలః ప్రణయాగ్నిః హృదయే మనసి జీర్ణ శ్శాంతః ఇతి సంబంధః అత్ర అనురాగస్యానలత్వ నిరూపణం సంతాపకారిత్వాత్ అత్ర పరకీయా నాయికా కస్మిన్నపి జనే అనురాగం విధాయ తం సావరణ సంఫిద్దృష్టి సంధిభ్యా మావర్జయితు మక్షమా భూత్వా కం శరణం వ్రజామ్యనురాగానలో జీర్ణ ఇతి ధాత్ర్యాః పురః స్వావస్థాపి

కటనేన త్వమేవ శరణం నాన్యదితి స్వాభిప్రాయం సూచితవతీత్యభిప్రా యః దూతముఖేన సావరణసంధిః స్వయమేవ దృష్ట్వా సంధానం దృష్టిసంధిః ఆస్తాం విశ్వససంసక్షిప్త్వ్యా త్రత్ర ప్రియం ప్రతి ప్రేషితాస్సఖ్యాః స్వయమేవ రతిం కృతవత్యాః అతో విశ్వాసాభావాత్ సావరణ సంధేర్వ్యర్థత్వాదర్శితా వ్రీడయా ప్రియముపశ్లేషయితుం నశక్నో మీత్యత్ర దృష్టిసంధేరప్య సంభవో దర్శితః అత్ర విషాదో నామ సంచారీభావః - యథోక్తం - కార్యావిస్తరణాద్దైవాద్రాగత్యాద్రాజతోషతః । కార్యాగ్రహాద్విషాదస్స్యాన్మనసస్సత్త్వహీనతా । వైమనస్యమనుత్సాహః సృక్వణోః పరిలేహనమ్ । అపాయాన్వేషణం మూర్ఛా సంతతం ముఖశోషణమ్ । శయనం ధ్యానమిత్యాదిరనుభావోఽథ వేదిహ । సంజ్వరో నామ నవమీదశా - యథోక్తం - చక్షుః ప్రీతిర్మనస్సంగః సంకల్పోఽథ ప్రలాపితా । జాగరః కార్శ్యమరతిః లజ్జాత్యాగోఽథ సంజ్వరః । ఉన్మాదో మూర్ఛనం చైవ చరమం మరణం విదురితి - అయోగవిప్రలంభ శృంగారః, అత్రోపమేయ రూపం శృంగారినర్మ జాతిరలంకారః.   ...   ...   ॥౫౭॥

ఉ ॥ నెచ్చెలి యందునం నమ్మకము సేనిడ లేదటు లుండ నింముసా ।
తచ్చన లేని యాశయపు తత్త్వమెఱింగినవాని పైననె । మచ్చికతో విలాసమగు మల్లడి చూపిడనో పళిగ్గుచే । గెచ్చులనీజనుల్ పరులె గేలి యొనర్చుటయందు మేటిమై । రచ్చల బెట్టజాలునను రాగపుటింగితమిం తెరింగినన్ । మెచ్చుటబోదుది కెంపరుయాయను రాగపు చిచ్చునాయదర్న । చచ్చర శాంతమయ్యె పతిసాంత్వన పెట్లగు నంమ్మబల్కవే ॥   ...   ...   ॥౫౭॥

తా॥- పరకీయ్యయగు నాయిక యొకనియందు మక్కువపడి వాని సావరణసంధి చేతఁగాని దృష్టిసంధి చేతఁగాని స్వాధీనపరచుకోఁజాలక యొవని శరణముగఁ బొందుదునను రాగానలము జీర్ణమా యెనని ధాత్రియొద్దుటఁదనయవస్థఁ దెలుపుట చేత నీవే నన్నుగా పాడవలయునను నభిప్రాయమును సూచనచేసెనని తాత్పర్యము. భూలీముఖముగాఁ జేయు సంధి సావ

వరణస్సంధి, తానే చూచి కలియుట దృష్టిసంధి, చెలులయెడల నమ్మిక ముంచనిమ్ము, అనుటచేత ప్రియునియుద్దేశింపబడిన చెలులు తామే వాని తోడ్కొనిరి. అందువలన సావరణసంధి వ్యర్థకావని చెప్పినట్లాయెను సిగ్గుచేతఁ ప్రియునియందుఁ జూపునుంపజాలననుటచేత దృష్టిసంధియు ఘటింపదన్నట్లాయెను, ఇచట విషాదమను సంచారి భావము,- కార్యము నెరవేరక పోవుటవల్లను, రాజదోషమువల్లను చేయవలసినదియని తోఁచక పోవుటవల్లను, మనస్సునకు సత్వముచెడుట విషాదమనియు,వైమనస్యము, ఉత్సాహహీనత, సెలవుల నాకుట మొదలగు నవిదానియనుభావములనియుఁజెప్పియున్నది, సంజ్వరమను నవమావస్థ. ఎట్లనిన, చక్షుః ప్రీతి, మనస్సంగము, సంకల్పము, ప్రలాపిత్వము, జాగరము, కార్శ్యము,అరతి, లజ్జాత్యాగము, సంజ్వరము, ఉన్మాదము, మూర్ఛ, మరణము, ఇవి మన్మథావస్థలని చెప్పియున్నది, అయోగ విప్రలంభ శృంగారము, అశ్లేషపక్షే పరూపశృంగారినర్మము, జాతియలంకారము.

మూ॥ శ్రుత్వా నామాపియస్య స్ఫుటఘనపులకం జాయతే యత్స
మంతాద్దృష్ట్వాయస్యాననేందుం స్రవతి వపురిదం చంద్రికాంతాను
సారి। తస్మిన్నాగత్యకంఠగ్రహనికటపదస్థాయిని ప్రాణనాథేభగ్నా
మానస్య చింతా భవతిమమపునర్వజ్రమయ్యాఃకథంచిత్ ॥ ౫౮ ॥

వ్యా॥అ॥ సఖీభిర్మానకరణాయబోధితా నాయికాస్వస్యా అసామర్థ్యంతాభ్యోనివేదయతి ॥ శ్రుత్వేతి ॥ యస్య ప్రియస్య నామనామధేయమపి శ్రుత్వానిశమ్య వపుర్యద్యస్మాత్కారణాత్సమం తాత్సమంతతః స్ఫుటఘన పులకంవ్యక్త సాంద్రరోమాంచం జాయతేభవతి కించ యస్యాననేందుం ముఖచంద్రందృష్ట్వా అవలోక్య ఇదంవపురేతచ్ఛరీరం చంద్రకాంతానుసారి చంద్రకాంతమనుసరతీతి చంద్రికాంతానుసారి తద్వద్విస్యన్దనం భవతీత్యర్థః తస్మిన్ప్రాణనాథే ప్రాణేశ్వరే ఆగత్య ఏత్యకంఠగ్రహనికట పదస్థాయిని సతికంఠస్యగళస్య గ్రహోగ్రహణం ఆలింగనమిత్యర్థః తస్య

నికటపక్షం సమీపస్థానం. తత్రతిష్ఠతీతి స్థాయినీ తస్మిన్ కథంచిత్కేనాపి ప్రకారేణ వజ్రమయ్యాః కులిశ సదృశ్యాః ఆరోపితకాఠిన్యాయా ఇత్యర్థః మమ పునర్మానస్య కోపస్య చింతాస్మృతిః భగ్నానిహతాభవతి మానః కథం క్రియతే పునశ్శబ్దోవాక్యాలంకారే అత్రనాయికాప్రగల్భా అపరాధీప్రియః తస్మిన్మానః కర్తవ్య ఇతిసఖీభిర్బోధితా ప్రోత్సాహితాసతీ ఆత్మన అసామర్థ్యం కథయతీత్యభిప్రాయః - అత్ర నాయికా స్వీయా మధ్యాచ నాయకశ్శఠః,ఆత్మోపక్షేపరూపం శృంగారినర్మ జాతిరలంకారః॥

ఉ॥ ఎవ్వనినామముల్ విననినీతను వెల్లెడనిండిదట్టమై। యెవ్వల
దోచుచున్నపులకాంచితమైచలరేగుచుండుమె। నెవ్వనిమోము
చందురునిరీక్షణచేనెలరాలబోలుచున్। దవ్వనతాద్రవించువనితా
మణియట్టినిజేష్టకాంతుడా। పువ్విలు కానిబోలు ధనపుంగవుడా
చ్చికవుంగలించగా। నవ్వుచుచెంతనిల్వకఠినత్వమునన్ పటువజ్ర
మైననా। కెవ్విధినైనవానియెడనీర్ష్యతలంపులుభగ్నమైచనున్॥౫౮॥

తా॥ నాయికతోఁజెలులు నీప్రియుఁడపరాధి వానియెడల నీవు కోపముఁజేయవలయునని బోధింపఁగా నాప్రియుని పేరువినఁగానే దేహమున రోమాంచము గలుగుచున్నది వానిఁజూడఁగా జెమర్చుచున్న దేయట్టి ప్రియుఁడెదురుగావచ్చి దగ్గిరనున్నప్పుడు నేనెంత కాఠిన్యమును వహించిననుమానము యొక్క స్మరణము నాకుండదని వారికుత్తరముఁ జెప్పెనని తాత్పర్యము. నాయికస్వీయ, మధ్య, నాయకుఁడు శఠుఁడు, ఆత్మోపక్షేపరూప శృంగారినర్మము జాతియలంకారము.

మూ॥ సంత్యేవాత్రగృహేగృహేయువతయస్తాఃపృచ్ఛగత్వాధు
నా ప్రేయాంసఃప్రణమంతికింతవపున ర్దాసోయథావర్తతే।
ఆత్మద్రోహిణిమజ్జనప్రలపితం కర్ణే భృశంమాకృథా శ్ఛిన్నాస్నే
హరసాభవంతిపురుషా దుఃఖానువృత్త్యాయతః॥ ॥౫౯॥

వ్యా॥అ॥ అత్యంతకుపితాం నాయికాం ముహుర్ముహురనునీయ విఫలితేన నాయకేన భేదంప్రాపితా సఖీతాముపాలభతే ॥ సంతీతి ॥ అత్రనగరే

Funding: Tattva Heritage and IKS-MoE. Digitization: eGangotri.

గృహేగృహే ప్రతిగృహం యువతయః తరుణ్యస్సంతి విద్యంతఏవ అధు నా ఇదానీంగత్వాతాః పృచ్ఛప్రియోపచార ప్రకారమితి శేషః ప్రేయాం సః ప్రియతమాః ప్రణమంతికిం ప్రేయసీరితిశేషః తవపునః ప్రియాణ ప్రియతమస్తుదాసో యథా ప్రేష్య ఇవవర్తతే చరతి హే ఆత్మద్రోహి ణి ఆత్మనేసన్ద్రుహ్యత్యపరాధ్యతీత్యాత్మ ద్రోహిణీతస్యాః సంబుద్ధిః దుర్జన ప్రలపితం పిశునజల్పితం కర్ణేకర్ణేభృశం దృఢంమాకృథాః నకురుష్వ యతః యస్మాత్కారణాత్ పురుషాః దుఃఖానువృత్త్యా ఖేదా నుబంధేన అనునయవైయర్థ్యజనిత ఖేదానుబంధేనేత్యర్థః భిన్నస్నేహ రసాఃగళిత ప్రేమగుణాభవంతీత్యనేన ప్రియస్య ప్రేమవిచ్ఛేదేసతి భవ త్యాఃప్రాణపర్యంతోఽనర్థోభవిష్యతీతిసూచితః అత్ర నాయికాస్వీయా మధ్యాచ నాయకశ్శఠః, ఈర్ష్యామానకృతో విప్రలంభశృంగారః, అత్ర సోపాలంభవచనరూపం నర్మ, ఆక్షేపోలంకారః. ... ||౫౯||

ఉ॥ ఈపురినింట నింటయువతీతతి యున్నది యిప్పడీవుబో।
యీపడతుల్ రచించెదుప్రియానుసృతిన్ యుపచారచర్యలన్। దా
పునజేరుటన్ యెదుగు దాప్రియులున్ ప్రియరాండ్రకాళ్ళకున్।
ప్రాపనిమ్రొక్కెడుం దురటభామరొనీవిభుడింటిబంటుగా। హ్రి
పనియున్నవాడుచదుపలుకుల పల్కెడివారిబోధనా। లాపమునే
ఱ్పుగాచెవులసందకుమెందుకటన్నపుంగవుల్। కోపననూరడించి
నవిగొబ్బునవ్యర్థములామెనంచుదుఃఖాపదచేతప్రీతిగుణమం
తయుదెంచుకపోదురక్కటా। పాపినీకునీవెకటుభాషలద్రోహ
ముజేసికొంటివే॥ ... ... ||౫౯||

తా॥ నాయికనుగూర్చి చెలియొకతెయనెను. అనేకలు నీవంటి స్త్రీలున్నా రుగదా, వారందరిట్లు చేయుచున్నారా. నీవు దుర్మార్గుల మాటలును విననలదుమరియునధిక మౌఖ్యము చేసిన పక్షమందు ప్రియునకు నీయం దుఃప్రేమముదొలగును. గావున వానిననుసరింపుమని చెప్పెనని తాత్పర్య ము. నాయిక స్వీయమధ్య, నాయకుడు శఠుడు, ఈర్ష్యామానకృత

విప్రలంభశృఙ్గారము,సోపాలంభవచనరూప నర్మము, ఆక్షేపాలంకారము,

మూ ॥ స్మరరసనదీపూరేణోఢాః పునర్గురుసేతుభిర్యదపి విధృ
తా స్తిష్ఠంత్యారాదపూర్ణమనోరథాః। తదపి లిఖితప్రఖ్యైరంగైః
పరస్పరమున్ముఖా నయననలినీనాళానీతం పిబంతి రసం ప్రియాః॥౬౦॥

వ్యా॥ కవేర్వాక్యమ్। స్మరేతి॥ ప్రియాః "సూ॥ స్త్రియాంపుమాన్" ఇత్యేకశేషః ప్రియాశ్చ ప్రియతమాశ్చేత్యర్థః స్మరరసనదీపూరేణ స్మరేణ కామేన కృతో రసో రాగస్స ఏవ నదీపూరః తేన ఊఢాః ఉద్ధృతాః బలాన్నీతా ఇత్యర్థః పునర్భూయః గురుసేతుభిః గురవో గురుజనా ఏవ సేతవః ప్రవాహబంధాః తైర్యద్యస్మాత్కారణాత్ విధృతా అపి నివారితాశ్చ భవంతః ఆరాత్సమీపే అపూర్ణమనోరథాః అపర్యాప్తకామా స్తిష్ఠంతి ఆసతే తదపి తథాపి లిఖితప్రఖ్యైశ్చిత్రసదృశైరంగైశ్శరీరైరుపలక్షితాః పరస్పరమన్యోన్యమున్ముఖా అభిముఖాస్సంతః నయననలినీనాళానీతం నయనాని లోచనాన్యేవ నలినీనాళాని పద్మకాండాని తైరానీతమావృతం రసమాహ్లాదం పిబంతి ఆస్వాదయంతీతి సంబంధః అత్ర స్మరరసనదీపూరేణోఢా ఇత్యనేన అత్యంతమభిలాష పరతంత్రా ఇతి గమ్యతే లిఖితప్రఖ్యైరంగైరిత్యనేన స్తంభంనామ సాత్త్వికభావం గతా ఇత్యేవం గమ్యతే ఔత్సుక్యం నామ సంచారీభావః సంభోగశృంగారశ్చ, యథోక్తం దశరూపకే-
శ్లో॥ అనుకూలౌ నిషేవేతే యత్రాన్యోన్యం విలాసినౌ। దర్శనస్పర్శనాదీని స సంభోగ ఉదాహృతః॥ ఇతి అత్ర చేష్టాకృతం సంగేచ్ఛారూపం శృంగారి నర్మ జాతిరలంకారః. ॥౬౦॥

మ॥ ప్రియులున్ ప్రేయసులున్ మనోజరచిత ప్రేమానురాగా
పగా। కుయపూరంబుననీడ్చుచున్ మరలనింకన్ పెద్దలన్ సేతుని। ర్ణ
యభాగంబనుబట్టి చంగటనుపూర్ణస్వాంత కామాత్ములై। భయ
మందుండుదు రట్టులైన లిఖితప్రఖ్యంబు నానంగ ని। శ్చయులై
మొక్కరొకొక్కరున్ముఖవిశేషాపేక్షచన్నారగా। నయనోద్యన్నళి
నీప్రణాళికలనానందంబనుంగ్రోలెడిన్॥ ౬౦॥

Funding: Tattva Heritage and IKS-MoE. Digitization: eGangotri.

తా॥ స్త్రీపురుషులకొకరియందొకరికి జేష్ఠమధికముగనున్నను పెద్దవారున్నారను సంకోచముచేతనొకరికొకరెదురుగానుండి కనుచూపులచేత మాత్రమే యానందించుచున్నారని తాత్పర్యము. ఇచట స్మరరసనదిచేత హింపబడినవారనుటచేత నభిలాషపరతంత్రులనునర్థమును చిత్తరువులవలె నున్నారనుటచేత స్తంభమనుసాత్త్వికభావమునొందినారనునర్థమును, తోచుచున్నది. ఇచట నౌత్సుక్యమను సంచారీభావము. సంభోగశృంగారము, విలాసవంతులగు స్త్రీపురుషులనుకూలులై యొకరినొకరు చూచుటస్పృశించుట మొదలగునవి యెచటగలుగునో అదిసంభోగమనిదశరూపకమందులక్షణము, చేష్టాకృతసంగేచ్ఛారూపశృంగారినమున్నము, జాతియలంకారము. ... ... ॥౬౦॥

శ్లో॥ నిశ్శేషచ్యుతచందనం స్తనతటం నిర్మృష్టరాగోఽధరో నేత్రేదూరమనంజనే పులకితా తన్వీ తవేయం తనుః । మిథ్యావాదిని దూతి బాంధవజనస్యాజ్ఞాతపీడాగమే వాపీం స్నాతుమితో గతాసి న పునస్తస్యాధమస్యాంతికమ్॥ ... ... ॥౬౧॥

వ్యా॥ అ॥ నాయకమానేతుం గతాం లక్ష్యమాణసంభోగచిహ్నాం దూతీం నాయికా ప్రాహ॥ నిశ్శేషేతి॥ స్తనతటం కుచతటం నిశ్శేషచ్యుతచన్దనం నిశ్శేషం యథా భవతి తథా చ్యుతం గళితం చందనం యస్మాత్తత్తథోక్తం అధరో దశనచ్ఛదః నిర్మృష్టరాగః అపగతాలక్తకః అపగతతాంబూలరాగో వా నేత్రే దూరమత్యర్థం అనంజనే కజ్జలరహితే తన్వీ తవ ఇయం తనుః పులకితా సరోమాంచా మిథ్యావాదిని అసత్యప్రలాపిని బాంధవజనస్య సుహృజ్జనస్య అజ్ఞాతపీడాగమే అజ్ఞాతః అనవగతః పీడాగమో దుఃఖప్రాప్తిర్యయా సా తథోక్తా తస్యాస్సంబుద్ధిః అజ్ఞాతబాంధవజనపీడాగమే ఇత్యర్థః - హే దూతి సందేశహారిణి ఇతః అస్మాత్ప్రదేశాత్, వాపీం దీర్ఘికాం స్నాతుం జలావగాహం కర్తుం గతాసి అధమస్య నికృష్టస్య తస్య నాయకస్య అంతికం పునః సమీపం తు న గతాసీతి సమ్బన్ధః అత్ర వాపీస్నానకథనవ్యాజేన సంభోగచిహ్నకథనాచ్చ నాయకస్య అధమత్వే

Funding: Tattva Heritage and IKS-MoE. Digitization: eGangotri.

కకథనాచ్చ తదంతికమేవరంతుం గతాసీత్యయమర్థోఽవగమ్యతే, అత్ర
నాయికా స్వీయా - ప్రగల్భాచ - నాయకశ్శఠః ఈర్ష్యా క్రోధ ప్రాయం
నర్మ, సమాధిరలఙ్కారః - యథోక్తం కావ్యాదర్శే - " యుగపన్నై
కధర్మాణామభ్యాసశ్చ యథామతః " ఇతి ॥ ... ౬౧॥

మ॥ చనుగట్టందునలందు చందనము కొంచంబైన లేకుండఁజా। రె
ను కెంమోవిసి కెంపుసొంపు చెడెఁ గెందక్షులంజూడనం। జనమింతై
నను లేదు మేనపులకల్ చన్నారె హా త్మేష్టమా। జనదుఃఖాప్తి నారుంగ
లేవనృతభాషాశాలినీ దుష్టమా। యిసిరో మాతియిదేటి రీతివిను
మీవింతంశియేచావిలో। మునుగంబోతివిగాక నయ్యధముకాముం
బిల్వబోలేదుగా ॥ ... ... ౬౧॥

తా॥ నాయకుని బిలువఁబోయిన దూతిక వానితో సంభోగముచేసి రాఁగా నాయిక యామెతో నీరొమ్మున జందనమంత పోయినది, పెదవి యెఱుపంతపోయెచు, కన్నుల కాటుకయును బోయెను, గనుక నీవు నీ యిష్టజన మరణ వార్తను విని స్నానము జేయఁబోతివిగాని యధముఁడయిన వాని యొద్దకుఁబోలేదని వక్రోక్తిగాఁ జెప్పెనని తాత్పర్యము. స్తనముల మీదిభాగమున జందనములేకున్నదనుటచేత సంభోగమునందు ప్రియవక్షస్సంఘర్షముచేత బోయినదిగాని స్నానము చేసినంతటనున్న చందనమును పోదాయనునర్థమును. అధరమందు రాగము పోయెననుట మొదలగువానిచేతఁ జుంబనముచేతఁబోయినదిగాని స్నానము చేసినందైపెదవియందెఱుపును బోదా. అనునదిలోనగునర్థములును ఆయధముని యొద్దకనుటచేతను నాయికతో సంభోగము జేయఁదగినవాఁడు దూతికతో సంభోగముఁ జేయుట యధమవ్యాపారమని యూఁదోచుచున్నది, నాయిక స్వీయ ప్రగల్భ, నాయకుఁడు శఠుఁడు, ఈర్ష్యాక్రోధప్రాయము నర్మము, సమాధియలంకారము.

మూ॥ మ్లానం పాండు కృశం విలాసవిధురం ఛందాలకం చాలసం
భూయస్తత్క్షణజాతకాంతి మధురం ప్రాప్తేసుయ ప్రోషితే। సా
ట్టోపహరతి శ్రేళిద త్తరభసం రవ్యంకిమప్యాదరా త్స్విఖంయత్తస్స్వనో

Funding: Tattva Heritage and IKS-MoE. Digitization: eGangotri.

మయా యా ముఖమిదం తత్కేన విస్మార్యతే ॥ ॥౬౨॥

వ్యా॥ నాయకోక్తిః॥ మ్లానమితి ॥ పూర్వం మ్లానం తాంతం పాండుధూసరం కృశం క్షామం విలాసవిధురం విభ్రమశూన్యం లంబాలకం స్రస్తకుంతలం అలసం జడంచ తతః ప్రోషితే దేశాంతరం గతే మయి ప్రాప్తే సమాగతే సతి భయాయస్తత్క్షణ జాతకాంతిమధురం చతురం వా తత్కాలసంభూత శోభాసుభగం తత స్సాటోపం సగర్వం రతికేళిదత్తరభసం సురతక్రీడావిహితసంభ్రమం కిమపి రమ్యం అనిర్వాచ్యసౌందర్యం సుతనోస్తన్వ్యా ముఖం మయా ఆదరాదాస్థాతిశయాత్పీతం ఆస్వాదితమితియత్ తదిదం కేనకర్మణా విస్మార్యతే తిరోధీయత ఇతి సంబంధః నాయికా స్వీయా మధ్యా వచనానాయకోనుకూలః, సంభోగశృంగారో జాతిరలంకారః. ॥౬౨॥

మ॥ మొనటన్ వాడుచు వెల్లబారి కృశమై మూర్ధన్ కళల్ తళ్కు-

లే। నివిగా జారిన పెన్నెరుల్ జడతయున్ నేదూరదేశంబు

నుం। డిదిగో వచ్చిన తోడుతన్ పొడమ సుత్కృష్టప్రభారమ్య

మై। మదగర్వంబును గల్గి మంజురతికిన్ మత్తిచ్చు వేగంబుచే। నది

యిట్లంచు వచింపరాని సౌగసైయానందసంధాయియా। మదిరా

క్షీమణి మోమునే ప్రియముతో మన్నించి ముద్దాడినెం। మదిగా

నుంటనో దానినే మరువనే మారించు వేభంగులన్॥ ౬౨॥

తా॥ నేనన్యదేశమునకుం బోయియుండునపుడు, దుఃఖపడియలంకారహీనమైయుండి నేరాగా సంతోషముచే గర్వించి కులుకుచున్న ప్రియురాలి ముఖమును జుంబనము చేయుట హేతువుచేతనును మఱువజాలనని తాత్పర్యము. నాయిక స్వీయమధ్య, నాయకుఁడనుకూలుఁడు, సంభోగశృంగారము జాతియలంకారము.

మూ॥ ఆయస్తా కలహం పురేవ కురుతే న స్రంసనే వాససః భుగ్న భ్రూరతిఖండ్యమానమధరం ధత్తే న కేశగ్రహే। అంగాన్యర్పయతి స్వయం భవతి నో వామా హఠాలింగనే తన్వ్యా శిక్షిత ఏష సంప్రతి పునః కోపప్రకారోఽపరః ॥ ॥౬౩॥

ఖ్యా ॥ అయస్తేతి ॥ ఆయస్తా ఆయాసంప్రాప్తా ఈర్ష్యాకలుషితేతిశే షః పురేవపూర్వమివవాససః వస్త్రస్యస్రంసనే మోచనే కలహంనకురు తేనవిధత్తే కించ కేశగ్రహే కేశాకర్షణేపురేవ భ్రుగ్నభ్రూః భ్రూభంగవ తీసతీ అతిఖంస్యమానం అత్యంతందశ్యమానం అధరందంతచ్ఛదంనధత్తేనవ హతికించ హఠాలింగనేపురేవ వామానకాంతా నోభవతి నభవతి కిస్తు అంగా నిగాత్రాణి స్వయమాత్మనావర్జయతి ప్రయచ్ఛతి సంప్రతిపునః ఇదానీం తన్వ్యాకాంతయా ఏషోయమపరోన్యః కోపప్రకారో రోషభంగిశ్శిక్షితో భ్యస్త ఇతిసంబంధః అవహిత్థంనామ సంచారీభావః, నాయికాస్వీయాధీరాపరిగల్భాచ, నాయకశ్శఠః ఈర్ష్యామానకృతో విప్రలంభః శృంగారః, అత్రనర్మగర్భో యుక్తిరలంకారః. ॥౬౩॥

ఉ ॥ జెందిన ఈర్ష్యహెచ్చగుటచేయడిగుండిననేడునాయ
డల్ల । ముందొసరించినట్లుతనముద్దులవల్వనువిచ్చబోయినన్ ।
సుందరికయ్యమాడదుసొంపుగకొప్పునుబట్టి యీడ్చినన్ । దంద
నచేభ్రూమల్ముడిచి తద్దయుగాతనమోవిజంకెనన్ । జెందదుతా
హఠాత్కృతినిచేసెదునాబిగి కౌగలింపులన్ । కుందుచువక్రగా
కతనకోమలదేహముసొప్పగించుపో। యిందిపుడేమొకోపవిధినే
ట్లనొవెరుగనేర్చియున్నదె॥ ॥౬౩॥

తా॥ నాయిక మిక్కిలి కోపించుకొన్నదైనను మునుపటివలె ప్రియుడు పైటబట్టుకోగా జగడముచేయదు కొప్పుపట్టుకోగా బెనవులగొనుకొనుటలేదు ఆలింగనముచేయగావక్రరాలు కాలేదుగనుక ఈ తూరికోపముయొక్కరీతి వేరువిధముగానున్నదని తాత్పర్యము. అవహిత్థమను సంచారిభావము, నాయికస్వీయ ధీరప్రగల్భ, నాయకుడు శఠుడు, ఈర్ష్యామానకృత విప్రలంభశృంగారము, ఇచట నర్మగర్భమగు, యుక్తియలంకారము.

స్రా ॥ చింతామోహానిబద్ధ్యమానస్థమనసా మానేనప్రాదాతగపి త్యాఖ్యాతపరాఙ్ముఖః ప్రియతమో గంతుంప్రవృత్తస్తతః । సవ్రీ

జైరలసైర్నిరంతరలుఠద్బాష్పాకులైరీక్షణైస్తన్వంగ్యా సపునస్త
యాతరళయాతత్రాంతరేవారితః ॥ ... ॥౬౮॥

వ్యా॥ కవేర్వాక్యం ॥ చింతేతి ॥ శఠః ప్రియతమః పాదానతస్సన్ చింతామోహనిబధ్యమానమనసా చింతయా విచారేణకృతో: మోహోజాడ్యం తేన నిబధ్యమానం నిగృహ్యమాణం మనో యస్యాస్సా తథోక్తా తయా తన్వంగ్యామౌనేన అభాషణేన హేతునా ప్రత్యాఖ్యాతః నిరస్తః ప్రత్యాఖ్యాతో నిరాకృత ఇత్యర్థః- సచ సో పరాఙ్ముఖో విముఖశ్చ భూత్వాగంతుం నిర్గంతుం ప్రవృత్త ఉద్యుక్తః తత్రాంతరే తస్మిన్నవసరే తరళయా అధీరయా తయాచ సవ్రీడైః సలజ్జైః రలసైః మందసంచారైః నిరంతరలుఠద్బాష్పాకులైస్సంతత పరివర్తమానాశ్రుకలుషైః ఈక్షణైర్విలోకనైః హేతుభిః సపునః సన్నివారిత ఇతి సంబంధః- అత్ర దైన్యంనామ సంచారిభావః, నాయికాస్స్వీయా మధ్యాచ, నాయకశ్శఠః విప్రలంభశృంగారః, నర్మస్ఫోట ఆక్షేపాలంకారః.

చ॥ ప్రియతముఁ గోపగించు తనప్రేయసి కాళ్ళకు మ్రొక్కఁగాఁ జం
డియుఁ । బయబడు చింతచేనగు విరక్తిజడత్వము చేనడంగిని । ర్ద
యమగుమానసంబుగల తన్వియభాషణచే నిరస్కృతుం । డయివి
ముఖత్వమొంచిచననాత్మదలంచినయంతలోనగా । శియు తరళా
త్మతంబడసిసిగ్గునజెందుచుమెల్లనాడుని । ర్దయముగనెప్పుడుఁ
జడిఁ వాప్రలెడునశ్రు సహాసులంబులౌ । నయనములన్ మరల్చినిజ
నాథుడువాడితుపాయొడాయికన్॥ ౬౮॥

తా॥ నాయకుఁడు మ్రొక్కఁగా నాయిక చింతాపరవశురాలుగా నుండి మాటలాడకుండుటచేత నాయకుఁడీపె తన్ననాదరము చేసెనని వెనకకు తిరిగి పోబూని యామె సిగ్గుపడుచు కన్నుల నీళ్లు కార్చుకొనుచు చూడగా పోకతిరిగెను. ఇచట దైన్యమనుసంచారిభావము, నాయికస్వీయ మధ్య, నాయకుఁడు శఠుఁడు, విప్రలంభశృంగారము, నర్మస్ఫోటము, ఆక్షేపాలంకారము,

మా॥ క్వచిత్తాంబూలాక్తః క్వచిదగరుపంకాంకమలినః క్వచిచ్చూర్ణోద్గారీ క్వచిదపిచ సాలక్తకపదః । వలీభంగాభోగై రలకపతితైః శీర్ణకుసుమైః స్త్రియా నానావస్థం ప్రథయతి రతం ప్రచ్ఛదపటః ॥౬౫॥

వ్యా ॥ కవేర్వాక్యమ్ ॥ క్వచిదితి ॥ క్వచిదేకత్ర తాంబూలాక్తః తాంబూలరసరంజితః క్వచిదేకత్ర అగరుపంకాంకమలినః అగరోర్ఘసంకః తస్య అంకోలక్ష్మ తేన మలినో మలీమసః క్వచిదేకత్ర చూర్ణోద్గారీ చూర్ణస్య కర్పూరాదిక్షోదస్య ఉద్గారః గిరణం సోఽస్మిన్నస్తీతి చూర్ణోద్గారీ "అత ఇన్ ఠనౌ" ఇతి మత్వర్థే ఇన్ప్రత్యయః క్వచిత్ కుత్రాపి చ సాలక్తకపదః అలక్తకేన లాక్షయా సహితం సాలక్తకం పదం పాదముద్రా యస్మిన్ సతథోక్తః వలీభంగాభోగైర్వళ్యఏవ భంగాస్తరంగాః తేషామాభోగా విస్తారాః తైశ్చ అలకపతితైః అలకేభ్యః పతితాని తైః శీర్ణకుసుమైః శీర్ణాని విశీర్ణాని చ తాని కుసుమానిచ తైశ్చోపలక్షితః ప్రచ్ఛదపటః ఆస్తరణవస్త్రం స్త్రియః కాంతాయాః నానావస్థం బహుప్రకారాంతరావస్థంతరం సురతం ప్రథయతి ప్రఖ్యాపయతీతి సంబంధః - అత్ర క్వచిత్తాంబూలాక్త ఇత్యనేన మార్జాలకరణం సూచితం భవతి యథోక్తం ॥ శ్లో ॥ రతిరహస్యే స్ఫురత్పాంతే పాణిపాదే శయ్యాస్పృశిముఖోరసి । ఉన్నతాయాం స్త్రియః కట్యాం మార్జాలకరణం విదుః ॥ ఇతి క్వచిదగరుపంకాంకమలిన ఇత్యత్ర విభిన్నా నామబంధవిశేషస్సూచ్యతే యథోక్తం రతిరహస్యే ॥ శ్లో ॥ భుగ్నాగతస్తనభుజాస్య మస్తకామున్నత స్ఫిజమధోముఖీం స్త్రియమ్ కామీ మతి స్వకరగృహ్య మేహనేన వల్లభేరిభవైభ ముచ్యత ఇతి - క్వచిచ్చూర్ణోద్గారీత్యనేన ధేనుకం నామ కరణముచ్యతే యథోక్తం రతిరహస్యే - న్యస్తహస్తయుగళాని జేవదేయోః పిదేతి కటిరూఢవల్లభా అగ్నిలోయదిశనై రథోముఖీ ధైనుకం వృషవదున్నతే ప్రియే ఇతి - క్వచిదపిచసాలక్తకపద ఇత్యనేన పురుషాయితం సూచితం - తత్స్పష్టమేవ - వలీభంగాభోగైరలకపతితైరిత్యనేన చరణ్యాసమదాలికమున్సూచ్యతే జారరలంకారః ॥౬౫॥

మా॥ ఇకచోత్సేచ మరసం వులకెంపగరుపంకోద్భాసి మాలిన్యమింక్కో

కచోత్పుష్పాడి రాల్పు మొకల-తరిలాక్షోద్దీప్తపాదాంకమిం। కాక
చ్ఛోటల్ త్రివళీతరంగతతితో నుత్కీర్ణ ధమ్మిల్లమ । ల్లికలన్ గన్న
దుపాన్పు దువ్పటి బిడాలీ ముఖ్య బంధంబులన్ । సకలా ప్తిన్ దగభా
మచేయు రతిలో నానావిభావస్థలన్ । ప్రకటించున్ రతిసంట్టిపింతట
దునా పాన్పిజ్జుండె ధన్యుండిలన్॥ ॥౮౫॥

తా॥ నాయికానాయకుల యొక్క పడకను చూడగా, తాంబూలము రంగాక ప్రకటను అగరుగంధము నలుపాకప్రకటను, కర్పూరచూర్ణమొక ప్రకటను, లత్తుకతో గూడిన యడుగులొక ప్రకటను, ముడతలొక ప్రకటను, ముంగురులనుండి రాలిన పువ్వులొక ప్రకటను, ఉండుటచేత నిచట నానా ప్రకారముల సురతక్రీడ జరిగెనని తోచుచున్నది. తాంబూల పెట్టు వున్నదనుటచేత, మార్జాలబంధము, అగరుగంధపు నలుపున్నదనుటచేత నైభబంధము, కర్పూరాది చూర్ణము రాలియున్నదనుటచేత ధైనుకబంధమును లత్తుకతో గూడిన యడుగులున్నట్టు చెప్పుటచేత పురుషాయితబంధమును పడక ముడతలు పడియున్నట్లును అందు ముంగురులనుండి పువ్వులు రాలినట్లును, చెప్పటచే రతియందు సమ్మర్దమును సూచింపబడెను. రతిరహస్యమున నీబంధముల లక్షణములు- స్త్రీ కాలు సేతుల చాపుకొని మోమును రొమ్మును పడక దగులునట్లు పరుండి కటిని పొడవుగా నెత్తగా జేయునది మార్జాలబంధము. స్తనములు భుజములు మోము తల నేల దగులునట్లు తలక్రిందుగ నిలిచి కటిభాగమును పొడవుగ నెత్తగా ప్రియుడు తనచేత మేఢ్రమును బట్టుకొని జేయునది ఏనుగ పనివలె నుండుటచేత నైభబంధము, నాయిక చేతులచే గాళ్ళబట్టుకొని వంగగా, ప్రియుడు వృషభమువలె గటిమీద నెక్కగా నాయిక ముందరికి నడుచునది ధైనుకబంధము, ఇందు జాతియలంకారము.

మూ॥ అహం తే వా హ్యాతా కిమపి కథయా మీతి విజనే సమీపే చాసీనా సరళహృదయా త్వా వవహితా । తతః కర్ణోపాంతే కిమపి వదతా ఘ్రాయ వదనం గృహీత్వా ధమ్మిల్లం మమ సఖి నిపీతో ధరరసః॥౮౬॥

Funding: Tattva Heritage and IKS-MoE. Digitization: eGangotri.

వ్యా॥ నాయకేన ప్రలోభితా నాయికాసఖీమాహ॥ అహమితి ॥ అహం తేన ధూర్తేన విజనే రహసి కిమపి కథయామీతి కించిద్వదామీతి అహూతా అకారితా సమీపే ఆసీనా ఉపవిష్టా చ సరళహృదయత్వాదకుటిలచిత్తత్వాదవహితా ఏకాగ్రచిత్తా అస్మి తతస్తదనంతరం కర్ణోపాంతే శ్రవణసమీపే కిమపి యత్కించిద్వదతా కథయతా తేన వదనం ముఖం ఆఘ్రాయ ధమ్మిల్లం కేశబంధం గృహీత్వా హే సఖి మమ అధరరసః పీతః ఆస్వాదిత ఇతి సంబంధః, నాయికా స్వీయా ముగ్ధా చ నాయకోఽనుకూలః నర్మగర్భోక్తిరలంకారః ... ... ॥౬౬॥

మ॥ కప్పురగంధిరో వినవె కాంతుడు నా చవినొకమాటి తా। చెప్పెదనంచు నన్ బిలువ చెల్వ సిదగ్గర జేరి చనవ్వలో। జెప్పునటం టివాండు తనచెక్కున చెక్కిడ చెముఁనా చ కేలన్। చెప్పుచు మోముముద్దుగొని చెంగట నెవ్వరు లేక యున్న నా। కొప్పునబట్టి మోవి రుచి గ్రోలె గదమ్మ ముదమ్ము జిమ్మగన్॥ ౬౬॥

తా॥ నన్ను మనుష్యులు లేనిచోటికి రమ్మని రహస్యమొకటి చెప్పెదనని పిలువగానే నా మోసము నెఱుగక దగ్గిర గూర్చుండగా చెవియందేదో చెప్పినట్లు కొప్పు పట్టుకొని యధరపానము చేసెను. నాయిక స్వీయ ముగ్ధ. నాయకుడనుకూలుడు, నర్మగర్భము, యుక్తి యలంకారము.

మూ॥ పుష్పోద్భేదమవాప్య కేళిశయనాద్దూరస్థయా చుంబనే కాంతే నస్ఫురితాధరేణ నిభృతం భ్రూసంజ్ఞయా యాచితే। ఆచ్ఛాద్య స్మితపూర్ణగండఫలకం చేలాంచలేనాననం మందాందోళితకుండలస్తబకయా తన్వ్యా విధూతం శిరః॥ ॥౬౭॥

వ్యా॥ అ॥ కవేర్వాక్యమ్॥ పుష్పోద్భేదమితి॥ పుష్పోద్భేదం రజఃప్రాదుర్భావం అవాప్య కేళిశయనాద్దూరస్థయా క్రీడాతల్పం విహాయ విప్రకృష్టయా త్ర్యహ్నోఽపి పంచమీ స్ఫురితాధరేణ స్పందితాధరేణ కాంతేన ప్రియేణ భ్రూసంజ్ఞయా సాధనేన నిభృతం గూఢం చుంబనే యాచితే ప్రార్థితే సతి స్మితపూర్ణగండఫలకం మందహాసభరితకపోలతలం

ఆననం చేలాంచలేన అంశుకపల్లవేన ఆచ్ఛాద్య పిధాయ మందాందోళిత కుండలస్తబకయామందం శనైరాందోళితౌ ఆలోళితౌ కుండలే కర్ణావే ష్టనే ఏవ స్తబకౌ గుచ్ఛౌ యస్యాస్సా తయా తన్వ్యా కాంతయా శిరో విధూతం తిర్యక్చాలిత మితి సంబంధః, శిరోవిధూత మిత్యనేన, ప్రతిషేధ సూచితః ఔత్సుక్యంనామ సంచారీభావః, నాయికా స్వీయా, మధ్యా ప్రగల్భయోరన్యతరా స్వాధీన పతికాచ నాయకోనుకూలః, సంభోగశృంగారః, అత్ర చేష్టాకృతంసంగేచ్ఛారూపంనర్మ సూక్ష్మాలంకారః - యథోక్తంకావ్యాదర్శే ఇంగితాకారలక్ష్యోర్థసౌక్ష్మ్యాత్సూక్ష్మఇతిస్మృతః॥

మ॥ అరయ నారి పుష్పవతియైరతిశయ్యనుమానిశిగ్గుచే। దూ
రము చేరియుండుటయుతోచ కకాంతుడు మోవిజంకెనల్।మీరగక
న్నుసన్నలను మించుచు ముద్దిడుమంచు వేడగా । చీరచెరంగుచేన
గుపుజిల్కెడు చెక్కులుక్రిక్కిరిల్లు మో । మోరగగప్పి వద్దనుచును
జ్వలవజ్రమణీకనకప్రభా । పూనితకుండల స్తబకముల్కదలన్ తల
యూచె మెల్లనన్ ॥౬౭॥

తా॥ నాయిక ప్రియునితో కూడి పడకమీద నుండునపుడు పుష్పవతియయు దూరమునకు పోగా ప్రియుడు దాని నెరుగక కనుసైగ చేత ముద్దిమ్మనియడుగగా నప్పుచుంబైటచేత మోము మూసికొని వలదని యడ్డముగ తలయూచెను. ఔత్సుక్యమను సంచారిభావము, నాయికస్వీయ - మధ్యగాని ప్రగల్భగాని- స్వాధీన పతిక, నాయకుడనుకూలుడు, సంభోగ శృంగారము, చేష్టాకృతసంగేచ్ఛారూప నర్మము, సూక్ష్మాలంకారము, అర్థము సూక్ష్మముగా నింగితాకారముచే తెలియవలసినదిగా నుండునది సూక్ష్మాలంకారమని కావ్యాదర్శమందలి లక్షణము.

మూ॥ క్వప్రస్థితాసి కరభోరు ఘనేనిశీథే ప్రాణేశ్వరోవసతియత్ర
మనఃప్రియోమే । ఏకాకినీవదకథం నబిభేషి బాలే నన్వస్తి పుంఖి
తశరో మదనస్సహాయః॥ ॥౬౮॥

వ్యా॥ అ॥ సఖీనాయికామాహ॥ క్వేతి॥ హేకరభోరుకరభావిన

Funding: Tattva Heritage and IKS-MoE. Digitization: eGangotri.

ఊరూయస్యాస్సాకరభోరు స్తస్యాస్సంబుద్ధిః॥సూ॥ ఊరూత్తరపదాదౌప మ్యే ఇత్యూఙ్ప్రత్యయః॥సి॥ మణిబన్ధాదాకనిష్ఠంకరస్యకరభో బహిరిత్యమరః, ఘనే నిబిడే తమసీతి శేషః నిశీథే అర్ధరాత్రే క్వహత్రి ప్రస్థితాసి ప్రయాతాసి ఏవం సఖ్యాపృష్టా నాయికా ప్రత్యాహ - మే మనః ప్రియః హృదయస్య ప్రియః అభీష్టః ప్రాణేశ్వరః ప్రాణనాథః యత్ర యస్మిన్ ప్రదేశే వసతి తిష్ఠతి పౌనరుక్త్యమాస్థాతిశయేన తత్సఖీ తామాహ- హేబాలే వత్సే ఏకాకినీ అసహాయా త్వం కథం కేన ప్రకారేణ నబిభేషి నత్రససి వద బ్రూహి - తత స్సాసఖీమాహ- పుఙ్ఖిత శరస్సంహితబాణః మదనః కామః సహాయస్స హచరః అస్తి నను విద్యతే ఖల్వితి సంబంధః వ్యక్త ఏవాభిప్రాయః నాయికా పరకీయా, కించ అభిసారికా, యథోక్తం భారతీయే॥శ్లో॥ హిత్వాలజ్జాంస మాకృష్టా మదనేన మదేనచ । యాభిసారయతే కాన్తం సాభవేదభిసారికా॥ అత్ర సహాస్యం శృంగారి నర్మ హేతురలంకారః. ॥౬౮॥

మ॥ ఎకడికే గదో లలన ఈసవరాతిరివేళలోనసీ । వాక్రుతె
వాచు నానమనసుకొప్పెడువల్లభుడెక్కడుండునో । అక్కడికే
గెదర నిలువుమాత్మనుభీతియు లేరబాలరో । చక్కరవింటిరా
జుతనచాపమునన్ గొనరూపుదాపుతా। నెక్కడినాకుతోడగుచుని
చ్చలు వచ్చుటజూడవాచలీ॥ ॥౬౯॥

తా॥ రాత్రి చీకటిలో బోవుచున్న నాయికను చెలిచూచి ఇప్పుడెచ్చటికి బోయెదవనగా నాయిక నా ప్రాణనాథుడున్న చోటికి బోయెదననగా చెలి యొకదానవు పోయెదవే భయములేదా యనగా నాయిక మన్మథుడు బాణము నెక్కుపెట్టుకొని వెంటనే యున్నాడ ననని తాత్పర్యము. మదనపరవశలకు భయములేదని ఫలితార్థము, నాయిక పరకీయ, అభిసారిక, మన్మథావిష్టురాలై సిగ్గువిడచి తనప్రియునిగూర్చి పోవునదియభిసారికయని భారతీయమందు లక్షణము, హాస్యశృంగారినర్మము, హేతువలంకారము.

శా॥ లోలభ్రూలతయా విపక్షదిగుప న్యాసేవిధూతంశిర స్తద్వృ

Funding: Tattva Heritage and IKS-MoE. Digitization: eGangotri.

త్తాంతవిదీక్షణే కృతమనస్కారో విలక్షస్మితః। ఈషత్తామ్రకపోల
కాంతిని ముఖే దృష్ట్యానతః పాదయో రుత్సృష్టో గురుసన్నిధావ
పివిధిర్ద్వాభ్యాంనకాలోచితః ॥ ... ॥౯౯॥

వ్యా॥ లోలేతి ॥ నాయికాయాః లోలభ్రూలతయా కంపమాన భ్రూ
వల్ల్యాసాధనేన విపక్షదిగుపన్యాసే ప్రతికూలరమణస్థాన నిర్దేశేసతినా
యకేన శిరోవిధూతం కంపితంతతస్తయా నాయికయాతద్వృత్తాంత విదీ
క్షణేసచాసౌ వృత్తాంతో వ్యాపారఃతంవేత్తీతి తద్వృత్తాంతవిత్ సఖ్యాః
తస్యేక్షణం అవలోకనం తస్మిన్కృతేసతి తతో నాయకః కృతమనస్కా
తిర్భూత్వా విలక్షః కింకర్తవ్యతా మూఢస్సన్ స్థితః తస్థౌ తస్యా నాయికా
యాః ముఖే ఈషత్తామ్రకపోలకాంతిని అరుణగండద్యుతౌసతి తతో నాయ
కో దృష్ట్యాదృశా పాదయోర్నతః నమ్రః ఏవం ద్వాభ్యాం స్త్రీపుంసాభ్యాం
గురుసన్నిధౌ గురుజనసమక్షేపి కాలోచితః అవసరోచితః విధిః కృత్యం నో
త్సృష్టః నత్యక్తః నవివర్జిత ఇత్యర్థః ఇతిసంబంధః అత్ర దిగుపన్యాస
ఇత్యనేనత్వం తస్యాగృహంగత ఇత్యయమర్థస్సూచితః శిరోవిధూతమి
త్యనేన తద్గృహగమనంనాస్తీతి జ్ఞాపితం తద్వృత్తాంతవిదీక్షణ ఇత్యనేన
అనయాసఖ్యాతవ అపరాధో దృష్ట ఇతిసూచితః కృతమనస్కారో విల
క్షస్మిత ఇత్యనేన స్మృత్వాపరాధోంగీకృత ఇతిసూచితమ్ - ఈషత్తామ్ర
కపోలకాంతిని ఇత్యనేన కోపస్సూచితః దృష్ట్యానతః పాదయోరిత్యనేన అహ
మపరాధీ క్షమస్వేతి సాంత్వనంసూచితం గురుసన్నిధావపి కాలోచితో వి
ధిర్నోత్సృష్ట ఇత్యనేన తదానీ మనుచితోపి ఈర్ష్యామానశ్చ తత్ప్రశ
మన ప్రకారశ్చస్వవైదగ్ధ్యేన నిగూఢం నివర్తయతీత్యభిప్రాయః నాయి
కాస్వీయా మధ్యాప్రగల్భావా, నాయకశ్శఠః, విప్రలంభశ్శృంగారః, చేష్టా
కృత మీర్ష్యాకోపాభిప్రాయం నర్మ, జాతిరలంకారః ॥ ॥౯౯॥

మ॥ అద్దిర తీగెకన్బొమలనాచిక పరాంగన యిల్లుజూపి
తా। గద్దిడలేదటంచును శిరంబుకదల్చుచు దానిగన్నయా। ము
ద్దియవంకజ్ఝాపిడిన మొక్కుచు నేమియుతోచకుండియా। ముద్దు

ఉగుమ్మ మోములు కప్పునగ నించుకనెఱ్ఱబాఱుబల్ । నిద్దపు చక్కి
లగ్గ వెలయ నెయ్యపు బూవుల కాళ్ళవ్రాలివా । రిద్దఱు పెద్దలొద్ద
యును నీసమయోచితనర్మకర్మలక్ । తద్దయు నీడనైరివనితా
జనముండిన జప్పు శక్యమా॥ ॥౬౯॥

తా॥ నాయిక కనుసైగచేత ప్రతికూల రమణస్థానమునగ పరచననుట చేత నీవు దానిదగ్గిరికిబోయి వచ్చితివనెననియు నంతట నాయకుడు తల యూచెననుటచేత లేదనెననియు నాయిక యావృత్తాంతము నెఱిగినదాని చూచుటచేత నీవక్కడనున్నప్పుడీపె నిన్ను జూడలేదాయనెననియు నంత నతడొప్పికొనియే యుత్తరము చెప్పక యూరకుండెననియు నంత నాపె కపోలములు కొంచెమెఱ్ఱనివాయెననుటచేత కోపించెననియు నంతనతడు చూపు నాపె యడుగులయందుంచెననుటచేత ననునయించెననియు నీరీతిని పెద్దవారే మటనున్నపుడు నదమ చాతుర్యము చేతనలకను దాని మాన్ప రీతిని వాపవిడువరైనని తాత్పర్యము. నాయిక స్వీయ మధ్యా ప్రగల్భ లలోనొకతె, నాయకుడు శఠుడు, విప్రలంభశృంగారము, చేష్టాకృతమీ ష్యాకోపథప్రాయము నర్మము జాతియలంకారము. ౬౯

మూ॥ దృష్టః కాతరనేత్రయా చిరతరం బద్ధ్వాఞ్జలిం యాచితః పశ్చా
దంశుకపల్లవే చ విధృతో నిర్వ్యాజమాలింగితః । ఇత్యాక్షిప్య సమ
స్తమేవ మఘృణో గంతుం ప్రవృత్తశ్శఠః పూర్వం ప్రాణపరిగ్ర
హాదయితయా ముక్తస్తతో వల్లభః ॥ ॥౭౦॥

వ్యా॥ అ॥ ప్రణయకోపవ్యాజేన యత్రకుత్రాపి జిగమిషుం నాయక ముత్ప్రేక్ష్య తస్య గమనమసహమానాయా నాయికాయాః వ్యాపారసంకో చిరాహ ॥ దృష్ట ఇతి॥ కాతరనేత్రయా దీనదృష్ట్యా నాయికయా చిరతరం సుచిరం దృష్టస్తతోఞ్జలిం బద్ధ్వా సంయమ్య యాచితః ప్రార్థితః పశ్చా త్తదనుఅంశుకపల్లవే చేలాంచలే చ విధృతో గృహీతః తతో నిర్వ్యాజం ని ష్కపటం యథాతథా ఆలింగితః ఇత్యేవంభూతం సమస్తం దర్శనాదిక మాక్షిప్య నిరస్య ఏవమనేన ప్రకారేణ శఠో ధూర్తకః అఘృణో నిర్దయ

స్సర్గంతుం ప్రవృత్తః తతస్తయాదయితయాపూర్వం ప్రథమం ప్రాణ
పరిగ్రహః ప్రాణానామసూనాంపరిగ్రహః అవలంబనంజీవితాశేత్యర్థః
ముక్తః విసృష్టః తతోవల్లభోము క్తఇతిసంబంధఃదృష్టః కాతరనేత్రామేత్య
నేన నాయికాదైన్యం సూచితం బధ్వాంజలింయాచిత ఇత్యనేన తస్యాదై
న్యంవిదిత్వాపినానుకూలంగత ఇతిసూచితం అంశుకపల్లవేవిధృత ఇత్య
నేనయాచ్నా నిష్ఫలీకృతేతి జాయతె నిర్వ్యాజమాలింగితఇత్యనేన అంశు
కపల్లవ మాత్రావలంబనేన నివారయితుంనశక్యఇతిజ్ఞాయతె. పూర్వంప్రా
ణపరిగ్రహో ముక్తస్తతోవల్లభ ఇత్యనేన తస్యారాగాతిశయస్సూచిత
ఇత్యభిప్రాయం దైన్యంనామ సంచారీభావః నాయికాస్వీయామధ్యాచ
నాయతస్శఠః విప్రలంభశృంగారః అత్ర సంగేచ్ఛారూపం శృంగారినర్మ
ఆక్షేపాలంకారః ... ... ॥౭౦॥

మ॥ దీనత దోపు చూపుగల దృష్టిని నెట్టనె జూచి చేతులన్।
పూనికతోడ మోడ్చుకొని మొక్కుచు వేడియనంతరంబపో। నీ
వని వల్వబట్టుకొని నిష్కపటంబుగ కౌగలించినన్। మానసమం
దివన్నిటిని మానుచు దోసి దయావిహీనుడై। పైనము జేసె ధూ
తుండల పంకజలోచన ముందు ప్రాణముల్। పూనుటవీడెనాపిద
ప పోయెడువల్లభువీడెనకటా॥ ॥౭౦॥

తాత్పర్యము ॥ దీనమగు చూపుగలది యనుటచేత ప్రియుడు పో
బూనినంతనే దీనురాలాయెనని దోసిలిని బంధించుకొని ప్రార్థించెనను
ట చేత నాపె దైన్యమునుజూచి ఇతడు ప్రయాణోద్యమము చాలింపడా
యెనని యు, నతని యుత్తరీయ్యము కొనను బట్టుకొనె ననుటచేత, ప్రా
ర్థించినను, మరలడాయెననియు, కపటమువిడిచి కౌగలించు కొనెను,
అనుట చేత దోనతిపట్టుకొన్న మాత్రమున నిలుప శక్యుండు గాడనియు,
ముందు జీవితాశను వెనుక ప్రియుని విడిచెననుటచేత నాపెకు ప్రియుని
యందనురాగమంత యెక్కువైనదనియు తాత్పర్యము. దైన్యమును సం
చారిభావము, నాయికస్వీయమధ్య, నాయకుడుశఠుడు, విప్రలంభశృం

గారము, సంగే న్ఛారూపనర్మ ఆక్షేపాలంకారము.

మూ॥ లాక్షాలక్ష్మ లలాటపట్టమభితః కేయూరముద్రాగళే వక్త్రే
కజ్జలకాళిమా నయనయో స్తాంబూలరాగోపరః। దృష్ట్వా కోపవి
ధాయిమండనమిదం ప్రాతశ్చిరం ప్రేయసో లీలాతామరసోదరే
మృగదృశః శ్వాసాస్సమాప్తింగతాః॥ ॥౭౧॥

వ్యా॥ కవే ర్వాక్యమ్ ॥ లాక్షేతి॥ లలాటపట్టమభితః ఫాలఫలకస్య ప్రాన్తే
షు "అభితః పరితః" ఇత్యాదినా ద్వితీయా, లాక్షాలక్ష్మ అలక్తక లాంఛనం
గళే కంఠే కేయూరముద్రా అంగదాంకం వక్త్రే ముఖే కజ్జలకాళిమా మా
లిన్యం నయనయో స్తాంబూలరాగః తాంబూలరక్తిమా అపరః ఇతరో రా
గశ్చ నిద్రాఖేదజనిత ఇత్యర్థః ప్రాతరుషసి ప్రేయసః ప్రియతమస్య కోప
విధాయి రోషవిధాయి ఇదం పూర్వోక్తం మండనం సంభోగచిహ్న రూ
పమలంకారః- దృష్ట్వా స్థితాయాః మృగదృశో హరిణేక్షణాయాః శ్వాసాః
శ్వాసశబ్దేన రోషాతిశయ జనిత నిశ్వాసోచ్ఛ్వాసాః కథ్యంతే లీలాతామ
రసోదరే విలాస కమలగర్భే సమాప్తిమవసానం గతా ఇతి సంబంధః-
లాక్షాలక్ష్మ లలాటపట్టమభిత ఇత్యనేన నాయకేన కృతః ప్రతినాయికాచ
రణ ప్రణామో గమ్యతే కేయూరముద్రాగళ ఇత్యనేన తయా కృతం కంఠా
లింగనం గమ్యతే వక్త్రే కజ్జలకాళి మేత్యనేన కృతం తస్యా నయనచుంబనం
గమ్యతే నయనయో స్తాంబూలరాగ ఇత్యనేన తయా కృతం తస్య నయన
చుంబనం గమ్యతే లీలాతామరసోదరే మృగదృశః శ్వాసాస్సమాప్తింగతా
ఇత్యనేన సౌరభాఘ్రాణం వ్యపదిశ్య కృతేన రోషవికార శ్వాసగోపనేన
నాయికాయా ధైర్యం వ్యజ్యతే అత్ర అవహిత్థం నామ సంచారీభావః-
నాయికా స్వీయా ధీరా ప్రగల్భా చ కించ ఖండితా నాయకో దృష్టః, వైమ
నస్యే ప్రాకృత విప్రలంభశృంగారః- యథోక్తం భారతీయే- నిద్రాక్షే
దాలసగతిం సచిహ్నం సరసవ్రిణం- । ఏవంవిధం ప్రియం దృష్ట్వా వైమన
స్యం విధీయతే॥ ఇతి, అత్ర చేష్టాకృత మీర్ష్యా కోధ ప్రాయం నమక
యు కిరలంకారః॥ ॥౭౧॥

మ॥ సుదుటక్ లత్తుకగుత్తుఁ జుత్తుకను భాసుస్వచ్ఛ పత్న ప్రభాం । గదము(ద్రల్ ముఖమందుకజ్జలజమౌ నైల్యంబు కందోయిలో । ముదమొప్పన్ దమలంపు కెంపునితరంపున్ కెంపునీతిరుగా । సుదయంబందున వచ్చు నాయకుని కోపోత్పాది శృంగారమున్ । మదినోయన్ తిలకించివేడుకకు చెబట్టున్న కైందమ్మిలో । మదిరా క్షీనణిరోస పూర్వులువడ్కన్ మగ్నంబులై యుండెబో॥ ౭౧॥

తా॥ ఇచట నొసటిచుట్టు లత్తుక యున్నట్లు చెప్పుటచేత నీపె సవతికి పాదప్రణామముచేసెననియు గళమందు భుజకీతున్ లొత్తుకొన్నట్లు చెప్పుట చేత నాపె కౌగలించుకొనె ననియు నోటిముద్ద కాటుకసలుపున్నదనుటచేత నాపె కన్నుల నితడు ముద్దుపెట్టుకొనెననియుకన్నులయందు దమలపు రాగమున్నట్లు చెప్పుటచేత నాపె యితనికన్నుల ముద్దుపెట్టుకొనె ననియు దీని నెల్ల చూచిన ఈ నాయిక యొక్క శ్వాసములు క్రీడాకమల మందేయాడగినవనుటచేత నాపువ్వు వాసనచూచుటయనుసాకుచేత తన కోపవికారమును గోపనము చేసెను, నాయిక అతిధైర్యము గలదనియు తోచుచున్నది. ఇచట నవహిత్థమను సంచారిభావము. నాయికస్వీయ ధీర ప్రగల్భ ఖండిత, నాయకుడు ధృష్టుడు, వైమనస్యోత్పాదకకృతవిప్రలంభశృంగారము, వైమనస్యలక్షణము క్తము, చేష్టాకృత మీర్ష్యాకోపభప్రాయము సమర్జము, యుక్తియలంకారము.

మా॥ అద్యారభ్య నహిప్రియే పునరహంమానస్యవాభాజనం గృహ్ణీయాంవిషరూపిణశ్శఠమతే ర్నామాపి సంక్షేపతః । కింతే నైవవినాశశాంకకిరణస్పష్టాట్టహాసానిశా నైకోవాదివసఃపయోద మలినోయాస్యామ్యప్రావృషి॥ ౭౨॥

వ్యా ॥ అ ॥ మానమ్మం చేతి సఖ్యా ప్రార్థితా నాయికా కోపాతిశయేన తాం ప్రత్యాహ ॥ అద్యేతి ॥ అద్యారభ్య అద్యప్రభృతి ప్రియే వల్లభవిషయే అహం పునర్భూయః మానస్య కోపస్యభాజనం ఆశ్రయోన భవామి అథవా విషరూపిణో విషరూపస్య శఠమతేఃకపట బుద్ధేః నామ

సంక్షేపతోపి కించిదపి నగృహీణ్ణయాం నోచ్చారితేయం తేన వినైవ స్థి
తాయా మమ ప్రియ తమేన విరహితాయా ఏవ మమ శశాంక కిరణ స్పృ
ష్టాట్టహాసా చంద్రమరీచిభాసవ్యక్తా అతిభాసా అతిప్రకాశేత్యర్థః-నయా
యాతిహంసపాణ్డుయాత్రిహం పయోదమలినో మేఘశ్యామః ప్రావృషి వ
ర్షాకాలే ఏకోదివసో వాన యాయాత్కిమితి సంబంధః అత్ర అనర్థ
హేతుశరత్కాలరాత్రిర్వా వర్షాకాలదివసో వా నయాయాత్కిమిత్య
నేన నాయికాచ వృథాసాహసం ప్రకటితవతీతి సూచ్యతే, నాయికా
స్వీయా, మధ్యాచ నాయకశ్శఠః, మానకృతో విప్రలంభశ్శృంగారః, ఈర్ష్యా
క్రోధప్రాయం నర్మ జాతిరలఙ్కారః॥ ||౭౮||

మ ॥ ఇది మొదల్ నితంబిని విశ్లేషుని శైమరలన్ యమర్షణా ।
సృదమవుదానగానిది నిజంబటుగాక విషస్వప్నాపిర్మై । వదలనిదు
ష్ట బుద్ధిగలవా మునిపేరొక యింతకైనగా । పెదవులనుచ్చరింప
నల వెంగలినీ విడిచుంన్ననాకుశా । రదనవ చంద్రచంద్రికల రంజి
లు రాతిరి గాసినీలనీ రదములుగప్పుకొన్ననొకరాబగలైనను రాక
యుండునా ॥ ||౭౯||

తా॥ ఇకమీద నా దుర్మార్గుడగునీతో సహవాసము చేసిన మఱల నతడ
పరాధముచేయును అప్పుడు నేను కోపముచేయవలసివచ్చు నింతయేల?
వానిపేరైన నేదలవను, వాని విడచి నేనుండునప్పుడొక శరత్కాలరాత్రి
యో వర్షాకాలపు పగలో రాకపోవునా? అందుచేత శరత్కాలపురా
త్రియందైనను, వానకాలపు పగటియందైనను దేహమునైన విడుతును
గాని యతండు చేసిన యపరాధమునకు నేనలకమాననని యతి సాహస
మును దెలిపెనని తోచుచున్నది. నాయిక స్వీయ మధ్య, నాయకుడు శఠు
డు, మానకృత విప్రలంభశృంగారము, ఈర్ష్యాక్రోధప్రాయము నర్మ
ము, జాతియలంకారము.

మా॥ శతాన్యస్యాఙ్గకాంచీ మణిరణితమాకర్ణ్య సహసా య
దాశ్లిష్యన్నేవ ప్రశిథిలభుజగ్రంథిరభవః । తదేతత్క్వాచక్షే ఘృ

తమధుమయత్వద్బహువచోవిషేణా ఘూర్ణంతీ కిమపి న సఖీ మే గ
ణయతి ॥ ॥౭౩॥

వ్యా॥ శఠేతి ॥ హే శఠ ధూర్త అన్యస్యా ఇతర నాయికాయాః కాంచీ
మణిరణితం మేఖలా కింకిణీశింజితం ఆకర్ణ్య ఆశ్లిష్యన్నేవ ఆలింగన్నే
వ సహసా శీఘ్రం ప్రశిథిల భుజగ్రంథిః ర్విశ్లిష్టబాహుబంధః అభవ ఇతి య
త్తదేతత్ శాఠ్యం క్వాచక్షే కుత్ర బ్రవీమి యతః ఘృతమధుమయత్వద్బ
హువచోవిషేణ ఘృతమధుమయం సర్పిరాది స్వరూపం త్వద్బహువచ
స్తవ భూరివచనం ఘృతమధుమయంచ తత్త్వద్బహువచశ్చ తదేవ విషం తే
న ఆఘూర్ణంతీ భ్రమంతీ మే సఖీ కిమపి న గణయతి న విచారయతి న విశ్వ
సితీత్యర్థః- వచనమితి శేష ఇతి సంబంధః. అత్ర నాయక వచసాం ఘృ
తమధుమయత్వ కథనేన తదానీం హితత్వం పశ్చాదహితత్వంచ గమ్యతే-
యతః ఘృతమధుమిశ్రిత విపాకే విషత్వమాపద్యతే ॥ యథోక్తం వాగ్భ
టేన మధుసర్పిర్వసాతైల పానీయాని ద్విశస్త్రియః । ఏకత్ర త్రివసమాం
శాని విరుధ్యేతే పరస్పరమితి తదేతత్ క్వాచక్షే ఇత్యనేన సఖీత్వయా వం
చితా కస్యాగ్రతో మమ దుఃఖం నివేదయామీతి నిర్వేద స్సూచితః- అత్ర
నాయికా స్వీయా, ప్రగల్భా చ నాయకశ్శఠః, విప్రలంభశ్శృంగారః, అత్ర సో
పాలంభవచనం నర్మ ఆక్షేపాలంకారః॥ ॥౭౩॥

మ॥ వెయ్యన నేలనో శఠుడ వేరొకముద్దులగుమ్మ మేఖలా। సం
యుత రత్న ఘంటికల శబ్దములన్ విని కౌగిలించియే। ఒయ్యన
వీడిపోయిన భుజోజ్జ్వల బంధుడ వందు కైత్రివో। అయ్యది ఘోరి
తో నుడువనయ్యెలు మంచిదెందువల్లనో। నెయ్యితో చనుతె
నెనలె నెంమదికింపగు నీమయకుండా। తీయ్యని పల్కునే విసము
తీడగ మైకము నొందియున్నమా। తొయ్యలి చెనికిన్ గెణనతో పరికిం
పదరేమి దేయుదున్ ॥ ॥౭౩॥

తా॥ నీవు నన్ను కౌగలించునపుడు మరియొక్కత్రియొక్క మొలనూలిసవ్వ
మును విని పులకిత గాత్రుండవు కాగా నన్ను కౌగలించిన చేతుల బిగివీడనే

ఆ సమాచారమును నేచెప్పినను నా చెలికత్తె నేతిలోగలసిన తేనెవం టి నీ మాటలచే మోసబోయినమ్మదే నేనేమిచేయుదునని తాత్పర్యము, నేయి తేనెయు, వసయుద్రైలమును, మొదలగు నవిసమాంశములుగా చేసిన విపాకమున విషమగునని పదార్థ గుణజ్ఞులు చెప్పుదురు. ఇచట నాయికస్వీయ్య ప్రగల్భ, నాయకుఁడు శఠుఁడు, విప్రలంభ శృంగారము, నిర్వేదమను సంచారిభావము, సోపాలంభ వచనము నర్మము, ఆక్షేపా లంకారము.

మూ॥ శూన్యంవాసగృహంవిలోక్యశయనా దుత్థాయకించిచ్ఛనై
ర్నిద్రావ్యాజముపాగతస్యసుచిరం నిర్వర్ణ్యపత్యుర్ముఖమ్। వి
స్రబ్ధంపరిచుంబ్యజాతపులకా మాలోక్య గండస్థలీం లజ్జానమ్రముఖీ
ప్రియేణహసతా బాలాచిరంచుంబితా ॥ ॥౭౮॥

వ్యా॥ కవేర్వాక్యమ్ ॥ శూన్యమితి ॥ శూన్యం వివిక్తం వాసగృహం శశీ భనం విలోక్య వీక్ష్య శయనాత్తల్పాత్ కించిదీషదుత్థాయ ఉత్థితాభూ త్వాశనైః మందం నిశ్శబ్దమిత్యర్థః బాలానిద్రావ్యాజముపాగతస్యకప టనిద్రాప్రాప్తస్యపత్యుః ప్రియస్య ముఖం సుచిరం నిర్వర్ణ్య దీర్ఘకా లం విలోక్య సవ్యక్సరీక్ష్యేత్యర్థః విస్రబ్ధం నిశ్శంకం యథాభవతి తథాప రిచుంబ్య ఆస్వాద్య జాతపులకాముత్పన్న రోమాంచాం తస్యగండస్థలీంవి లోక్యలజ్జావనమ్రముఖీ సతీ వ్రీడావనతవదనా సతీ హసతా ప్రియేణ చుం బితాభవదితి సంబంధః స్పష్టఏవాభిప్రాయః ఔత్సుక్యంనామ సంచారీ భావః, నాయికాస్వీయా ముగ్ధాచ, నాయకోనుకూలః సంభోగశృంగా రః నర్మగర్భోక్తి జాతిరలంకారః ॥౭౮॥

మ॥ ఎవ్వరులేకయున్న పడకింటనెని కర్జగొని పాన్పునుండియే।
జవ్వని కొంత లేచదుగు జాడను నిద్దురబోవువానిబోల్ । చవ్వన
నుండు భర్తముఖతామరసంబును పెద్దసేపుచూ । చవ్వల నిర్భ
యంబుగ సుధాధర మానగపుల్కలెత్తుచున్ । జువ్వులుచెక్కుట
ద్దములబూచుచు శిగ్గున మోమువంపగా । నవ్వుచు జూలప్రొద్దుప్రి

Funding: Tattva Heritage and IKS-MoE. Digitization: eGangotri.

యనాథుడు ముద్దిడుచుండె ముద్దియ ॥ ॥౭౪॥

తా॥ నవోఢయగు నాయిక ప్రియుడు నిద్రపోయినట్లు చలింపక పండుకొనియుండుట చూచి యాయింట నెవరులేకుండుట జూచి తిన్నగా లేచి వాని మోము ముద్దుపెట్టుకొని వాని చెక్కిళ్లయందు రోమాంచమును జూచి, సిగ్గుపడుచుండగా నతండామెను గట్టిగబట్టుకొని బహుకాలము ముద్దుపెట్టుకొనెనని తాత్పర్యము. ఔత్సుక్యమను సంచారిభావము, నాయికస్వీయముగ్ధ, నాయకుడనుకూలుడు, సంభోగ శృంగారము, నర్మగర్భము, జాతియలంకారము.

మూ॥ పాదాసక్తేసుచిరమిహతే వామతా నైవకాంతే మందారంభేప్రణయినిజనే కోపనే కోపరాధః । ఇత్థంతస్యాః పరిజనగిరా కోపవేగే ప్రశాంతే బాష్పోద్భేదై స్తదనుసహసా నస్థితంన ప్రవృత్తమ్ ॥ ... ... ॥౭౫॥

వ్యా॥ కవేర్వాక్యమ్ ॥ పాదాసక్తేతి ॥ హేకోపనే కోపశీలే సుచిరం దీర్ఘకాలం పాదాసక్తే చరణలగ్నే ప్రణత ఇత్యర్థః ఇహ అస్మిన్ కాంతే ప్రియే తే తవ వామతా వక్రతా నైవ నాస్త్యేవ మందారంభే శాంతోపక్రమే అత్ర ఆరంభో నామ మయ్యపరాధః కృత ఇతి సమర్థోపయోగః ప్రణయిని ప్రేమవతి జనే అపరాధః కః ఆగోపిన అయమపరాధోపి అపరాధత్వేన గణనీయ ఇత్యర్థః ఇత్థమేవం పరిజనగిరా సఖ్యాది వచనేన తస్యా నాయికాయాః కోపావేగే రోషోద్రేకే ప్రశాంతే క్షీణే సతి తదనంతరమేవ సహసా శీఘ్రం బాష్పోద్భేదైర్నయన జలోద్గమైర్న స్థిరం నోషితం న ప్రవృత్తం న ప్రస్థితమితి సంబంధః బాష్పోద్భేదైర్న స్థితమిత్యనేన పరిజనానునయాత్కోపస్య వేగే శాంతే ప్రసాదోన్ముఖత్వం సూచితం బాష్పోద్గమస్య ప్రసాదసూచకత్వాన్న ప్రవృత్తమిత్యనేన ప్రియాపరాధస్య ప్రత్యక్ష దృష్టత్వాత్కోపవస్తు సహసా న ప్రశాంత ఇత్యర్థః సూచితః అత్ర నాయికా స్వీయా మధ్యా ప్రగల్భయోరన్యతరా నాయకశ్శఠః విప్రలంభ శృంగారః, జాతిరలంకారః. ... ... ॥౭౫॥

చ॥ అసుగులప్రాలి పెద్దతడవంజలిచేసెడి కాంతునందునీ । విడి
యుడితప్పు గానబడదీవును నెవ్వనుకోపశీలవే। పడకుము శాంతమ
న్యూనదె ప్రత్యభియోగపు యత్నమిట్టినీ । చెడ ఘుని పైనతప్పిత
మునుంచఁగ రాదని లోఁడిచేఁడియల్ । నుడువఁగదా స్వకోపము యుణుష్వ
ముఁ గాంచినయంత వేఁగమె । జడిఁగొను కండ్లనీరు దిగజారియు జార
కనుండె భామకర్ణ ॥ ... ... ॥౭౫॥

తా॥ చెలులు నీప్రియుఁడింత తడవు నమస్కరించుచుండఁగా నింకను కోపించెదవేమే నీవు చెప్పుచున్న తప్పు తనియందు లేనే లేదు, ఒకవేళనున్న నతఁడు నీతో నెంతయుం బ్రార్థించుచునపుడా తప్పు నెంచవచ్చునా యని చెప్పఁగా నీప కోపము మానక కన్నులనశ్రువుల గాంచెము విడిచెనసియు, ప్రియుని యపరాధమును దానుఁజూచియుంటం జేసి కోపము శీఘ్రముగ మానమింజేసి కన్నీళ్లను జక్కఁగా రాలవామెనని యుద్దాత్పర్యము. ఇచట నాయికస్వీయ, మధ్యగాని ప్రగల్భగాని, నాయకుడు శఠుఁడు, విప్రలంభ శృంగారము, జాతియలంకారము.

మూ॥ కథమపి కృతప్రత్యాసక్తౌ ప్రియే స్ఖలితోత్తరె విరహకృశ
యాకృత్వా వ్యాజప్రకల్పితమశ్రుతమ్ । అసహనసఖీశ్రోత్రప్రా
ప్తింవిశంక్యససంభ్రమంవివలిత దృశాశూన్యేగేహె సముచ్ఛ్వ
సితంపునః ॥ ... ... ॥౭౬॥

వ్యా॥ కవేర్వాక్యమ్ ॥ కథమితి ॥ కథమపి కథంచిత్ కృతా ప్రత్యాసత్తిః పునరాగమనం యేన సతథోక్తః అత్రకోపాస్మిపాఠసితస్యపునః ప్రాప్తిః ప్రత్యాసత్తిః ప్రియేదయితె స్ఖలితోత్తరేసతి స్ఖలితంవిపర్యస్తం ఉత్తరం ప్రతివాక్యం యస్యస తథోక్తః కృతగోత్రస్ఖలన ఇత్యర్థః విరహకృశయా వియోగతన్వామయా నాయికయా వ్యాజం కపటంకృత్వా విధాయ కిమపి వ్యాజీకృత్యేత్యర్థః అశ్రుతవశ్రవణం పరికల్పితంకృతంఅశ్రుతమభినీతమి త్యర్థః అసహన సఖీశ్రోత్రప్రాప్తిమసహనాః ఆసహిష్ణవః తాశ్చతాస్స ఖ్యస్తాసాంశ్రోత్రం శ్రవణం తస్య ప్రాప్తిస్తాం విశంక్యశంకిత్వా ససంభ్ర

మంసత్వరం యథాభవతి తథావివలితదృశా పార్శ్వే వ్యాపారితదృష్ట్యాత యా శూన్యే గేహే వివిక్తే సతి నిర్గతసఖీజన ఇత్యర్థః భూయః పున స్సముచ్ఛ్వసితేరః ఉచ్ఛ్వాసః కృతస్సంతుష్టమిత్యర్థః ఇతిసంబంధః విరహకృ శయావ్యాజంకృత్వా అశ్రుతం ప్రకల్పిత మిత్యనేన పునర్విరహభీరుత్వం సూచితం సఖీనావసహానత్వ కథనేన నాయకాపరాధే నాయికయాసో ఢేపితాసాం తత్పరిభవ సహత్వేన తస్యాం సౌహార్దాతిశయ స్సూచితః శంకానామసంచారీభావః, నాయికాస్వీయామధ్యాచ, నాయకోధృ ష్టః మానానంతరం సంభోగ శృంగారః, అత్ర నర్మ జాతిరలంకారః॥

చ॥ అలుగుచు బోయినట్టి ప్రియుడప్పుడు దేవిధి నోమరల్చి తా ।
నిలయము జేరియాత్మరమణీ పరకామిని పేరబిల్చినన్ । వెలదుక
తామహాద్విరహ ఖేద ... కృశయాట నెంచియా । పలుకను వెరు
సొక్కిడుచు పైవిననట్లు నటించియిట్టివి । చ్ఛలకున ... సఖు
లచాలకుబడ్డది గాదలంచిలో ౯ । గిలమెడవిప్పి జూచచట నెవ్వరులే
మిసంతసించనా ॥ ... ॥౭౬॥

తా॥ నాయకుని మొదట తిరస్కరించి యతడుపోగానె విరహమునం దాళజాలక యుండునపుడతడు మరలవచ్చి మాటలాడునపుడు తప్పి ఈపె చపతిపేరు నుచ్చరింపగా నపుడు నాయిక వీని నేమైన నంటి మామనము విరహము సహింపజాలమను భయముచేత ననిద్రా వలె నుండియంతట నేతన చెలులెవరైన నచటనుండి వినియున్న పక్షమున వారుసహింపరే యని యావలావల జూచి చెలులెవరును లేకుండగా సంతోషించెనని తాత్పర్యము. శంకయను సంచారిభావము, నాయిక స్వీయమధ్య, నాయకుడు ధృష్టుడు, మానానంతర సంభోగము శృంగారము, నర్మము, జాతియలంకారము.

మూ॥ ప్రత్యాశ్లేష ... దంతరజః పుంజప్రకర్షాదియం శ
య్యాసం ... కోమలాంగిపరుషే త్యారోప్యమాం వక్షసి । గాఢో
ష్ఠ గ్రహపీడనాకులతయా పాదాగ్రసందంశకై నాకృష్యాంబర

మాత్మనోయదుచితం ధూర్తేనతత్ప్రస్తుతమ్ ॥   ॥౭౭॥

వ్యా॥ నాయికావాక్యమ్ ॥ ప్రత్యాశ్లేషేతి ॥ హేకోమలాంగి పూర్వం ప్రత్యాశ్లేషకి కీ ఃచందనరజః పుంజప్రకర్షాత్ ప్రత్యాశ్లేషేణ ఆలిం గనేన వికీర్ణాంచ్యశ్చం. యచ్చందనరజః తస్య పుంజస్సమూహః తస్య ప్రకర్షః అతిశయః తస్మాదిత్యం శయ్యాశల్పాసం ప్రతిసరుషాకర్ణశా పశ్యేత్యుక్త్వా మాం వక్షస్యారోప్య గాఢోష్ఠగ్రహపీడనా కులతయా ఓష్ఠ స్యాధరస్యగ్రహః గ్రహణందంశనమిత్యర్థః గాఢోద్భూతః సచాసావోష్ఠ గ్రహశ్చతేన పీడనం వ్యథాతేనాకులాయాః భావః ఆకులతాతయా హేతునాపాదాగ్రసందంశకేన దంశకోనామ గ్రహణసాధక యంత్రవి శేషః పాదాగ్రమేవ సందంశకః తేనఅంబరం అంశుకం మదీయ్యమితిశే షః ఆకృష్యాపవార్య ధూర్తేనకితవేన ఆత్మనః స్వస్యయదుచితం కర్మ తత్ప్రస్తుతమాచరిత మిత్యన్వయః నాయికాస్వీయా మధ్యాచ, నాయ కోనుకూలః సంభోగశృంగారః అత్రనర్మగర్భో యుక్తిరలంకారః॥౭౭॥

ఉ॥ రంజిటకోమలాంగి పరిరంభణగుంభన చేతజారుచుడ్! గ్రమ్మినచందనంపుపొడిరాసులనీవిరిపాన్పుజాలకూ!। రమ్మదిలే తయానొడల శాయుచునొత్తునటంచువాడునన్ ! రొమ్మునజే ర్చిమోవినిమునుక్కని నొక్కిననొప్పిచేతనె। నెమ్మదితప్పియుం డతననెప్పనకాల్గొనజేలబట్టితా| జిమ్మిమకూలమట్తొలగజే యుటచేతనకేదియుక్తమో। సమ్మతితోడదానిసరసంబునధూర్తుడు డొనచేవేగిరన్॥ ... ... ॥౭౭॥

తా॥ పాన్పుమీద మనమొకలి గంధపుపొడిరాలి యొత్తుకొనుచున్నది నీయొడలు మృదువైనది గాన నిటురమ్మనినన్ను తనరొమ్ముమీద నుంచు కొని నేను దంతక్షతము నొప్పిచేత నేమియు దోచకుండగాదన కాలిబొ టిగవ్రేలు రెండవవ్రేలుచుకూర్చి నాచీరదొలగించి తనపని తాను జూచు కొనెనని తాత్పర్యము. నాయిక స్వీయమధ్య, నాయకుడనుకూలుడు, సంభోగశృంగారము, నర్మగర్భమను యుక్తియలంకారము.

మూ॥ అచ్ఛిన్నం నయనాంబు బంధుషు కృతం చింతా గురుష్వర్పితా
దత్తం దైన్యమశేషతః పరిజనే తాపస్సఖీష్వాహితః। అద్య శ్వః పరని
ర్వృతిం భజతి సా శ్వాసైః పరం ఖిద్యతే విస్రబ్ధో భవ విప్రయోగ
జనితం దుఃఖం విభక్తం తయా ॥ ॥౭౮॥

వ్యా॥ అహూతికా నాయక ముపాలభతే॥ అచ్ఛిన్నమితి ॥ అచ్ఛిన్నం సం
తతం నయనాంబు అశ్రు బంధుషు స్వజనేషు కృతమర్పితం చింతా విచారః
గురుషు జనన్యాదిషు అర్పితా అస్యాః దైన్యం దీనత్వం అశేషతః పరిజనేషు
స్వస్మిన్ పరిచారకజనేషు తమ్యత్యర్థే తసిల్, దత్తం విహితం తాపస్సంజ్వర
స్సఖీషు వయస్యాసు ఆహితః స్థాపితః ఏవమనేన ప్రకారేణ తయా విప్రయో
గజనితం విరహోత్పాదితం దుఃఖం విభక్తం విభాగం ప్రాపితం సా యతః
శ్వాసైః శ్వసితైః పరమత్యర్థం ఖిద్యతే ఖిన్నా భవతి తస్మాదద్యాస్మిన్
దివసే శ్వో వా పరదివసే వా పరనిర్వృతిం అత్యంతసౌఖ్యం భజతి ప్రాప్స్య
తి అతో విస్రబ్ధో నిశ్చింతో భవేతి సంబంధః పరనిర్వృతిం భజతీత్యనేన మర
ణం సూచ్యతే విస్రబ్ధో భవేత్యనేన ఉపాలంభో గమ్యతే అత్ర మూర్ఛా
నామ దశావిశేషః నాయికా పరకీయా కన్యా చ అయోగ విప్రలంభ శృం
గారః అత్ర సోపాలంభ వచనం నర్మ ఆక్షేపాలంకారః. ॥౭౮॥

మ ॥ తడ లేనశ్రుల బంధులందు నిచె చింతల్ పెద్దలం గాంచెన ।
య్యెడ దైన్యంబున శేష దాసజనముం దిచ్చెన్ వితాపంబు నా। బిడతా
నెచ్చెలులందు బెట్టె విరహోద్వేగంపు దుఃఖంబు నా । పడుచీకోరున
పంచియూపుల చే పల్మారు ఖేదించియు । న్నేడో రేపో బహుసౌ
ఖ్యముం బడయు నీవున్ చింత లేకుండుమా ॥ ॥౭౮॥

తా ॥ ఆమె విరహముచేత దుఃఖపడుచు నిట్టూర్పులవిడుచుచున్నది బంధు
వులు తల్లి చెలులు మొదలగు వారందరు దానిజూచి దుఃఖించుచున్నారు
నేడో రేపో యామె పరమసౌఖ్యమును బొందును, పిమ్మట నీవు నిశ్చింతు
డవగుదువు వసటచేత నామెను నీకింకను పేక్షించితివా జీవింపజాలదు
పిమ్మట నేమి ప్రయోజనము సాధింపదవని నాయకుని నిందించెనని తాత్ప

ర్యము. ఇచట మూర్ఛయను మదనావస్థ, నాయిక పరకీయకన్య, అయోగవిప్రలంభ శృంగారము, సోపాలంభవచనము నర్మ, ఆక్షేపాలంకారము.

మూ॥ స్ఫుటతుహృదయాం కామః కామం కరోతు కృశాం తనుం నస
ఖి చటుల ప్రేమ్ణా కార్యం పునర్దయితేన మే । ఇతి సరభస కోపా
టోపాదుదీర్య వచ స్తయా రమణ పదవీ సారంగాక్ష్యా సశంకిత
మీక్షితా ॥ ... ... ॥౭౯॥

వ్యా॥ కవేర్వాక్యమ్ ॥ స్ఫుటత్వితి ॥ హేసఖి హృదయం స్ఫుటతు దళతు కామో మన్మథః కామం తనుం శరీరం కృశాం కరోతు మే మమ పునః చటుల ప్రేమ్ణా చంచల ప్రణయేన దయితేన ప్రియేణన కార్యం ప్రయోజనం నాస్తీత్యనేనప్రకారేణ కోపాటోపాన్మానాతిశయాత్సరభసం సత్వరం యథా భవతి తథావచః ఉదీర్యఉక్త్వా తయా సారంగాక్ష్యా హరిణలోచనయా సశంకితం రమణపదవీ ప్రియతమవర్త్మ ఈక్షితా దృష్టేతి సంబంధః స్పష్ట ఏవాభిప్రాయః అత్రసచకితం నామ సంచారీభావః చకితంభయసంభ్రమః ఇత్యుక్తత్వాత్ నాయికా స్వీయా మధ్యా చ, కించ కలహాంతరితా నాయకస్యతః మానకృతో విప్రలంభ శృంగారః అత్రసభయం శృంగారిసమాజాతిరలంకారః. ... ... ॥౭౯॥

ఉ॥ కామిని నాదు గుండియ వకావకలౌచును శీలుగాక నా ।
కాముడు నాదు మేను నతికార్శ్య మొనర్చ నిచంచలాస్థిర । ప్రేమ
ముగ్గ్రల నాయకుని ప్రీతి మహత్వము చేసనింక నా । కేమిప్రయోజ
నంబనుచు నిట్టులకోపము హెచ్చ వేగమే । స్వామితమాటలాడి భయ
సంభ్రమ మొప్పగ నామృగాక్షియా । స్వామము గాని జేర్పథని చారి
నీజూచుచునుండె బాలి ॥ ... ॥౭౯॥

తా॥ విరహముచేత నాగుండె పగిలినను మన్మథోద్రేకమును దాళజాలక దేహము డిగ్గినను వానిచేత నాకిక నేమియు గానలసినది లేదు అతడు స్థిరమైన ప్రేమముగలవాడు కాడు, అని కోపాతిశయమును జేత జెప్పి బెదరు చూపుల చేత నత్రడువచ్చు తోవనే చూచుచుండెనని తాత్పర్యము, ఇచట

భయమువలన గలిగిన సంభ్రమముగనుక చకితమనుసంచారిభావము, నాయికస్వీయామధ్య కలహాంతరిత, నాయకుడుశఠుడు, మానకృత విప్రలంభ శృంగారము, సఖ యశృంగారి నర్మము, జాతియలంకారము.

మా॥ లీలాతామరసాహతోఽన్యవనితా నిశ్శంకదష్టాధరః ప్రియా
న్యఃకేసరదూషితేక్షణఇవ వ్యామీల్య నేత్రేస్థితః । కాంతాకుట్మలితా
ననేనదధతీవాయుంస్థితాతత్రసా భ్రాంత్యాధూర్తతయాథ దాన
తిమృతేతేనాభవచ్చుంబితా ॥ ... ॥౮౦॥

వ్యా॥ లీలేతి॥ అన్యవనితా నిశ్శంకదష్టాధరః అన్యవనితయా సపత్న్యా నిశ్శంకం స్వైరం యథాతథాదష్టః దంతక్షతః అధరోరదనచ్ఛదః యస్య సతథోక్తః ప్రియః ప్రియతమః లీలాతామరసాహతః నాయికయా లీలాకమలతాడితస్సన్ కేసరదూషితేక్షణ ఇవకింజల్కాకులిత దృష్టిరివ నేత్రేవ్యామీల్య ముకుళీకృత్యస్థితః స్తస్థౌ తత్రతస్మిన్నవసరే సాకాంతారమణీ భ్రాంత్యానయనయోః కింజల్కపాతభ్రమేణ హేతునాకుట్మలితాననేన సంకుచితముఖేన వాయుందధతీ ఇచ్ఛంతీముఖ ఫూత్కారంవమన్తీత్యర్థః స్థితాతస్థౌతదానీం ధూర్తతయావంచకతయాతేన నాయకేన నతిమృతే ప్రణామంవినా చుంబితాకృత చుంబనాఅభవదితిసంబంధః స్పష్టఏవాభిప్రాయః నాయికాస్వీయా మధ్యాచ నాయకోధృష్టః ప్రత్యక్షదృష్టస్వాపరాధకుపితాం నాయికాంకింజల్కపాత వ్యాజేనవంచయిత్వా రసాంతర సంజ్ఞేనోపాయేన సమాహితవాన్ యథోక్తం దశరూపకే- శ్లో॥ సామ్నాభేదేన దానేన నత్యుపేక్షారసాంతరైః షడ్భిరుపాయైస్తుకుర్యాన్మానాపనోదనమ్॥ తత్ర,రభసత్రాసహర్షాద్యైః కోపభ్రంశోరసాంతరైః ఇతి, జాతిరలంకారః॥ ... ... ॥౮౦॥

ఉ॥ పన్నగనన్యతోఁ గరవపల్లవనగాయపుమోవి తోఁన
నా। వెన్నుఁడు వచ్చినన్ గినసివేడుకచేతన చిన్నిచేతిలోఁ। నున్న
సరోజమున్ విసరియుబ్బుచు గొట్టినదానికేనరా। లన్నియు కం
డ్లలోఁనబడినట్టుల కన్నులు మూసియుండఁగనా। పన్నతకంజ్లతమ్మి

పొడబడ్డది గాయని భ్రాంతి నొందియా । పన్నగవేణి మోముబిగప
ట్టుచు కన్నులనూదుచుండ తా । పన్నినవంచనన్ పదముపైబడి
మ్రొక్కు కసంత దానినా। వెన్నుడు ముద్దుపెట్టుకొని వేడుక జేసె
లతాంగినవ్వగన్ ॥ ... ... ॥౮౦॥

తా॥ నాయకుఁడన్యకాంతా అధరపానముచేసి రాగా నాయిక తనచేతి తామరపువ్వు విసరి వానిమీద వేసెనంత నాతఁడాపువ్వు కింజల్కము కంటఁబడ్డవానివలె కన్నుల మూసికొనెనంత నాపె తననోటవాలి కన్నుల నూదుచుండెనంత నతఁడిదే సమయమని ముద్దు పెట్టుకొనెనని తాత్పర్యము. నాయికస్వీయమధ్య, నాయకుడు ధృష్టుడు, తనకన్నులచే నపరాధమునుజూచి కోపించిన నాయికను కన్నులలోఁగిం జలకము పడెనని వంచించి రసాంతరమను మానాపనోదనోపాయముచేత సమాధానపఱచెను, దీనికి దశరూపకమున లక్షణమ్ము, సామముచేతను భేదముచేతను దానముచేతను, రతిచేతను ఉపేక్షచేతను రసాంతరముచేతను మానమునపనొందింపవలయునని అందు వేగము భయము హర్షము మొదలగు రసాంతరముల చేతఁగోపభ్రంశము కలుగుననియున్నది, జాతియలంకారము.

మూ॥ పురాభూదస్మాకం ప్రథమమవిభిన్నా తనురియం తతోనుత్వం
ప్రేయాన్ వయమపి హతాశాః ప్రియతమాః । ఇదానీం నాథ
స్త్వం వయమపి కళత్రం కిమపరం హతానాం ప్రాణానాం కులిశకఠి
నానాం ఫలమిదమ్ ॥ ... ... ॥౮౧॥

వ్యా॥ అ॥ నాయికా హీయ్యమాన ప్రేమాణం నాయకముపాలభతే॥ పురేతి॥ పురా పూర్వకాలే అస్మాకమావయోః॥ సూ॥ అస్మదోద్వయోశ్చ ఇతి బహువచనం ప్రథమమాదితః ఇయం తనుశ్శరీరం అవిభిన్నా భేద శూన్యా అభూత్ తతస్తస్మాత్కాలాదను॥ ని॥ పశ్చాత్సాదృశ్యయోరను, ఇత్యమరః- త్వం ప్రేయాన్ ప్రియతమః హతాశాః నష్టాతితృష్ణాః భాగ్యహీనా ఇత్యర్థః ॥ ని॥ ఆశాతృష్ణాతిశాయితా, ఇత్యమరః- వయమపి ప్రియతమాః ప్రేయస్యః అత్ర వయమితి బహువచనం నిర్వేదాత్-ఏవం నిర్వేదాదిషు కవిభిర్బహువచనం ప్రయు

జ్యతేతథాచోక్తం శాకుంతలే ''వయంతత్త్వాన్వేషాన్మధుకరహతా స్త్వం ఖలుకృతీ'' ఇతి-ఇదానీమధునాత్వంనాథఃవయమపికళత్రం భార్యా అపరమన్యత్కింకళత్ర భావాద్దీనం దశాంతరంకిమపి నాస్తీత్యర్థః ఇదమేతత్ప్రియహన సహిష్ణుత్వంహతానామ భాగ్యానాం కులిశకఠినానాం వజ్రకఠోరాణాం ప్రాణానామసూనాంఫలం ప్రయోజనమితి సంబంధః-అత్రకేచిచ్ఛ్లోకస్య ప్రథమపాదే-వాక్యద్వయం ప్రతిపాదయంతి అస్మాకం పురాభూదిత్యేకం తత్పక్షేకిమప్య నిర్వాచ్యరసాంతరమిత్యధ్యాహార్యం అత్రనిర్వేదోనామ సంచారీభావః, ప్రేమార్ద్రోరసశ్చ నాయికాస్వీయా ప్రగల్భాచ, నాయకశ్శఠః సోపాలంభవచనం నర్మ జాతిరలంకారః.॥

మ॥ మొదటీయిద్దరిమేనులొకటౌటగుచుణ్ పూర్వంబుసందుండె
నా । పిదపన్ నీవు ప్రియుండు మేమహత గంభీరాశలౌదుః ప్రి
యల్ । ఇదిగో నాథుడవీవు నేనసుఖయాయిల్లాలవైతినయో।యిది
సిభాగ్యకఠోరవజ్రసమనిర్హ్రీకంబులౌ ప్రాణముల్ । ఎకసం
నందుకుగాఫలంబులహహా యెమందునీముందటన్॥ ॥౮౧॥

తా॥ నీకు నాయందున్న ప్రేమాతిశయమువలన మొదట కొన్నిదినములవరకు మనయిద్దరిశరీరము లొకటిగానుండెననియు, పిమ్మట కొన్నిదినములవరకు నీవు ప్రియుండవని-నేను ప్రియురాలని యుంటిమనియు నిప్పుడు నీవు తెచ్చిపెట్టువాడవు. నేను భోజనము చేయుదానను ఇట్లేర్పడితిని, యింకనైనను ఈప్రాణములుపోకయున్నవేయనేననితాత్పర్యము, ఈ శ్లోకము ప్రథమపాదము రెండువాక్యములని కొందరందురు, ఆపక్షమున కిమపి అనిరొుకపద మధ్యాహరింపవలయును, ఇచట నిర్వేదము. సంచారిభావము, ప్రేమార్ద్రరసము, నాయికస్వీయ ప్రగల్భ, నాయకుడుశఠుడు, సోపాలంభవచనము నర్మము, జాతియలంకారము.

మూ॥ ముగ్ధేముగ్ధతయైవనేతుమఖిలం కాలంకిమారభ్యతేమానంధ
త్స్వధృతింబధాన ఋజుతాం దూరేకురుప్రేయసి । సఖ్యైవం
ప్రతిబోధితాప్రతివచస్తామాహభీతాననా నీచైశ్శంసహృదిస్థితో

హీనసుమె ప్రాణేశ్వరశ్శ్రోష్యతి ॥ ... ॥౭౬॥

వ్యా॥ కవేర్వాక్యమ్ ॥ ముగ్ధ ఇతి ॥ హే ముగ్ధబాలే ముగ్ధతయైవ మౌఢ్యత్వేనైవ అఖిలం సమస్తం కాలం అనేహసం నేతు మతివాహయితుం కిమర్థమారభ్యతే కిమర్థముద్యోగః క్రియతే అన్యథా కిం కర్తవ్యమితి పృచ్ఛసి చేత్ బ్రవీమి ప్రేయసి ప్రియతమే మానం కోపం ధత్స్వ ధారయ ధృతిం ధైర్యం బధాన సహస్వ అవలంబస్వేత్యర్థః ఋజుతామార్జవం దూరే విప్రకృష్టే కురు విధేహి వక్రతాం భజస్వేత్యర్థః సా ఏవమనేన ప్రకారేణ సఖ్యా వయస్యయా ప్రతిబోధితా ఉపదిష్టా భూత్వా భీతాననా త్రస్తముఖీ సతీ తాం సఖీం ప్రతివచః ఉత్తరమాహ బ్రవీతిస్మ కిమితి హే సఖి నీచైరల్పధ్వని యథా భవతి తథా శంస కథయ హి యస్మాత్ కారణాత్ మమ హృదయే స్థితః ప్రాణేశ్వరః శ్రోష్యత్యాకర్ణయిష్యతీతి సంబంధః స్పష్ట ఏవాభిప్రాయః అత్ర భయం నామ సంచారీభావః స్థాయీభావానామపి క్వచిత్సంచారీభావత్వ కథనాత్ నాయికా స్వీయా ముగ్ధా చ, నాయకశ్శఠః అత్ర సభయం శృంగారినర్మ, ఆక్షేపాలంకారః. ॥౭౬॥

ఉ॥ ఫుల్లసరోరుహాక్షి ఘనముగ్ధ(మూఢ)తనంబున కాలమెల్ల
నీ । వొల్లనిదానవై గడపునుద్యమ మేటికిబోటివానిపై । బల్లిదవై
చుపల్మరును పాపవు కోపము బూనుకొమ్మసీ । యుల్లమునందు ధై
ర్యగతి నుంచు రుజుత్వము మానుమంచునా । హల్లకపాణి బల్కె భ
యమందిన మోమున మారుబలెం హా । మెల్లనె జెప్పు వల్లభుడు హృ
త్పుటవాసి వినన్ ప్రమాతమా ॥౭౬॥

తా॥ చెలి నాయికనుగూర్చి యెన్నిదినములైన నేమియెఱుగక యున్నావు ప్రియునియందు కోపించుకొనుమని చెప్పగా నాయిక యాపెతో దిన్నగా జెప్పుము నా హృదయమందున్న ప్రియుడు వినునని తాత్పర్యము. స్థాయిభావమునకును కొన్నియెడల సంచారిభావత్వము చెప్పుటవలన నిచట భయమను సంచారీభావము, నాయిక స్వీయ ముగ్ధ, నాయకుడు శఠుడు, సభయశృంగారినర్మము, ఆక్షేపాలంకారము.

Funding: Tattva Heritage and IKS-MoE. Digitization: eGangotri.

మూ ॥ ఆలంబ్యాంగణవాపికాపరిసరేచూతద్రుమే మంజరీంసర్ప
త్సాంద్రపరాగలంపటరణద్భృంగాంగనాశోభినీం। మన్యేస్వాం
తనుముత్తరీయశకలేనాచ్ఛాద్యబాలాస్ఫురత్ కంఠధ్వాననిరోధ
కంపితకుచశ్వాసోద్గమారోదితి ॥ ... ॥౮౩॥

వ్యా॥ అ॥ ప్రోషితోనాయకః వసంతసమాగమె ప్రియాయా అవస్థాం
తరం వితర్కయన్నాహ ॥ ఆలంబ్యేతి ॥ అంగణవాపికా పరిసరేచత్వర
దీర్ఘికాపార్శ్వే చూతద్రుమే సర్పత్సాంద్రపరాగలంపటరణద్భృంగాం
గనాశోభినీం సర్పన్ విసరన్ సాంద్రోనిబిడః పరాగః పుష్పరేణుః తస్మిన్ లం
పటా ఆసక్తాః రణంత్యః స్వనంత్యః భృంగాంగనాః భ్రమర్యః తాభిశ్శోభత
ఇతి భృంగాంగనాశోభినీం మంజరీం వల్లరీమాలంబ్య గృహీత్వా బాలాత
నుం ఉత్తరీయ్య శకలేనాచ్ఛాద్య అవకుంఠ్య స్ఫురత్కంఠధ్వాననిరోధకం
పితకుచ శ్వాసోద్గమాస్ఫురత్ప్రాదుర్భవత్కంఠధ్వానం కంఠధ్వనిః తస్య
నిరోధః నివారణం తేన కంపితౌ కుచౌ చ శ్వాసోద్గమశ్చ యస్యాస్సాతథో
క్తారోదితి రోదనంకరోతీతి మన్యేస్మరామీతిసంబంధః దైన్యంనామ సం
చారీభావః నాయికాస్వీయామధ్యాచ కించ ప్రోషిత భర్తృకానాయ
కోనుకూలః ప్రవాస విప్రలంభశృంగారః ... ॥౮౩॥

ఉ ॥ ముంగిటనూతి (బావి) చెంగటను పూచిన బాలరసాల
సాలమం। దంగలి రాలుచుక్ నిబిడమైతగుపుప్పొడినొప్పనాసను।
ప్పొంగి మెలంగుభృంగిణులు పొల్పగుగుత్తిని చేతబట్టినా। యంగన
కొంగుచేతనదుయంగముగప్పిలసద్గళారవం। బంగిటబట్టగాకద
లుసబ్బర పుబ్బచనుల్ నిడూపుగాలా। రంగడు నేడ్చుచుంసటుదలం
చెద చంచలితానురాగుడై॥ ౮౩॥

తా ॥ నేనికాలమునన్య దేశమందున్నానునాప్రియురాలు పెరటిబావి
యొద్ద మామిడి పూగొత్తును చేతబట్టుకొని పైటచేత నెమలుగప్పుకొని
కంఠధ్వని యధికమైన నేవరైన విందురని బయలు వెడలుచున్న కంఠస్వ
రము నణచుకొనుచు కుచములుగదులనికిల యేడ్చుచుండునని తోచుచు

న్నదని తాత్పర్యము. దైన్యమను సంచారిభావము, నాయిక స్వీయమధ్య ప్రోషిత భర్తృక, నాయకుడనుకూలుడు, ప్రవాస విప్రలంభశృంగారము.

మూ॥ అనాలోచ్య ప్రేమ్ణః పరిణతిమనాదృత్య సుహృద స్త్వయాకాండే మానః కిమితి సరళే ప్రేయసి కృతః । సమాకృష్టా హ్యేతే ప్రళయదహనోద్భాసురశిఖాః స్వహస్తేనాంగారా స్తదలమధునారణ్యరుదితైః ॥ ... ... ॥౮౪॥

వ్యా॥ అ॥ అపరాధినా నాయకేన ఖేదం ప్రాపితా సఖీ నాయికా ముపాలభతే ॥ అనాలోచ్యేతి ॥ ప్రేమ్ణః అనురాగస్య తదీయస్యేతి శేషః పరిణతిం పరిపాకం అనాలోచ్య అవిచార్య సుహృదస్సఖీః అనాదృత్య అవధీర్య తాసాం వచనముల్లంఘ్యేత్యర్థః హే సరళే చపలే సంప్రతి ఇదానీమకాండే అనవసరే కిమితి కిమర్థం మానః కోపః కృతః విరచితః ప్రియం ప్రతీతి శేషః హి యస్మాత్కారణాత్ ప్రళయదహనోద్భాసురశిఖాః ప్రళయః కల్పాంతః తస్మిన్ దహనో వహ్నిః తేన ఉద్భాసురాః ప్రదీప్తాః శిఖాః జ్వాలా యేషాం తే తథోక్తాః అంగారాః ఉల్ముకాః ఏతే ఇమే స్వహస్తేనాత్మకరేణ సమాకృష్టాః సమాక్షిప్తాః స్వస్యోపరి అవకీర్ణాః ఇత్యర్థః తత్తస్మాత్కారణాత్ అధునా సంప్రతి అరణ్యరుదితైర్వృథారోదనైరలం పర్యాప్తమితి సంబంధః అత్ర స్వహస్తేన అంగారాస్సమాకృష్టా ఇత్యనేన భవత్యాజ్ఞాత్యైవ అనర్థః కృత ఇతి సూచితం అరణ్యరుదితైరిత్యనేన ప్రియస్యాసన్నిధానే రుదితాత్కిం ఫలం లభ్యత ఇత్యయమర్థోఽవగమ్యతే దైన్యం నామ సంచారిభావః నాయికా స్వీయా మధ్యా చ కించ కలహాంతరితా, నాయకశ్శఠః మానకృతో విప్రలంభశృంగారః అత్రోపాలంభవచనం నర్మ, ఆక్షేపోలంకారః॥

ఉ॥ ఓచపలాత్మ, ప్రాలప్రియునున్నతమైనయనురాగభాగముల్
యోచన సేయకన్ సఖియలుక్తుల నెల్ల తిరస్కరించు చున్ । దో
చకనిప్పుడాఘనుని కోడనకాలమునందదెలకో । పాచఱంబొనర్చి
తివాయనుకె యీప్రళయానలోజ్జ్వలా । నీచశిఖావళిన్ మిగుల

నిండినకొప్పులనీదు పైబడఁగ । నీచమచేత నీక్షితివినిల్పుమరణ్యపు
రోదనంబులక॥ ॥౬౪॥

తా॥ ప్రియునకు నీయందుఁగల మక్కువ కేమియపాయము వచ్చునోయని తలంపక చెలులమాటలు వినక సమయముగాని యప్పుడేలకోపము చేసి తివి నీవు చేసినపని ప్రళయకాలమందు మండుచున్న కొరివికట్టెలనీడ్చి పైని వేసుకొన్నట్లున్నది తెలిసియుమిట్లుచేసెదవు నీమేద్పుల వినువారె వరున్నారిఁకఁ జాలింపుమని తాత్పర్యము: దైన్యమను సంచారిభావము, నాయికస్స్వీయమధ్య కలహాంతరిత, నాయకుఁడు శఠుడు, మానకృత విప్రలంభశృంగారము, సోపాలంభ వచనము నర్మము, ఆక్షేపాలంకారము.

మూ॥ కపోలే పత్రాళీ కరతలనిరోధేన మృదితా నిపీతో నిశ్వాసైర
యమమృతహృద్యోధరరసః । ముహుఃకంఠే లగ్నస్తరళయతి బా
ష్పస్తనతటం ప్రియోమన్యుర్జాతస్తవ నిరనురోధేనతువయం ॥౬౫॥

వ్యా॥అ॥నాయకోనాయికా ముపాలభతె ॥ కపోలఇతి ॥ కపోలేగండ స్థలే పత్రాళీపత్రరచనా కరతల నిరోధేన పాణితలఃపీడనేనమృదితా ప్రమృష్టా నిశ్వాసైర మృతహృద్యః అమృతవన్మధురః అయమధరగసః నిపీతః ఆస్వాదితఃబాష్పః అశ్రుకంఠేలగ్నస్సక్తస్సన్ స్తనతటం స్తనప్రాంతంముహుః పునఃపునః తరళయతి కంపయతి ఏవమనేన ప్రకారేణమన్యుః కోప స్తవ ప్రియోహితో జాతః- హానిరనురోధే అనంగీకృతానువర్తనే వయం తు ప్రియాహితానభవామ ఇతిసంబంధః - అత్ర పత్రాళీమర్దనాది వ్యాపారేణ సౌభాగ్యహారీ మన్యుస్తవహితో జాతః ఇత్యనేన చత్వదనువర్తన కారిణోవయంతు తవహితానభవామ ఇత్యనేనచ ఉపాలంభోగమ్యతే- నాయికాస్వీయామధ్యాచ, నాయకశ్శఠః మానకృతో విప్రలంభశృంగారః అత్ర సోపాలంభవచనంనర్మ ఆక్షేపాలంకారః. ॥౬౫॥

ఉ॥ చెక్కులతీర్దియున్నమృగచిత్రకపత్రికలెల్ల చేతిరా । సె
క్కిలిచెడఁగొసఁడూరుపులయిమ్మధి చేనమృతోపమానమా । చక్కెర
మోవిలో రసముచప్పనయ్యెఁ జెడె కండ్లనీరుత్రా । వెక్కుడు గొం

తునక మెలఁగి వేమరుఁ గుబ్బకవణఁకదల్చువి । ట్లకటా రబావుకోప
మెప్రియయంబయితోచనుగాని మేమునీ । మకుటావకుఁ బ్రియంబయి
నమాన్యులు గామనువర్తనోక్తితా॥ ||౮౪||

తా॥ కోపమువచ్చినపుడు చేతుల చెక్కిళ్లయందుంచుకోఁగా నాచేతుల
రాపిడిచేత చెక్కిళ్లనున్న మకరికాపత్రములు మాయుచున్నవి, నిట్టూర్పు
లచేత పెదవులెండుచున్నవి గద్గదత్వకతో విక్కుచుండగా స్తనములదరు
చున్నవి, ఇట్లెల్ల జేయుకోపము నీకుఁ బ్రియమైయున్నదిగాని నీమనసననువ
ర్తించువారము మేము నీకు ప్రియులము కాముగదాయనని నిందించెనని
తాత్పర్యము. ఇచట నిన్ను గాసి పరచువాఁడే నీకుఁదగిన ప్రియుడుగానుం
డుగాని నీమనమున ననువర్తించువాడు నీకుఁదగఁడనునభిప్రాయమును చెప్ప
వచ్చును, నాయికస్వీయమధ్య, నాయకుడుశఠుడు, మానకృత విప్రలంభ
శృంగారము, సోపాలంభవచనము నర్మము, ఆక్షేపాలంకారము.

మూ॥ ఆయాతే దయితే మనోరథశతైర్నీత్వా కథంచిద్దినం గత్వా
వాసగృహం జడే పరిజనే దీర్ఘాం కథాం కుర్వతి । దష్టాస్మీత్యభి
ధాయ సత్వరపదం వ్యాధూయ చీనాంబరం తన్వంగ్యా రతికాతరేణ
మనసా నీతః ప్రదీపశ్శమమ్॥ ||౮౫||

వ్యా॥ కవేర్వాక్యమ్॥ ఆయాత ఇతి॥ దయితే ప్రియే ఆయాతే ఆగతే
సతి దేశాంతరాదితి శేషః మనోరథశతైర్మనోరథానాం సంకల్పానాం శ
తాని బహూని తైర్దినం దివసం కథంచిత్కృచ్ఛ్రేణ నీత్వా అతివాహ్యవా
సగృహం కేళీభవనం గత్వా ప్రాప్య జడే వివేకశూన్యే పరిజనే పరిచా
రకవర్గే దీర్ఘామాయతాం కథాం వాక్యప్రబంధం కుర్వతి విదధతి సతి
కాతరేణ రతౌ విషయే కాతర మధీరం తేన కాల విళంబనా సహిష్ణునేత్య
ర్థః- మనసా హృదయేన ఉపలక్షితయా తన్వంగ్యా కాంతయా దష్టా
స్మీతి యేన కేనాపి జంతునేతి శేషః, సత్వరపదం ససంభ్రమవచనం య
థాభవతి తథా అభిధాయ వ్యాహృత్య చీనాంబరం క్షౌమ వసనం వ్యా
ధూయ సంవీజ్య ప్రదీపో దీపః శమం శాంతిం నీతః ప్రాపిత ఇతి సంబంధః

అభిప్రాయోవ్యక్త ఏవ, ఔత్సుక్యం నామ సంచారీభావః, నాయికా స్వీయా, ప్రగల్భాచ నాయకోనుకూలః, ప్రవాసానంతరం సంభోగశృంగారః అత్ర నర్మగర్భోయుక్తిరలంకారః॥ ॥౮౮॥

చ॥ వరుడు విదేశవాసియయి వచ్చినహెచ్చిన ప్రేమతోడ
నుం। దరిబలుకోర్కెలంపగలుదానతికష్టముచేగడంచి ని
ద్రవడకిల్లుచేరియవివేకమనంబున ప్రొద్దుబుచ్చునా। పరిజనమేమొ
గొప్పకథలుల్లుండగజూచి కేళికా। తురమతితోడతత్తరము
దోచెడి మాటలచేనదె మొనం। గరచేనటంచుదువ్వలువగ్రుక్క
నకేలవిదల్చిదీపికల్ । సరగున నాచెపంకజ విశాల విలోచన
కాంతులూరగ ॥ ... ॥౮౯॥

తా॥ నాయకుడు దేశాంతరముననుండి నాడు రాగా నాయిక పగలంతయును అస్తమయమైన పిమ్మట ప్రియుడును తానును కూడగల తలంపులతోనుండి రాత్రిదంపతులు పడకయింటికి పోగా నీపె పరివారమీపెయభిప్రాయమునెఱుగక యూరకమాటలాడుచుండగా నీపె తన్నిద్రోయొకజంతువుకఱచెనని చీరవిదిర్చి దీపమార్చెను. ఔత్సుక్యమనుసంచారి భావము, నాయిక స్వీయ, ప్రగల్భ, నాయకుండనుకూలుడు, ప్రవాసానంతరంసంభోగశృంగారము, నర్మగర్భము, యుక్తియలంకారము.

మ॥ రోమాంతాః ప్రథమం మమోరసితవప్రాప్తావివృద్ధిం స్తనా
సల్లాపాస్తవవాక్యభంగిమిళనాన్మాధుర్యంపరంత్యాజితాః। ధాత్రి
కంఠమపాస్య బాహులతికే కంఠేతవాసజ్జితేనిద్రాక్షిణ్యకరోమి
కిన్నువిశిఖాన్వేషానపంథాస్తవ॥ ॥౯౦॥

వ్యా॥ అ॥ పూర్వం కృతపరిచయాతిశయేననాయకేన పశ్చాత్పరిత్యక్తా నాయికాస్వవాటికాయాం యదృచ్ఛాగతం నాయకం దృష్ట్వా తముపాలభతే॥ రోమాంతావితి॥ ప్రథమం మమోరసి రోమాంతావుద్భవంతౌ స్తనౌ తవోరసి వృద్ధిం ప్రాప్తౌగతౌ మమసల్లాపాస్సంభాషణాని తవవాక్యభంగిమిళనాత్ వాక్యరీతిమిళనాత్ శ్రవణాత్ పరమత్యర్థం మాధుర్యంమాత్ర

తాంత్యాజితాః విమోచితాః మమ చాపలలతికే ధాత్రీకంఠండపమాత్ర కంఠమపాస్య విహాయతవకంఠే ఆసజ్జితే ఆసంగం ప్రాపితే హే నిర్దాక్షిణ్య దాక్షిణ్యరహిత దాక్షిణ్యంనామ పరచిత్తానువర్తనం ఏషావిశిఖా రథ్యాపి తవ పంథా మార్గోనభవతి ఏవంసతి కిన్ను కరోమి కిం కర్తవ్యం నుపృచ్ఛామి భవంతం కిముపాలభ ఇత్యర్థః, అత్రనాయికాసాధారణీసోపాలంభవచనంనర్మఆక్షేపోలంకారః॥ ॥౮౭॥

మ॥ మొదట౯గుబ్బలు నాయురస్థలమున౯బుట్టంతనీసొమ్ముగా
లో । ముద మొప్పారగ పెంపుగాంచినవినా మోమోటపుర్త
పలుకునీ। మృదుశైలాపపురీతుల౯ పెనగుచు౯మించునమార్ధ్యం
బుతా। వదలె౯నాభుజవల్లరీయుగమున౯బాలించుధాత్రీగళా।
స్పదము౯పీడుచునీమెడ౯చలగెలో పాపాత్మ ఈరచ్చనీ। పదసం
చారపుదారిగాక చనిరో౯ ప్రాణేశ యేమందురా ॥ ౮౭ ॥

తా॥ నాకు వయస్సు రాగానే నాదేహమును నీకొప్పగించి నీవలననే సకల సౌఖ్యముల బొందనుంటినే? నీవీత్రోవనయినరావైతివేయింకనేనేమి చేయగలదాననని యభిప్రాయము. ఈ రథ్యనీకు దోవకాదాయెనన గా నూరనుండువారందరు చేరునది రథ్యగనుక నచటికి వచ్చుటకును నన్ను బాడవలసివచ్చునని రాకున్నావుగదా యనుట. నాయిక సామాన్యసోపాలంభవచనమునమర్మము, ఆక్షేపాలంకారము.

మూ॥ చక్షుఃప్రీత్యానిషణ్ణేమనసిపరిచయాచ్చింత్యమానేభ్యుపాయే యాతేరాగే వివృద్ధిం ప్రసరతిచ గిరాం విస్తరే దూతికాయాః। ఆస్తాంహారే సతావత్సరభసదయితా లింగనానంద లాభస్తద్గేహోపాంతరథ్యాభ్రమణమపిపరాంనివృతింసంతనోతి॥

వ్యా॥ అ॥ నాయకః అనుభూతార్థస్మరణాజ్జాతకుతూహలస్స౯సహచరమాహ॥ చక్షురితి॥ చక్షుఃప్రీత్యా మనసి చిత్తేనిషణ్ణేసతి నివిష్టేసతి ఆసక్తేసతీత్యర్థః పరిచయాదభ్యాసాన్ముహుర్ముహుస్స్మరణాదిత్యర్థః- అభ్యుపాయేపాప్త్యుపాయేచింత్యమానేసతివిచార్యమాణేసతితతఃరా

గేప్రీణ్ణివివృద్ధిమతిశయం ప్రాప్తేసతి తతో దూతికాయా స్సంచారికాయాః గిరాంవాచాం విస్తరే ప్రపంచే ప్రవిసరతివ్యాప్రియమాణే సతి యః సరభసదయితాలింగనానందలాభః సత్వరప్రియాపరిరంభాహ్లాదప్రాప్తిర్భవతి సతావద్దూరే ఆస్తాం తిష్ఠతు తస్య మహిమావర్ణయితు మశక్య ఇత్యర్థః ॥ కింతు తద్గేహోపాంత రథ్యాభ్రమణమపి నాయికా గృహసమీపవీథీపర్యటనమపి పరాంనిర్వృతిం అత్యంత మానందం సంతనోతి విదధాతీతి సంబంధః అత్ర స్మృతిర్నామసంచారీ భావః, నాయికాపరకీయ్యా ఆత్మోపక్షేపరూపశృంగారనర్మ అతిశయోక్తిరలంకారః.

ఉ॥ కంటికినింపుచేమనసు కామినిపైతగలంగసల్మరుణ్ । తొం
టిచాత్రితలఁదలచి తొయ్యలిచేర నుపాయసాధనం । బంటుచు
సుండప్రేమ యనుదైవదిక్కింపగుచుండ నంతనా । ఈంటెనకత్తెప
లుకుగుమి కోరికలీకలెత్తుచుండనా । తుంటరి గుబ్బలాడిత్వరతో
డుతకౌగిట చేర్చునేర్పుచే । నొంటికి సౌఖ్య లాభ మగుచుండు
నెనయ్యెడటుండనిమ్మదా । నింటిసమీపరథ్యలను యిట్టటుచుట్టు
టకూడతమ్మిపూ । బంటివ జీరునిక్ గెలుచు వేడుక నిచ్చున దే
మొనెచ్చెలీ ॥ ... ... ॥౭౧॥

తా॥ ఆ నాయికను చూడగా నాకాపెయందు మనస్సుకలిగి యాపెను పొందను పాయము నాలోచించి దూతిక నంపగా నాదూతికమాటలవలన నాకు ప్రియాలింగనములభించి దానిచే మిగుల సంతోషము కలిగెనుదానికొలది చెప్పనలవిగాదునె నాపెను పొందపోవునపుడు సందర్భము గనిపెట్టి ఆ వీధిని ఈ వలావళికి దిరుగుచుండుటయును మిక్కిలి యానందకరముగానుండెను. ఇచట స్మృతియను సంచారి భావము, నాయిక పరకీయ్యా ఆత్మోపక్షేపరూపశృంగారనర్మము. అతిశయోక్తి యలంకారము॥

మూ॥ కరకిసలయంధూత్వా ధూత్వావిలంబితమేఖలాక్షిపతి
సుమనోమాలాశేషం ప్రదీపశిఖాంప్రతి । స్థగయతిముహుఃపత్యు
ర్నేత్రేవిహస్య సమాకులాసురతవిరతారమ్యంతన్వీపునఃపునరీక్ష్యతే॥

Funding: Tattva Heritage and IKS-MoE. Digitization: eGangotri.

వ్యా ॥ కవేర్వాక్యమ్॥ కిసలయమితి ॥ సురతవిరతౌ సంభోగాంతే విలంబిత మెఖలాలగ్నరశనా పాదయోరితి శేషః ॥ తన్వీ కాంతాసమాకులాసంభ్రాంతా సతీ దీపనిర్వాణార్థం కరకిసలయం పాణిపల్లవం ధూత్వాధూత్వా వ్యాధూయ వ్యాధూయ విఫలయత్నా సతీ దీపశిఖాం ప్రతి దీపజ్వాలాముద్దిశ్య సుమనోమాలాశేషం పుష్పదామచ్ఛేదం సంభోగ పరిమర్దవిభిన్న శిష్టాంశమిత్యర్థః, క్షిపతి ప్రేరయతి విహస్య స్మితం కృత్వా ముహుర్ముహుః పునః పునః పత్యుర్నేత్రే స్థగయతి ఆచ్ఛాదయతి రమ్యం మనోరమం యథాభవతి తథా పునః పునర్ముహుర్ముహుః ఈక్ష్యతే విలోక్యతే ప్రియేణేతి శేషః, ఇతి సంబంధః - లంబిత మేఖలేత్యనేన పురుషాయిత సంభోగాంతే మేఖలాసందానితచరణత్వాద్దశస్తుమశక్తేతి సూచ్యతే దీపశిఖాం ప్రతిమాలాం క్షిపతీత్యనేన పత్యుర్నేత్రే స్థగయతీత్యనేన చ ప్రియేణేక్షణేన చ లజ్జావ్యాకులేతి సూచ్యతే, అత్ర వ్రీడానామ సంచారీభావః, నాయికా స్వీయా మధ్యా చ, నాయకోనుకూలః, సంభోగ శృంగారః, చేష్టాకృతం హాస్యం శృంగారి నర్మ జాతిరలంకారః. ॥౯౯॥

మ ॥ సురతాంతంబన జారిజాళ్ళకొనలో జుట్టుంగ కాంచీగు
ణాం । తరమై సుందరి తొట్రుపాటగుచు జంత్రమ్మందు దీపార్చిపై । సరయన్ శెంచిగురాకు చేతులవడిన్ యల్లార్చి యల్లార్చిపూ । సరముల్ వైచుచు నవ్వుచున్ మొగనిరజ్జన్నేత్రముల్ మూ
యుచు । ల్మరువాడారమణీమణిన్ కనులురమ్యంబొ ప్పవీక్షించునే ॥౯౯॥

తా॥ నాయిక పురుషాయితము జేయునపుడు మొలనూలు కాళ్లలో జిక్కుకొనుట వలన నావలికి బోవ నశక్తురాలై ప్రియుండు తన్ను జూడగా సిగ్గుపడుచు దీపమార్పను బూలదండను విసరుచును ప్రియుని కన్నులమూయుచునుండెను. ఇచట వ్రీడయను సంచారిభావము, నాయిక స్వీయ మధ్య, నాయకుడనుకూలుడు, సంభోగశృంగారము, చేష్టాకృతహాస్యశృంగారినర్మము, జాతియలంకారము.

మూ॥ పరాచీకోపేనస్ఫుటకపటనిద్రాముకుళితాప్రసవిశ్యాంగేనా

ఙ్గం ప్రణయిని పరిరంభచతురే । శనైర్నీవీబంధం స్పృశతి సభయ
వ్యాకులకరం విధత్తే సంకోచగ్లపితమవలగ్నం పరతనుః॥ ౯౦॥

వ్యా॥ కవేర్వాక్యం ॥ పరాచీతి ॥ కోపేన ప్రణయకోపేన పరాచీప
రాఙ్ముఖీ స్ఫుటకపట నిద్రాముకుళితా కపటేన కృతా నిద్రా కపట నిద్రా
స్ఫుటా వ్యక్తా తథ్యేవ ప్రతిభాసమానేత్యర్థః, సాచ సా నిద్రాచ తయా
ముకుళితా నిమీలితాక్షీ సతీ పరతనుస్తన్వీ అంగేన గాత్రేణ అంగం స్వస్య గా
త్రం ప్రవిశ్య అసాద్య పరిరంభచతురే ఆలింగన చతురే ప్రణయిని నీవీబ
న్ధం వస్త్రగ్రంథిం సభయవ్యాకులకరం సభయో భయ సహితః వ్యాకులస్త
రళః కరో యస్మిన్కర్మణి తత్తథోక్తం శనైర్మందం స్పృశతి సతి అవల
గ్నం మధ్యం సంకోచగ్లపితం అంతరాకర్షణేన కృశీకృతం విధత్తే కరోతీతిస
మ్బంధః అత్ర కపటనిద్రాయాః అవలగ్నసంకోచేనచ నాయికాయా వి
రహాసహిష్ణుత్వం వ్యజ్యతే, ఔత్సుక్యం నామ సంచారీభావః, అత్ర నాయి
కా స్వీయా, మధ్యా స్వాధీన పతికాచ నాయకోనుకూలః, సంభోగశృం
గారః, అత్ర కైశికీవృత్తేరంగం నర్మగర్భో యుక్తిరలంకారః, ॥౯౦॥

చ ॥ ప్రణయపుటల్కచే మొగము పక్కకుద్రిప్పి పరుండి వ్య
క్తమై । గణనకురాని నిద్ర నరకంనులు మూసిన సన్నుతాంగి తన్ ।
పెనగొను మేన మేనలమి బిగ్గర కౌగిటఁబూనగా నునై । ప్రణిగల కాంతు
డప్పుడు సముజ్వలరాగము జెంది భీతిచే । స్రాణకెడు కేల కోకముడి
నొయ్యన నంటిన మధ్యయష్టినిన్ । యణచుటచేత సన్నమగునట్టు
ల చేయునదేమి చెప్పుదున్ ॥ ... ॥౯౦॥

తా॥ నాయిక ప్రణయ కోపము చేత ముఖ మావలికి ద్రిప్పుకొని నిదుర బోయినట్లు కన్నులు మూసికొని యుండగా ప్రియుడు తిన్నగా తన దేహము నాపె దేహముతో జేర్చి కదలుచున్న చేయి చేత నీవీ నంటగా నాపె ముణుచుకొని సంకుకొనెను. మోసపు నిదురచే కన్నుల మూసికొన్నదనియు చెప్పుటచేత కోపమువలన లేచి యావలికి బోక యక్కడనే యున్నట్లు తెలియనగుచున్నది గనుక విరహము సహింపజాలని నాయిక

యనిలోచుచున్నది. ఔత్సుక్యమను సంచారిభావము, నాయికస్వీయ మధ్య స్వాధీనపతిక, నాయకుడనుకూలుడు, సంభోగ శృంగారము. కైశికీ వృత్త్యంగము, నర్మగర్భము, యుక్తియలంకారము.

మూ॥ ఆదృష్టిప్రసరాత్ప్రియస్యపదవీముద్వీక్ష్యనిర్విణ్ణయా వి
శ్రాంతేషు పథిష్వహఃపరిణతౌ ధ్వాంతేసముత్సర్పతి।గత్వైకంస
శుచాగృహంప్రతిపదంపాంథస్త్రియాస్మిన్ క్షణేమాభూదాగమ
ఇత్యమందవలితగ్రీవంపునర్వీక్షితమ్॥ ॥౯౧॥

వ్యా ॥ కవేర్వాక్యం॥ఆదృష్టీతి॥ ఆదృష్టిప్రసరాత్ దృష్టిసంచారావధిప్రియస్యవల్లభస్యపదవీం మార్గముద్వీక్ష్య అవలోక్య నిర్విణ్ణయా ఖిన్నయా ప్రియస్యానాగమనేనేతిశేషః॥ అహఃపరిణతౌదివసావసానే ధ్వాన్తేతమసి సముత్సర్పతి ప్రసరతిసతిపథిషు మార్గేషు విశ్రాంతేషు విరతేషు సత్సు గతాగత శూన్యేష్విత్యర్థః సశుచా సఖేదయాపాంథ స్త్రియాపాంథస్య ప్రోషితస్య స్త్రీవనితాతయా గృహం ప్రతిగృహముద్దిశ్య ఏకంపదంగత్వా విన్యస్య అస్మిన్ క్షణేతత్కాలఏవ ఆగతోమాభూదితి నాసీదితి ప్రియఇతి శేషః అత్రమాఇతి నిషేధేనిపాతః నమాఙ్యోగేమా భజతిచేల్ మాజిలుజితిఆశీః ప్రయుజ్యతే స్వాత్రనయుక్తానకా కురిత్యనుసంధేయః అమందవలితగ్రీవం శీఘ్రనివర్తిత కంధరంయథా తథా పునర్వీక్షితం పునర్విలోకితమితి సంబంధః అస్మిన్ క్షణేమా భూదాగతఇతిపునర్వీక్షణేన ఔత్సుక్యాతిశయస్సూచితః నాయికాస్వీయా మధ్యాచ కించ ప్రోషితభర్తృకాచ, 'దేశాంతరంగతేకాంతేఖిన్నాప్రోషితభర్తృకా' ఇతిలక్షణాల్ నాయకోనుకూలః ప్రవాసవిప్రలంభ శృంగారః అత్రచేష్టాకృతం శృంగారి సంగేచ్ఛారూపం నర్మ జాతిరలంకారః. ॥౯౧॥

ఉ ॥ తాకనుచూపుబయ్యకడదాక ప్రియాగ్రణిత్రోవజూచి ఖే।
దాకులమైదినాంతమున నంతటచీకటిగప్పమార్గముల్ । రాకల
పోకల్దొలగరట్టిడి దుఃఖముచేతనింటిలో । వాకిటనొక్కకాలి
డిజవంబున పాంథకుడిప్పుడైనపా । పాకరిరాకపోయెననియ ట్టిగి

Funding: Tattva Heritage and IKS-MoE. Digitization: eGangotri.

రుకుల్ని గొంతుకప్పిదు। ష్పాకతనాకర్ణమరల పాంథవిలాసిని
జూచుచున్నదె ॥ ... ... ॥౯౧॥

తా॥ నాయిక దేశాంతరము పోయియున్న ప్రియుండువచ్చునోయని యెదురుచూచుచుండి యస్తమయముకాగానె చీకటి వ్యాపింపగా వీధులోనెవరును నడుచుట చాలింపగానింటికి నానొకయడుగునడిచి ఇప్పుడును రాకపోయెనని మరలనాప్రక్కదిరిగి చూచుచుండెనని తాత్పర్యము, ఇప్పుడును రాడాయెననుటచేత నౌత్సుక్యాతిశయముతోచుచున్నది, నాయికస్వీయమధ్య ప్రోషితభర్తృక, నాయకుడు దేశాంతరమునకు బోయియుండునపుడు ఖేదమునొందియున్నది ప్రోషిత భర్తృకయని దానిలక్షణము, నాయకుడనుకూలుడు ప్రవాస విప్రలంభ శృంగారము, చేష్టాకృత శృంగారి సంగేచ్ఛారూపము నర్మము, జాతియలంకారము.

మూ॥ దేశైరంతరితాశతైశ్చసరితామూర్వీభృతాంకాననై ర్యత్నే-
నాపినయాతిలోచనపథంకాంతేతిజానన్నపి। ఉద్గ్రీవశ్చరణాగ్రరు
ద్ధవసుధగపోన్మృజ్యసాస్రైర్దృశా తామాశాంపథిక స్తథైవ కిమపి
ధ్యాయమ్ముహుర్వీక్షతే॥ ॥౯౨॥

వ్యా॥ కవేర్వాక్యమ్॥ దేశైరితి ॥ దేశైర్విషయై స్సరితాంనదీనాం ఉర్వీభృతాం పర్వతానాంచ శతైస్సమూహైః కాననైరరణ్యైశ్చ అంతరితా వ్యవహితా కాంతా ప్రియాయత్నేనాపి ఉపాయేనాపిలోచనపథం దృష్టిమార్గంనయాతిన ప్రాప్నోతీతిజానన్నపిపథికః ప్రోషితః ఉద్గ్రీవః ఉన్నమితకంధరో భూత్వాచరణాగ్రరుద్ధవసుధః పాదాగ్రావష్టబ్ధభూమిస్సన్ సాస్రైస్సబాష్పై ర్దృశానేత్రేణపోన్మృజ్యపరిమృజ్యతథైవ తథాభూత ఏవ కిమపిధ్యాయన్ చింతయన్ తామాశాం యత్రప్రియాస్థితా తామాశాందిశం ముహుః పునః పునర్వీక్షతే పశ్యతీతి సంబంధః వ్యక్త ఏవాభిప్రాయః ఔత్సుక్యంనామ సంచారీభావః జాతిరలంకారః. ... ॥౯౨॥

ఉ॥ అక్కట దేశకోశ దరిదద్రివనాళి శతంబుచేతతా । నొ
క్కలెమైమరుంగుపడియుండెడుప్రేయసినన్యుపాయముల్। జొ

కేళిచేసిననీకమలబూడగరాదని చెప్పియుండియున్ । నిక్కుచు
గొంతునెత్తుకొని నేలకు కాలటుసోకనీకతా । గ్రక్కున నశ్రుకణబా
ష్పములుగుమ్మెడికన్నులనెత్తుకొంచునా । దిక్కునె చూచు పాంథు
డతి దీనతనోపగమాటిమాటికో । చకోరబొమ్మయుంచుతనచా
మనదేమొకో చింతజేయుచున్ । ... ॥౯౨॥

తా॥ అన్యదేశమందున్న నాయకుడు తనకప్పుడేవిధమునను నాయిక యగపడదని యెఱిగియుండ్గొనగాళ్లు నేలమోపి నిలిచి కన్నులందగ్రిమ్ముచున్న నీళ్లందుడుచుకొనుచు నాపెయున్నదిక్కునే చూచుచుండెనని తాత్పర్యము, ఔత్సుక్యమను సంచారిభావము, జాతియలంకారము.

మూ॥ స్విన్నంకేనముఖందివాకరకరైస్తే రాగిణీ లోచనే రోషా
త్తద్వచనోదితాద్విలులితానీలాలకావాయునా । భ్రష్టంకుంకుమ
ముత్తరీయకషణాత్క్లాంతాసిగత్యాగతైస్త్వంతత్సకలంకిమత్ర
వదహేదూతిక్షతస్యాధరే॥ ॥౯౩॥

వ్యా॥అ॥ నాయకమానేతుం ప్రేషితాయాః లక్ష్యమాణ సంభోగచిహ్నయాః దూతికాయాః నాయికాయాశ్చ ప్రశ్నోత్తరరూపా వాక్యమాలా ॥ స్విన్నమితి ॥ హేదూతి తవముఖం కేన కారణేనస్విన్నం స్వేదయుక్తం అయం నాయికాయాః ప్రశ్నః దివాకరకరైస్సూర్యకిరణైః స్విన్నమితి దూత్యా ఉత్తరం తే తవలోచనే రాగిణీ రక్తే కేనకారణేన అయంనాయికా ప్రశ్నః తద్వచనోదితాత్ తస్యధూర్తకస్య వచనంవాక్యం తస్మాదుత్థితః ఉద్భూతః తస్మాద్రోషాత్క్రోధాత్ రక్తేఇత్యుత్తరందత్తం నీలాలకాః వ్యాకులితాః అయంప్రశ్నః వాయునావిలులితా ఇత్యుత్తరం కుంకుమంకాశ్మీరంకేన భ్రష్టంవిగళితం అయంప్రశ్నః ఉత్తరీయ కషణాత్ సంవ్యానఘర్షణాత్ భ్రష్టమిదముత్తరం కేనక్లాంతాసి తాంతాసి అయంప్రశ్నః గత్యాగతైః గమనాగమనైః క్లాంతాస్మీత్యుత్తరం హేదూతి తత్సకలంత్వయా యదుక్తం తత్సకలముపపన్నం అధరేక్షతస్యవ్రణస్య కింకారణం అత్రాస్మిన్ ప్రశ్నేవదబ్రూహి ఉత్తరమితిశేషః ఇతిసంబంధః అత్రవదేశ్య

నేసత్వయా వైదగ్ధ్యాత్సర్వం సంభోగచిహ్న మపహ్నుతం అధరక్షతం కథమపహ్నూయత ఇత్యయమర్థో౽వగమ్యతే నాయికాస్వీయా ప్రగల్భాచ నాయకశ్శఠః విప్రలంభశృంగారః. ... ॥౯౩॥

ఉ॥ ఎంమకు మోముచమ్మగిలే నీవెడయండవదఁతియుంగుటఁ। కుందొవ నేర్రనౌట కిఖకారణమేమతడాడురోసవ్రఁ । దందనమాట్లచేకురులుతాచదరున్నవవేలగాలిచే । మెందుకుజారె కుంకుమము ఈచరుగట్టిటుతాకిడశ్నే మే । నెంమకుపోయివచ్చి చలియింనియునిక్కముమోవిగాయమై । నంమక దేమికారణము నప్పరో చెప్పెదో జెప్పునాయడఁ ॥ ... ॥౯౩॥

తా॥ నేను నీదేహమందలి సంభోగ చిహ్నములకు కారణముల నడుగగా నీనేర్పుచేత నన్నిటికిన్ని చెప్పి మఱుగు పఱచితివి సరియకాని యధరమందలి దంతక్షతముకేమిచెప్పి మఱుగుపఱచెదవనెను. నాయిక స్వీయ ప్రగల్భ, నాయకుడుశఠుడు, విప్రలంభశృంగారము.

మూ॥ కఠినహృదయే ముంచభ్రాంతింవ్యలీకకథాశ్రయాంపిశునవచనైర్దుఃఖంనేతుం నయుక్తమముంజనమ్ । కిమిద మథవాసత్యంముగ్ధేత్వయాద్యవినిశ్చితంయదభిరుచితంతన్మేకృత్వాప్రియేసుఖమాస్యతామ్॥ ॥౯౪॥

వ్యా॥అ॥ నాయకో౽నాయికాంసాంత్వయన్నాహ॥ కఠినహృదయఇతి॥కఠినహృదయేనిష్ఠురచిత్తేవ్యలీకకథాశ్రయాం వ్యలీక కథామిథ్యావచనాన్యాశ్రయోధికరణంయస్యాస్సా తథోక్తాతాం భ్రాంతిం మిథ్యామతిం ముంచత్యజపిశునవచనైర్దుర్జన భాషితైరిమం జనంమామిత్యర్థః, దుఃఖం నేతుంక్లేశం ప్రాపయితుం నయుక్తం నార్హం అథవా హే ముగ్ధేమూఢే త్వయా అద్య ఇదానీం ఇదం ప్రకృతం కర్మ సత్యం యథాభవతితథా వినిశ్చితం కిం నిర్ణీతం కిం. కింశబ్దః ప్రశ్నే హేప్రియే యదభిరుచితంయదిష్టం తన్మే మమ కృత్వా విధాయ సుఖం యథా భవతి తథా. ఆస్యతాం స్థీయతామితి సంబంధః కఠినహృదయేముగ్ధె ఇత్యామంత్రణబాహుళ్యేన

క్రమేణసాంత్వనాద్దైన్యంసూచ్యతే, అత్ర నాయికా స్వీయ్యా, మధ్యా
చ నాయకశ్శఠః- ఈర్ష్యామానకృతో విప్రలంభశృంగారః, సోపాలంభ
వచనంనర్మ ఆక్షేపోలంకారః॥
||౯౪||

ఉ॥ ఓకఠినాత్మురాల నిజమొందనిమాటలగల్గు భ్రాంతినేక।
చేకొనరాదువీడుమటు చెప్పెడివారల చాడిమాట్లచే । నాకిటు
దుఃఖముంచుటమనంబునయుక్తముగాదుగోలవే। లేకదసత్యమం
చుమది లెక్కిడనిర్ణయమూనినావొయో । కోకిలవాణి నీకు నెది
కోరికకిష్టమొదానినీప్పుడె । నాకొనరించిహాయిగమనంబున నెం
మదిబూనియుండవె ॥ ... ... ||౯౪||

తా॥ నాయకుడు నాయికనుగూర్చి యెవరో అబద్ధమాటలన్ని నీతో చెప్పగా నా మాటల నీవు నమ్మినన్నిట్లుదుఃఖపెట్టవచ్చునా లేకయదే నీవు నిశ్చయించితివా నీమనస్సున నాకేమి చేయవలయునని యున్నదో దానిచేసి హాయిగా నుండుమనెను. మొదట కఠిన హృదయురాలనియు, పిదప ముగ్ధయనియు సంబోధించుటచేత నతనిప్రార్థనవలన కొంచెము దైన్యము కలిగినట్లు సూచింపబడుచున్నది. నాయిక స్వీయ మధ్య, నాయకుడు శఠుడు, ఈర్ష్యామానకృతవిప్రలంభశృంగారము, సోపాలంభ వచనము నర్మము, ఆక్షేపాలంకారము.

మూ॥ భ్రూభేదో గుణితశ్చిరం నయనయోరభ్యస్తమామీలనం
రోద్ధుంశిక్షితమాదరేణహసితంమానేభియోగః కృతః । ధైర్యం క
ర్తుమపిస్థిరీకృతమిదంచేతఃకథంచిన్మయాబద్ధోమానపరిగ్రహేప
రికరస్సిద్ధిస్తుదైవేస్థితా ॥ ||౯౫||

వ్యా॥ అ॥ మానపరిగ్రహాయ సఖ్యాప్రోత్సాహితా నాయికా తాంప్రత్యాహ ॥ భ్రూభేదేతి ॥ భ్రూభేదోభ్రూభంగశ్చిరంగుణిత ఆమ్నాతః నయనయోర్నేత్రయోః ఆమీలనమీషన్ముకుళనం అనాదరదృష్టి రిత్యర్థః, అభ్యస్తమావర్తితం ఆదరేణప్రీత్యాజాయమానంహసితం స్మితంరోద్ధుం నివారయితుంశిక్షితం కల్పితంమానేఅభాషణేఅభియోగః ఆస్థాకృతఃప్రవర్తితః ఇదంచేతోపి ధైర్యం కర్తుంధైర్యకరణాయస్థిరీకృతం స్థిరత్వం నీతం ఏవంమయామానపరిగ్రహేకోపగ్రహణేపరికరఃసామగ్రీకథంచిత్కృఛ్రేణ బద్ధస్సన్నద్ధః సిద్ధిస్తునిర్వాహణంతు దైవేభాగధేయే స్థితేతి సంబంధః

అత్రనాయికాస్వీయా, ముగ్ధాచనాయకశ్శఠః, ఆత్మోపక్షేప రూపం శృంగారినర్మ ఆక్షేపోలంకారః॥ ॥౯౫॥

చ॥ భామ! ముడినిక గుణింతమిడ బూనితినప్రియనూచకాత్మ నే
త్రములనుమూయ నేర్చితి ముఖాస్పదహాసము నడ్డగించు తం।
త్రముమదినభ్యసించితి పరాకుసమానము బూననేర్చితిన్। రమ
ణరోస్థైర్యమొందుటకు రంజిలిచిత్తమునిశ్చయించెనీ। క్రమమున
కోపమొందపరితారము కష్టముచేతగట్టితిన్। సమముగ కోపని
ర్వహణశక్తియు దేవున ధీనమమ్మరో॥ ... ॥౯౬॥

తా॥ నాయిక చెలితో నేను నీవుచెప్పిన ప్రకారము భ్రూభంగాదికోప సామగ్రిని సంపూర్ణముగ సిద్ధపఱచుకొనియే యున్నాను గాని కోపని ర్వహణము దైవికమాయెను. ఇచట నాయికస్వీయ, ముగ్ధ, నాయకుడు శఠుడు, ఆత్మోపక్షేపరూపశృంగారినర్మము. ఆక్షేపాలంకారము.

మూ॥ చరణపతనంసాస్రాలాపామనోహరచాటవఃకృశతరత
నోర్గాఢాశ్లేషోహఠాత్పరిచుంబనమ్। ఇతి బహుఫలో మానా
రంభ స్తథాపిచ నోత్సహేహృదయదయితఃకామం కిమత్ర కరో
మ్యహమ్॥ ॥౯౭॥

వ్యా॥ అ॥ మానంకురుష్వతత్రగుణోస్తీతిసఖ్యాబోధితానాయికాతాం ప్రత్యాహ॥ చరణపతనమితి॥ చరణపతనం పాదప్రణామః సాస్రాలాపాః సబాష్పభాషితాఃదీనవచనానీత్యర్థః, మనోహరచాటవఃఅత్యంత ప్రియోక్తయః కృశతరతనోఃక్షీణగాత్రస్యప్రియస్య గాఢాశ్లేషఃదృఢపరి రంభః॥సూ॥కర్తృకర్మణోఃకృతిఇతికర్తరిషష్ఠీప్రియేణభర్త్రాకృతః ఆశ్లేషఃహఠాద్బలాత్కారాత్॥ని॥ప్రసభస్తుబలాత్కారోహఠఇత్యమరః,పరిచుంబ నంచేత్యనేన ప్రకారేణ మానారంభః కోపోద్యోగః బహుఫలః అనేకప్ర యోజనః తథాపిచనోత్సహేనోద్యుక్తాస్మియతఃకాంతః కామమత్యర్థం హృదయదయితో మనోవల్లభః అతోనోత్సహనీయః అత్రఅస్మిన్ప్రసంగే అహంకింకరోమి కించరామీతి సంబంధః బహుఫలో మానారంభఇత్యత్ర సఖీవచనానురోధాన్మానారంభస్య బహుఫలత్వమంగీకృతంనస్వత ఇత్యను సంధేయం తథాపిచనోత్సహఇత్యనేన ఆత్మనోశక్తిస్సూచితా అత్ర కింక రోమీత్యనేన ఇతఃపరం భవత్యాయదుపదిశ్యతే తత్కరోమీత్యయమర్థో

నగమ్యతే, నాయికా స్వీయా, మధ్యాచ నాయకశ్శఠః, విప్రలంభశ్శృంగారః ఆత్మోపక్షేపరూపం శృంగారినర్మ హేతురలంకారః॥ ॥౯౬॥

చ॥ అడుగులవ్రాలుటల్ కనులనస్రములూనిన దీనభాషలున్ । మిడుకెడుచాటువాక్యములు మిక్కిలిచిక్కిన మేనికౌగిటల్ । చిడిలిబలాత్కృతిన్ గొనెడుచెక్కిలినొక్కులు నిట్టివింతచే । కడుఫలమిచ్చువాని పయికట్టలుకన్ మదిబూననైననో । పడతుకచేయనెల్లనదిపల్మరుజెప్పిననెందుకంననా । నడతలువాడు మిక్కిలి మనః ప్రియడిందుకునెమి నేతునె ॥ ... ॥౯౬॥

తా॥ మానము నెంచిన మిక్కిలి ఫలముగలదను చెలిమాట నాసె ముఖప్రీతికయి యొప్పుకొని యట్లయినను నేనుత్సహింపననుటచేత దనకుశక్తి లేదని తెలిపెను. దీనిచేతనికనేవేది చెప్పిన నదిచేసెదననునర్థము తోచుచున్నది, నాయికస్వీయమధ్య, నాయకుడు శఠుడు, విప్రలంభశృంగారము. ఆత్మోపక్షేపరూపశృంగారినర్మము, హేతువలంకారము.

మూ॥ కాంతేతల్పముపాగతే విగళితా నీవీస్వయం తత్‌క్షణా త్తద్వాసశ్శ్లథమేఖలాగుణధృతం కించిన్నితంబేస్థితం । ఏతావత్సఖివేద్మి కేవలమహం తస్యాంగసంగేపునః కోసౌకాస్మిరతంచకింకథమితి స్వల్పాపిమేనస్మృతిః ॥ ... ... ॥౯౭॥

వ్యా॥ అ॥ నాయికాసఖీమాహ॥ కాంతఇతి ॥ కాంతేప్రియే తల్పం శయ్యాం ఉపాగతే ప్రాప్తేసతి నీవీ వస్త్రగ్రంథిః తత్‌క్షణా త్తత్కాలమాత్రాత్ స్వయమాత్మనావిగళితాస్రస్తాతద్వాసశ్శ్లథిలత నీవీకంవస్త్రంశ్లథమేఖలాగుణధృతంశిథిలకాంచీసూత్రధారితంసత్ నితంబె కటిప్రదేశేకించిదీషత్ స్థితం హెసఖి అహం కేవలం ఏతావదేవపూర్వోక్తంయత్తద్వేద్మి జానామితస్య ప్రియస్య అంగసంగేపునః గాత్రస్పర్శేతు అసౌకః అహంకాస్మిరతంచ కింరూపమితి మే స్వల్పాపి స్మృతిర్నకథంకతో హేలోరితి సంబంధః- జడతానామసంచారీభావః, యథోక్తం- 'జాడ్యమప్రతిపత్తిస్యాదిష్టానిష్టేక్షణాదిభిః' ఇతి, నాయికాస్వీయా, మధ్యాచకించస్వాధీనపతికా నాయకోనుకూలః సంభోగశృంగారః, ఆత్మోపక్షేపరూపం నర్మజాతిరలంకారః. ॥౯౭॥

ఉ॥ చేడెరొవాడునాపడకచేరిన యంతతనంతనప్పచె । వీడె

నడెమొక్కోకముడెవెంటనె జారినమేఖలాగుణా । పీడితమైనదువ్వ
లువపిక్కలపైనిసుమంతయుండెనీ । వేడుక నింతెఱుంగదలవె
న్ననినెమ్మొముసోకినంతనే । వీడె వడేన దెవ్వలెనో యింత సుమీ
రతియిట్టిదంచునా । తోడొకయింతమైనమది తోచకనైతినచేల
బల్కవే ॥ ... ... ||౯౭||

తా॥ ప్రియుడు పాన్పుమీఁకి రాగానే చీరముడితనంతటనె వీడినదిగనుక చీరజారిపలనూలు పట్టుకోగా బిరుదుమీద గొంచెమునిలిచెను నేనింతవఱకెఱుగుదును గాని పిమ్మట జరిగిన సమాచారమొకఁటి నాకు తెలియలేదేయని దేనివలననని యడిగెను. ఇచట జడతయను సంచారీ భావము. జాడ్యమనగా నిష్టమును గాని యనిష్టమును గాని చూచుట మొదలైన వానిచేతగొడలు మరచుటయని దానిలక్షణము. నాయిక స్వీయ, మధ్యస్వాధీనపతిక, నాయకుడనుకూలుడు, సంభోగశృంగారము, ఆత్మోపక్షేపరూపనర్మము, జాతియలంకారము.

మూ॥ నిశ్వాసావదనందహంతిహృదయం నిర్మూలమున్మూల్య
తేనిద్రానైతినదృశ్యతేప్రియముఖంనక్తందివంరుద్యతె । అంగంశో
షముపైతి పాదపతితఃప్రేయాంస్తథోపేక్షితస్సఖ్యఃకంగుణమా
కలయ్యదయితేమానంవయంకారితాః॥ ||౯౮||

వ్యా॥ అ॥ సఖీనాం ప్రేరణయాగృహీతమానాగృహాగతమనునయంతంప్రియంనిరస్యపశ్చాత్తాపం గతపతీనాయికాత్రా ఉపాలభతె ॥ నిశ్వాసాఇతి॥ హేసఖ్యః యస్మాత్పాదపతితః ప్రియాణ్ తథాతేనప్రకారేణ ఉపేక్షితః అనాదృతః తస్మాన్నిశ్వాసావదనంముఖం దహంతి శోషయంతి హృదయం హృత్పుటంనిమూలం నిరవశేషం ఉన్మూల్యతే ఉత్పాట్యతేసంతాపేనేతి శేషః. నిద్రానైతినప్రాప్నోతి ప్రియముఖం నదృశ్యతే, నక్తందివం రాత్రిందివం రుద్యతె అశ్రుమోచనంక్రియతే అంగంశోషముపైతికంగుణంప్రయోజనం ఆకలయ్య విచార్యదయితే ప్రియెనయం మానమీష్యాకృతకోపంకారితాః గ్రాహితాః భవతీభిరితి శేషః ఇతిసంబంధః, సంజ్వరోనామ దశావిశేషః, నాయికా స్వీయా, ముగ్ధాచ కలహాంతరితా, నాయకశ్శఠః, విప్రలంభశ్శృంగారః, తత్ర విప్రలంభకృతంసోపాలంభవచనం నర్మ, ఆక్షేపాలంకారః॥ ... ... ||౯౮||

ఉ॥ మోమునువాచ్చుచున్నవలమొ త్తపుటూర్పులు సంజ్వరం
బుచే । నామది వేరు లేనటు ఘనంబుగనాశముఁనొందెనిద్రరా । డా
మొగమోముగాన బడదకల్టరేబగలస్రీమూనితికి । నామెయి
గన్నగిల్లె చరణంబుల పైబడివేడుకొన్న నా । సామియునట్లు పేత్షి
లుచుసాగెనదేగుణ మంచునెంచిరో। కోమలులార వానిపయికో
పము నొందుమటంటిరీననుక్ ॥ ... ॥౯౮॥

తా॥ పాదప్రణామముచేయుచున్న ప్రియునిమీమాటలువిని తిరస్కరిం
చి ఇపుడాప్రియునిముఖముగపడకుండగా రాత్రియు బగలును మిగులహృ
దయతాపముచే దుఃఖపడుచున్నానేమీరలే ప్రయోజనమునుద్దేశించినన్న
ప్రియునిమీద కోపముచేయుమంటిరని నాయిక తనచెలుల నిందించెను. ఇచ
ట సంజ్వరమనుమన్మథావస్థ, నాయిక స్వీయముగ్ధ, మరియు కలహాంతరి
త, నాయకుడు శఠుడు, విప్రలంభశృంగారము, విప్రలంభకృతసోపాలం
భవచనము నర్మము, ఆక్షేపాలంకారము.

మూ॥ నాంతః ప్రవేశమరుణద్విముఖీనచాసీ దాచష్టరోషపరు
షాణినచాక్షరాణి । సాకేవలంసరళపక్ష్మభిరక్షిపాతైః కాన్తంవి
లోకితవతీజననిర్విశేషమ్॥ ॥౯౯॥

వ్యా॥ అ॥ అత్యంతాపరాధిని ప్రియే సమాగతేసతి కుపితాయా నాయి
కాయాః ఆకారగోపన ప్రకారంకవిరాహ॥ నాంతఇతి ॥ సానాయికా
నాయకస్య అంతః ప్రవేశంగృహాంతః ప్రవేశంనారుణత్ ననివారయతిస్మ
కించవిముఖీ పరాఙ్ముఖీచనాసీత్ నాభవత్ కించరోషపరుషాణి కోప
కర్కశాని అక్షరాణివచనానిచనాచష్టనాభాషత కింతుసరళపక్ష్మభిః సర
ళాని ఋజూనిపక్ష్మాణి నయనప్రాంతలోమానియేషుతె తథోక్తైః తైర
క్షిపాతైర్నయనప్రపాతైః కాంతం ప్రియంజననిర్విశేషం సర్వజనసామా
న్యంయథాభవతి తథా కేవలం విలోకితవతీదృష్టవత్యేవేతి సంబంధః జనని
ర్విశేషం విలోకితవతీత్యనేన అపరాధినః ప్రియస్యఅనాదరణరూపం దం
డనం కృతమిత్యవగమ్యతె అవహిత్థంనామ సంచారిభావః నాయికాస్వీ
యా ధీరాప్రగల్భాచ, నాయకశ్శఠః ఈర్ష్యామానకృతో విప్రలంభ
శ్శృంగారః ఈర్ష్యాకోపాధిప్రాయం నర్మ ఆక్షేపాలంకారః. ॥౯౯॥

ఉ॥ వారకనింటిలోపలికి వల్లభుడేగిన నడ్డిజేయక । మాను

మొగంబుఁబెట్టక నమర్షముచే కఠినోక్తులాడకన్ । చేయునవక్రియ
త్న్ములచేతగుఁ జూపులనాస్యగాక్షిసా । ధారణమర్త్యుఁజూచెడి
విధంబుననూరకఁజూచెఁ గాంతుసిన్ ॥ ... ॥౯౯॥

తా॥ నాయిక అపరాధియగు ప్రియుఁడు రాఁగా నతనియందు తనకుఁగల కో
పమునకను రూపములగు వ్యాపారములఁ జేయక యతని సాధారణ జనుని
వలెఁ జూచెననుట ననాదరరూపమగు దండముచేసెనని తాత్పర్యము, తో
చుచున్నది, ఇచట నవహిత్థమను సంచారిభావము, నాయికస్వీయ ధీరప్ర
గల్భ, నాయకుఁడు శఠుఁడు, ఈర్ష్యామానకృత విప్రలంభము శృంగారము
ఈర్ష్యాక్రోధప్రాయ నర్మము, ఆక్షేపాలంకారము.

మూ॥ ప్రియకృతపటస్తేయ క్రీడావిలంబన విహ్వలాంకిమపికరుణా
లాపాంతన్వీముదీక్ష్యససంభ్రమం। అపివిగళితేస్కంధావారేగతే
సురతాహవేత్రిభువనమహాధన్వీస్థానేన్యవర్తతమన్మథః ॥౧౦౦॥

వ్యా॥ కవేర్వాక్యమ్ ॥ ప్రియకృతఇతి॥ ప్రియకృతపటస్తేయ క్రీడావిలం
బన విహ్వలాం ప్రియేణ కృతా పటస్తేయ క్రీడా పటస్య వస్త్రస్య స్తేయం
చౌర్యం తదేవ క్రీడావినోదః తస్యా విలంబనం కాలక్షేపః తేన విహ్వ
లాం వ్యాకులితాం కిమపి కరుణాలాపాం అత్యంత దీనభాషితాం తన్వీం
కాంతాం ఉదీక్ష్య అవలోక్య అవగమ్యేత్యర్థః త్రిభువన మహాధన్వీ త్రై
లోక్యవీరః మన్మథస్సురతాహవే సంభోగసమరే గతే నివృత్తే సతి స్కం
ధావారే విగళితేచ్యుతే సత్యపి ససంభ్రమం సత్వరం యథాభవతి తథా న్య
వర్తత నివృత్తోభూత్ స్థానే యుక్తమితి సంబంధః అత్ర పటస్తేయ క్రీడా
సంభోగావసానే కృతేతి వేదితవ్యా గతే సురతాహవ ఇత్యుక్తత్వాత్ సుర
తస్య ఆహవత్వ నిరూపణం అత్రపరస్పరోప మర్దనస్య విద్యమానత్వాత్
అత్ర స్కంధావారశబ్దేన స్రక్చందనాదిప్రసాధనహార మేఖలాద్యాభరణ
లీలావిలాస విభ్రమాది చేష్టాస్వరూపా ఉద్దీపన సామగ్రీ కథ్యతే విగళిత
ఇత్యనేన సురతాంతే లక్ష్యమాణ సామగ్రీ శైథిల్యం కథ్యతే అత్ర న్యవర్తత
మన్మథ ఇత్యనేన పునస్సురతారంభోవగమ్యతే యథా లోకే పురుషః పరా
న్నిర్జిత్య గళితసన్నాహః ప్రయాతస్సన్ పశ్చాత్పరైరభిభూతానాం
స్వకీయానాం ఆర్తనాదం శ్రుత్వా తత్ప్రశమనాయ పునర్నివర్తతే
తథాయమిత్యభిప్రాయః అత్ర వ్రీడానామసంచారిభావః, నాయికాస్వీయా

మధ్యా స్వాధీనపతికాచ నాయకోనుకూలః సంభోగశ్శృంగారః చేష్టా కృతంహాస్యం శృంగారినర్మ హేతురలంకారః. ॥౧౦౦॥

చ ॥ చలువుడు చీరుదాపిదుచు చేయు వినోద విళంబన భ్రమా। కలతనదే మొదీనపదగుంభనపల్లెడుతన్విజూచివిం। తలను జగతిరియా విజయధన్వియనర్గ బిరుదంబియున్నయ । త్తలిరుక తారికాతుసుకతాహవమెల్లనుదీరసైన్యమిం। పాలుకగసాక్కెతా చదరిపోవుచునున్నసుసంభ్రమంబుతో । బలములగూడి తామరల వచ్చుట యుక్తముగాదెజూడగన్ ॥ ... ॥౧౦౦॥

తా॥ లోకమునందెల్లు పురుషుడు యుద్ధసన్నాహముల చాలించి బయలువెడలినవాడగుచు పిమ్మట తనవారిని శత్రువులు తిరస్కరింపగా వారి యార్తనాదమువిని యాయుపద్రవము మాన్ప తిరుగా మఱలుచున్నాడో యట్లే మన్మథుడును, సురతసమాప్తియందు సకస్చందనాది ప్రసాధనములు దండ మొలనూలు మొదలగు నాభరణములు విలాసచేష్టలున నెడయు ద్దీపన సామగ్రియంతయునూడినను ప్రియుడు నాయిక వస్త్రమునపహరించుటజూచి మఱలెనని తాత్పర్యము. మన్మథుడు మఱలెననగాఁబునస్సురతమారంభింప బడెనని యెఱుంగునది, సురతమందు పరస్పరోపమర్దను కలుగుచున్నది గనుక దాని నాహవముగారూపించెను, ఇచట వ్రీడయను సంచారిభావము, నాయికస్వీయమధ్య స్వాధీనపతిక, నాయకుడనుకూలుడు, సంభోగము శృంగారము, చేష్టాకృతహాస్యము శృంగారినర్మము, హేతువలంకారము.

మూ ॥ సాలక్తకేననవపల్లవకోమలేన పాదేననూపురవతామద లాలసేన । యస్తాడ్యతేదయితయా ప్రణయాపరాధా త్సోఙ్గీకృతో భగవతామకరధ్వజేన ॥ ... ॥౧౦౧॥

వ్యా॥ కవేర్వాక్యమ్॥ స్పష్టోర్థః॥ అత్రదయితయా పాదేన తాడితోపిభగవతా మకరధ్వజేనఅఙ్గీకృతఇత్యనేననానావిధైరుపచారైరునలాలితః కిముతేత్యర్థస్సూచితః ఏతావతా కామపురుషార్థస్యఉపాదేయత్వముక్తంభవతి ॥

ఇతి శ్రీవీరనారాయణ సకలవిద్యా విశారద పెద్దకోమటి వేమ భూపాల విరచితా శృంగార దీపికాఖ్యా అమరుక వ్యాఖ్యా సమాప్తా.

ఉ॥ హత్తుకనేవిలాసినిప్రణయాపకృతిన్ తమిగుల్కుసల్కుతో।
లత్తుకపూతచే మిగులరంజిలి కెంజిగురాకు బోలెడల్ । మెత్తన
మైకడెంబులును మెట్టెలుగల్గినదాలసాత్మమా। చిత్తరికాలితన్
బడుచువేడునో వాడె విసిజిన్తేభరా । టృత్తిపటుండునై మక
రకేతనుడైనరలోకపూజ్యుడౌ । చిత్తజుడొప్పుకొన్న విటశేఖరుడీ
భువనత్రయంబునన్ ॥ ... ... ॥౧౦౧॥

తా ॥ నాయికకొరకు ప్రణయాపరాధముచేసి దానిచేత పాదప్రహృతుండైనను మదనునిచేత అంగీకృతుండనుటవలన నాయికచేత నానావిధముల మన్నింపంబడువాని గూర్చి చెప్పవలసినదేమున్నదని సూచింపబడెను, ఈప్రకారము చెప్పుటవలన కామమవశ్యోపాదేయ పురుషార్థమని యేర్పడుచున్నది.

సంస్కృతాంధ్రామరుక కావ్యమునకు దెనుగు
తాత్పర్యము ముగిసెను.

గద్య॥ ఇతి శ్రీమత్త్రిపురసుందరీ కృపాపరీవాహ పారంపరీ సమాలబ్ధ షడ్విధ విచిత్ర కవిత్వ నిరంకుశ ప్రతిభా విభాసమాన, నిరంతర మదనాంతకార్చన ధురీణ, కోటి పంచాక్షరీజప ప్రవీణ, సాధుపల్లీమతల్లీ నివాసి సకల బుధజనోల్లాసి విద్వజ్జనవిధేయ వేంకటరాయనామధేయ తనూభవ శృంగార జగన్మోహినీభాణ నిర్మాణ చాతురీధురీణ, విసర్మితఖాణసంధాన, శ్రీమన్మహీశూర మహారాజాస్థానలబ్ధ ప్రతిష్ఠావిద్యోతమాన బాలచంద్రశేఖరాభిధాన విద్వన్మణిప్రణీతంబైన శృంగారలహరియను నాంధ్రామరుకకావ్యంబున ప్రథమాశ్వాసము సంపూర్ణము.

Funding: Tattva Heritage and IKS-MoE. Digitization: eGangotri.

